



М. М. МЕЛЬНІЙЧУК, Ю. В. БІЛЕЦЬКИЙ

“МЕТОДИ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ”

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ**

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Географічний факультет

Кафедра географії

“МЕТОДИ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ”

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ**

ЛУЦЬК – 2010

УДК 910.2(072)
ББК 26.8в6я81
М48

*Рекомендовано до друку методичною радою Волинського
національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 7 від 30 березня 2010 р.)*

Рецензенти:

Коцан Н. Н. – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри країнознавства і міжнародних відносин Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Фесюк В. О. – доктор географічних наук, доцент, професор кафедри екології Луцького національного технічного університету.

М48 Мельнійчук М. М., Білецький Ю. В.

“Методи географічних досліджень”. Методичні рекомендації до практичних занять. – Луцьк, 2010. – ___ с.: іл.

Методичні вказівки з курсу “Методи географічних досліджень” призначені для студентів денної та заочної форм навчання напряму підготовки 6.040104 – “Географія”. Викладені рекомендації по підготовці і проведенню практичних занять.

УДК 910.2(072)
ББК 26.8в6я81

© Мельнійчук М. М., Білецький Ю. В., 2010
© Волинський національний університет
імені Лесі Українки, 2010

ЗМІСТ

Передмова.....	
Структура програми навчального курсу “Методи географічних досліджень”.....	
1. Предмет, мета та завдання курсу, їх місце в навчальному процесі.....	
2. Тематичний план вивчення дисципліни.....	
3. Розгорнута програма дисципліни.....	
3.1. Лекції.....	
3.2. Практичні роботи.....	
3.3. Самостійна робота.....	
3.4. Індивідуальна робота.....	
4. Практичні роботи.....	
Практична робота №1. Загальна характеристика і структура наукової роботи..	
Практична робота №2. Виконання наукової роботи у ВУЗі.....	
Практична робота №3. Підготовчий період польових географічних досліджень (ПГД).....	
Практична робота №4. Камеральний період.....	
Практична робота №5. Методика дослідження фації.....	
Практична робота №6. Дослідження урочищ.....	
Практична робота №7. Середньомасштабні зйомки. Ландшафтне профілювання.....	
Практична робота №8. Стаціонарні і напівстаціонарні дослідження.....	
Практична робота №9. Дослідження сільськогосподарського підприємства... ..	
Практична робота №10. Вивчення промислового підприємства.....	
Практична робота №11. Особливості дослідження міста.....	
Практична робота №12. Вивчення адміністративного району.....	
Практична робота №13. Дослідження сільськогосподарського виробництва району.....	
Практична робота №14. Планування території.....	
Практична робота №15. Рекреаційно-географічні дослідження.....	
5. Завдання для поточного контролю з курсу “Методи географічних досліджень”.....	
6. Тестові завдання для поточного контролю з курсу “Методи географічних досліджень”.....	
7. Питання для іспиту з курсу “Методи географічних досліджень”.....	
8. Література.....	

ПЕРЕДМОВА

Підготовка бакалаврів і спеціалістів у галузі географії передбачає вивчення дисципліни “Методи географічних досліджень” – комплексної географічної науки, присвяченої наданню теоретичних знань і практичних навичок методики польових досліджень з основних галузей географічних наук – комплексної (ландшафтної) фізичної географії та комплексної економічної географії.

Практичні роботи спрямовані на інтеграцію знань, отриманих студентами під час вивчення окремих фізико- та економіко-географічних дисциплін, формування вмінь проведення польових досліджень природно-територіальних комплексів, оволодіння методиками дослідження фацій, урочищ, місцевостей, ландшафтів, господарств, міст, адміністративних районів.

В методичних рекомендаціях наведено завдання для проведення практичних робіт. Для кожної роботи визначено тему та мету її проведення, подано теоретичний матеріал у якому міститься інформація необхідна для виконання завдань, що, безумовно, сприятиме розвитку самостійності в роботі студентів при вивченні курсу.

Запропоновані завдання для тематичного контролю знань студентів складені у відповідності до навчальної програми з курсу “Методи географічних досліджень” та відповідають вимогам рейтингового оцінювання знань. Вони включають тестові завдання та питання до поточних і підсумкових форм контролю знань.

Навики, набуті на практичних заняттях, використовуються студентами при проходженні навчальних та виробничих практик, написанні курсових та дипломних робіт.

Методичні вказівки складені відповідно до програми курсу “Методи географічних досліджень”, який передбачений навчальним планом для студентів денної та заочної форм навчання географічного факультету, що навчаються за напрямом підготовки 6.040104 – “Географія”.

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

“МЕТОДИ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ”

Напря́м, спеціально́сть, осві́тньо-кваліфіка́ційний рівень	Характеристика навчального курсу
Напря́м: 6.070500 <i>географія</i> Спеціально́сть: „ <i>географія</i> ” Осві́тньо-кваліфіка́ційний рівень: <i>бакалавр</i>	Кількість кредитів, відповідних ECTS: 4 кредити Загальна кількість годин: 144 годин Тип курсу: <i>вибірковий</i> Рік підготовки: 2 Семестр: 4 Лекції: 34 годин Практичні: 34 години Самостійна робота: 38 годин Індивідуальна робота: 38 годин, <i>науково-дослідний реферат</i> Модулів: 4 Змістових модулів: 4 Вид контролю: <i>іспит</i>

1. ПРЕДМЕТ, МЕТА ТА ЗАВДАННЯ КУРСУ, ЇХ МІСЦЕ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Предмет курсу “Методи географічних досліджень”.

Дисципліна “Методи географічних досліджень” – комплексна географічна наука, присвячена наданню теоретичних знань і практичних навичок методики польових досліджень з основних галузей географічних наук – комплексної (ландшафтної) фізичної географії та комплексної економічної географії.

1.2. Мета навчальної дисципліни – вивчення в розгорнутому вигляді спеціальних досліджень – геоморфологічних, кліматологічних, гідрологічних, географії населення, географії промисловості та ін. Засвоєння методики дослідження територіальних комплексів як природних, так і виробничих, торкаючись методики спеціальних географічних досліджень лише постільки, скільки це потрібно для вивчення територіальних комплексів.

1.3. Основні завдання навчальної дисципліни:

- інтеграція знань, отриманих студентами під час вивчення окремих фізико- та економіко-географічних дисциплін;
- формування вмінь проведення польових досліджень ПТК та ТВК;
- оволодіння методиками дослідження фацій, урочищ, місцевостей, ландшафтів, господарств, міст, адміністративних районів та ін.;
- пізнання особливостей комплексних географічних досліджень з метою наукового обґрунтування найраціональніших схем використання природних умов і природних ресурсів країни по об’єктивно існуючих природних та економічних районах.

Під час вивчення курсу “Методи географічних досліджень” студент повинен

знати:

- теоретичні аспекти методики польових географічних досліджень;
- теоретичні основи системи географічних наук;
- основні особливості організації та методики польових географічних досліджень;

- організаційні форми польових досліджень;
- основні етапи географічних досліджень;
- методи ландшафтних досліджень(фації, урочища, ландшафту);
- стаціонарні та напівстаціонарні дослідження;
- методика польових економіко-географічних досліджень;
- особливості комплексних прикладних географічних досліджень (для районного планування, для потреб містобудування, для розробки земельного кадастру, охорони природи, для обґрунтування меліорацій, для організації масового відпочинку).

У результаті вивчення курсу “Методи географічних досліджень” студент повинен **вміти**:

- складати відомості зразків ґрунтів для аналізу, плани лабораторних аналізів зразків, звіти проведених досліджень;
- володіти методикою фізико- та економіко-географічних досліджень;
- розрізняти типи морфологічних структур ландшафтів;
- описувати фації, урочища, сільськогосподарські та промислові підприємства;
- складати картосхеми (ландшафтів, землевпорядкування, сільськогосподарських типів земель, фактичного використання земель), графіки, блокдіаграми;
- будувати ландшафтні профілі;
- вміти визначати структуру та спеціалізацію сільськогосподарських підприємств;
- орієнтуватися в проблемах охорони природи та раціонального використання природних ресурсів.

1.4. Рекомендації з вивчення дисципліни в контексті міжпредметних зв'язків.

З метою фундаментального оволодіння матеріалом навчального курсу “Методи географічних досліджень” студент повинен мати ґрунтовні знання з предметів циклу фундаментальних дисциплін: геології і геоморфології, ландшафтознавства, фізичної та економічної географії, статистики, історії, культури, обчислювальна техніка та програмування.

2. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Вивчення дисципліни передбачає засвоєння студентами матеріалу, апробацію отриманих знань на практиці та самостійне поглиблення практичних навичок.

Орієнтовний розподіл часу за окремими темами наведено в таблиці 1.

Лекції – 34 год, практичні – 34 год.

Таблиця 1

№	Тема	Кількість годин, відведених на			
		Лекції	Практичні заняття	Самостійну роботу	Індивідуальну роботу
Змістовий модуль I. (1-9). Теоретичні основи методики польових географічних досліджень. Організація і методи польових географічних досліджень. Методи ландшафтних досліджень.					
1.	Вступ до курсу. Завдання і значення курсу та його структура. Методика досліджень. Основні етапи наукових досліджень. Польові дослідження – це лабораторія географа. Значення польових досліджень для географії.	2		2	
2.	Теоретичні основи методики географічних досліджень. Система географічних наук. Система фізико-географічних наук. Географічна оболонка. Географічна сфера /геосфера або епігеосфера/. Здобутки фізичної географії. Система економіко-географічних наук. Поняття про ТВК. Основні ознаки існування ТВК. Типи ТВК. Комплекс географічних наук. Принципові відмінності в об'єктах дослідження фізичної та економічної	2		4	

	географії. Поняття про географічне середовище. Завдання комплексу географічних наук. Прикладні дослідження комплексу географічних наук. Основні завдання конструктивної географії.				
3.	Методичні рекомендації до написання наукової роботи та звіту з польових досліджень. Основні вимоги та послідовність етапів виконання наукових досліджень. Вибір теми. Закон Інгве. Планування процесу дослідження. Планування композиції роботи. Основні етапи роботи. Ознайомлення з науковою літературою. Добір фактичного матеріалу, проведення експерименту. Вибір методик дослідження. Основні методи дослідження (гіпотетико-дедуктивний, метод зіставлення, описовий метод). План і структура наукової роботи. Традиційна структура наукової роботи. Оформлення наукової роботи. Тези і матеріали наукової конференції. Захист наукової роботи.	2	2	4	
4.	Організація і методи польових географічних досліджень. Організаційні форми досліджень: експедиційна і стаціонарна. Галузеві і комплексні експедиції. Комплексні стаціонари. Основні етапи географічних досліджень. Підготовчий період. Завдання підготовчого періоду. Карта – гіпотеза та способи її складання. Комплектування експедиції. Розробка календарного плану роботи експедиції. Польовий період. Організаційні питання польового періоду. Рекогносцировка. Ключі. Камеральний період. Основні етапи роботи. Форми звітів про польові дослідження. Класифікація методів за історичним принципом.	2	2	4	
5.	Методи ландшафтних досліджень. Об'єкти досліджень. Поняття про фацію. Основні індикатори виділення фацій. Урочище –	2	2	6	

	основний об'єкт польового вивчення і ландшафтного картування. Прості і складні урочища. Основні, фонові (домінантні), субдомінантні, характерні, реліктові, універсальні урочища. Місцевість, підурочище, ландшафт. Поняття про морфологічну структуру ландшафтів. Основні типи морфологічної структури (флювіальний, моренний, морський прибережний, еоловий, карстовий, низькогірний, куестовий).				
6.	Дослідження фацій. Точка, основні види точок. Картувальні і стаціонарні точки. Допоміжні точки. Спеціалізовані та опорні точки. Закладання точок. Робота на основних точках. Спеціалізовані та опорні точки. Закладання точок. Робота на основних точках. Спеціалізовані та універсальні зразки бланки. Послідовність виконання робіт на точках. Робота на основних точках, допоміжних і спеціалізованих точках. Робота на опорних точках. Міжточкові спостереження.	4	4	2	
7.	Дослідження урочищ. Знаходження та розмежування урочищ. Типи структур урочищ (однорідний, розсіяний або дифузний, плямистий, мозаїчний, концентричний, переміжний, смугасто-ступінчастий). Додаткові спостереження на точках в урочищах.	2	2	2	
8.	Середньомасштабні зйомки. Ключові ділянки. Ландшафтне профілювання. Ландшафтна інтерполяція. Правила збирання зразків ґрунтів та гірських порід. Відбір гербарних зразків. Складання карти фактичного матеріалу. Організація робочого дня.	2	4	4	
9.	Стаціонарні та напівстаціонарні дослідження. Географічні стаціонари. Комплексні стаціонари. Групи дослідників, спостерігачів та зйомників. Напівстаціонарні	2	2	2	

	дослідження (мікрокліматичні та геохімічні).				
Змістовий модуль II (10-17). Польові економіко-географічні дослідження. Географічні дослідження міст, адміністративних районів та комплексні прикладні дослідження.					
10.	Польові економіко-географічні дослідження. Зміст і завдання економіко-географічних досліджень. Основні методи економіко-географічних досліджень. Польові методи досліджень. Методи камеральних досліджень.	2	2	4	
11.	Дослідження сільськогосподарського підприємства. Загальна (паспортна) характеристика господарства. Економіко-географічне положення. Природні умови та господарська оцінка. Земельні угіддя і види фактичного використання земель. Виробнича структура і спеціалізація. Основні економічні показники. Основні та допоміжні галузеві виробництва. Показники глибини спеціалізації. Середньозважений ранг. Основні економічні показники. Трудові ресурси.	2	4	4	
12.	Економіко-географічне вивчення села. Історико-географічні особливості. Функціональні типи поселення. Транспортні зв'язки господарства. Організація території. Територіальна структура господарства.	2	2	4	
13.	Дослідження промислового підприємства. Загальна (паспортна) характеристика підприємства (видобувної та обробної) промисловості. Техніко-економічна характеристика. Зв'язки підприємства. Економіко-географічне положення.	2	2	2	
14.	Дослідження транспортних пунктів і вузлів. Залізнична станція, залізничний вузол. Активні, пасивні та транзитні залізничні вузли. Морський порт. Основні види вантажообігу. Річковий порт. Автопідприємство. Аеропорт.	2		2	
15.	Дослідження міста. Загальна програма обстеження міста. Економіко-географічне	2	2	2	

	положення. Природні умови. Історія формування і розвитку міста. Населення міста. Функції міста. Паніровка, забудова, благоустрій міста. Приміська зона. Функції приміської зони (санітарна, постачальна, обслуговуюча, розвантажувальна).				
16.	Дослідження адміністративного району. Завдання і методи дослідження. Основні етапи вивчення району. Економіко – географічне положення і межі району. Природні умови. Населення району – історія заселення та господарського освоєння, чисельність, склад і рух населення, сучасне розселення, типи розселення. Земельний фонд і використання земель. Сільськогосподарське виробництво. Промислове виробництво. Транспорт і виробничі зв'язки району. Внутрішні відмінності, економіко-географічні мікрорайони. Аналіз територіальної структури господарства району.	2	2	2	
17.	Комплексні прикладні географічні дослідження. Основні напрямки комплексних прикладних географічних досліджень. Географічні дослідження для районного планування. Планіровочні райони. Типи територіальних поєднань. Інженерно-географічне районування території. Боротьба зі шкідливими стихійними процесами. Резервування території – один з найпоширеніших заходів охорони природи. Комплексні географічні дослідження для організації масового відпочинку. Виявлення та оцінка місць масового відпочинку. Розрахунок місткості та пропускної здатності місць масового відпочинку. Рекреаційне районування.	2	2	4	

3. РОЗГОРНУТА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль I. Методи фізико-географічних досліджень

Вступ. Завдання і значення курсу та його структура. Методика досліджень. Основні етапи наукових досліджень. Польові дослідження – це лабораторія географа. Значення польових досліджень для географії.

Тема 2. Теоретичні основи методики географічних досліджень. Система географічних наук. Система фізико-географічних наук. Географічна оболонка. Географічна сфера /геосфера або епігеосфера/. Здобутки фізичної географії. Система економіко-географічних наук. Поняття про ТВК. Основні ознаки існування ТВК. Типи ТВК. Комплекс географічних наук. Принципові відмінності в об'єктах дослідження фізичної та економічної географії. Поняття про географічне середовище. Завдання комплексу географічних наук. Прикладні дослідження комплексу географічних наук. Основні завдання конструктивної географії.

Тема 3. Методичні рекомендації до написання наукової роботи та звіту з польових досліджень. Основні вимоги та послідовність етапів виконання наукових досліджень. Вибір теми. Закон Інгве. Планування процесу дослідження. Планування композиції роботи. Основні етапи роботи. Ознайомлення з науковою літературою. Добір фактичного матеріалу, проведення експерименту. Вибір методик дослідження. Основні методи дослідження (гіпотетико-дедуктивний, метод зіставлення, описовий метод). План і структура наукової роботи. Традиційна структура наукової роботи. Оформлення наукової роботи. Тези і матеріали наукової конференції. Захист наукової роботи.

Тема 4. Організація і методи польових географічних досліджень. Організаційні форми досліджень: експедиційна і стаціонарна. Галузеві і комплексні експедиції. Комплексні стаціонари. Основні етапи географічних досліджень. Підготовчий період. Завдання підготовчого періоду. Карта – гіпотеза та способи її складання. Комплектування експедиції. Розробка календарного плану роботи експедиції. Польовий період. Організаційні питання польового

періоду. Рекогносцировка. Ключі. Камеральний період. Основні етапи роботи. Форми звітів про польові дослідження.

Тема 5. Методи ландшафтних досліджень. Об'єкти досліджень. Поняття про фацію. Основні індикатори виділення фацій. Урочище – основний об'єкт польового вивчення і ландшафтного картування. Прості і складні урочища. Основні, фонові (домінантні), субдомінантні, характерні, реліктові, універсальні урочища. Місцевість, підурочище, ландшафт. Поняття про морфологічну структуру ландшафтів. Основні типи морфологічної структури (флювіальний, моренний, морський прибережний, еоловий, карстовий, низькогірний, куестовий).

Тема 6. Дослідження фацій. Точка, основні види точок. Картувальні і стаціонарні точки. Допоміжні точки. Спеціалізовані та опорні точки. Закладання точок. Робота на основних точках. Спеціалізовані та опорні точки. Закладання точок. Робота на основних точках. Спеціалізовані та універсальні зразки бланки. Послідовність виконання робіт на точках. Робота на основних точках, допоміжних і спеціалізованих точках. Робота на опорних точках. Міжточкові спостереження.

Тема 7. Дослідження урочищ. Знаходження та розмежування урочищ. Типи структур урочищ (однорідний, розсіяний або дифузний, плямистий, мозаїчний, концентричний, переміжний, смугасто-ступінчастий). Додаткові спостереження на точках в урочищах.

Тема 8. Середньомасштабні зйомки. Ключові ділянки. Ландшафтне профілювання. Ландшафтна інтерполяція. Правила збирання зразків ґрунтів та гірських порід. Відбір гербарних зразків. Складання карти фактичного матеріалу. Організація робочого дня.

Тема 9. Стаціонарні та напівстаціонарні дослідження. Географічні стаціонари. Комплексні стаціонари. Групи дослідників, спостерігачів та зйомників. Напівстаціонарні дослідження (мікрокліматичні та геохімічні).

Змістовий модуль II. Методи економіко-географічних та комплексних досліджень

Тема 10. Польові економіко-географічні дослідження. Зміст і завдання економіко-географічних досліджень. Основні методи економіко-географічних досліджень. Польові методи досліджень. Методи камеральних досліджень.

Тема 11. Дослідження сільськогосподарського підприємства. Загальна (паспортна) характеристика господарства. Економіко-географічне положення. Природні умови та господарська оцінка. Земельні угіддя і види фактичного використання земель. Виробнича структура і спеціалізація. Основні економічні показники. Основні та допоміжні галузеві виробництва. Показники глибини спеціалізації. Середньозважений ранг. Основні економічні показники. Трудові ресурси.

Тема 12. Економіко-географічне вивчення села. Історико-географічні особливості. Функціональні типи поселення. Транспортні зв'язки господарства. Організація території. Територіальна структура господарства.

Тема 13. Дослідження промислового підприємства. Загальна (паспортна) характеристика підприємства (видобувної та обробної) промисловості. Техніко-економічна характеристика. Зв'язки підприємства. Економіко-географічне положення.

Тема 14. Дослідження транспортних пунктів і вузлів. Залізнична станція, залізничний вузол. Активні, пасивні та транзитні залізничний вузли. Морський порт. Основні види вантажообігу. Річковий порт. Автопідприємство. Аеропорт.

Тема 15. Дослідження міста. Загальна програма обстеження міста. Економіко-географічне положення. Природні умови. Історія формування і розвитку міста. Населення міста. Функції міста. Паніровка, забудова, благоустрій міста. Приміська зона. Функції приміської зони (санітарна, постачальна, обслуговуюча, розвантажувальна).

Тема 16. Дослідження адміністративного району. Завдання і методи дослідження. Основні етапи вивчення району. Економіко-географічне положення

і межі району. Природні умови. Населення району – історія заселення та господарського освоєння, чисельність, склад і рух населення, сучасне розселення, типи розселення. Земельний фонд і використання земель. Сільськогосподарське виробництво. Промислове виробництво. Транспорт і виробничі зв'язки району. Внутрішні відмінності, економіко-географічні мікрорайони. Аналіз територіальної структури господарства району.

Тема 17. Комплексні прикладні географічні дослідження. Основні напрямки комплексних прикладних географічних досліджень. Географічні дослідження для районного планування. Планіровочні райони. Типи територіальних поєднань. Інженерно-географічне районування території. Боротьба зі шкідливими стихійними процесами. Резервування території – один з найпоширеніших заходів охорони природи. Комплексні географічні дослідження для організації масового відпочинку. Виявлення та оцінка місць масового відпочинку. Розрахунок місткості та пропускну здатності місць масового відпочинку. Рекреаційне районування.

3.1. Лекції – 34 год.

Таблиця 2

№	Назви розділів і тем	Кількість годин
1.	Вступ. Завдання і значення курсу та його структура. Методика досліджень. Основні етапи наукових досліджень.	2
2.	Тема 2. Теоретичні основи методики географічних досліджень. Система географічних наук. Система фізико-географічних наук.	2
3.	Тема 3. Методичні рекомендації до написання наукової роботи та звіту з польових досліджень.. Основні вимоги та послідовність етапів виконання наукових досліджень. Вибір теми. Закон Інгве. Планування процесу дослідження. Планування композиції роботи. Основні етапи роботи.	2
4.	Тема 4. Організація і методи польових географічних досліджень. Організаційні форми досліджень: експедиційна і стаціонарна. Галузеві і комплексні експедиції. Комплексні стаціонари. Основні етапи географічних досліджень (підготовчий, польовий, камеральний).	2
5.	Тема 5. Методи ландшафтних досліджень. Об'єкти досліджень. Поняття про фацію. Основні індикатори виділення фацій. Урочище – основний об'єкт польового вивчення і ландшафтного картування. Прості і складні урочища.	2
6.	Тема 6. Дослідження фацій. Точка, основні види точок. Картувальні і стаціонарні точки. Допоміжні точки. Спеціалізовані та опорні точки. Закладання точок. Робота на основних точках. Спеціалізовані та опорні точки. Закладання точок. Робота на основних точках.	2

7.	Тема 7. Дослідження урочищ. Знаходження та розмежування урочищ. Типи структур урочищ (однорідний, розсіяний або дифузний, плямистий, мозаїчний, концентричний, переміжний, смугасто-ступінчастий). Додаткові спостереження на точках в урочищах.	2
8.	Тема 8. Середньомасштабні зйомки. Ключові ділянки. Ландшафтне профілювання. Ландшафтна інтерполяція.	2
9.	Тема 9. Стаціонарні та напівстаціонарні дослідження. Географічні стаціонари. Комплексні стаціонари.	2
10.	Тема 10. Польові економіко-географічні дослідження. Зміст і завдання економіко-географічних досліджень. Основні методи економіко-географічних досліджень. Польові методи досліджень. Методи камеральних досліджень.	2
11.	Тема 11. Дослідження сільськогосподарського підприємства. Загальна (паспортна) характеристика господарства. Економіко-географічне положення. Природні умови та господарська оцінка. Земельні угіддя і види фактичного використання земель. Виробнича структура і спеціалізація.	2
12.	Тема 12. Економіко-географічне вивчення села. Історико-географічні особливості. Функціональні типи поселення. Транспортні зв'язки господарства. Організація території. Територіальна структура господарства.	2
13.	Тема 13. Дослідження промислового підприємства. Загальна (паспортна) характеристика підприємства (видобувної та обробної) промисловості. Техніко-економічна характеристика. Зв'язки підприємства. Економіко-географічне положення.	2

14.	Тема 14. Дослідження транспортних пунктів і вузлів. Залізнична станція, залізничний вузол. Активні, пасивні та транзитні залізничний вузли.	2
15.	Тема 15. Дослідження міста. Загальна програма обстеження міста. Економіко-географічне положення. Природні умови. Історія формування і розвитку міста. Населення міста. Функції міста.	2
16.	Тема 16. Дослідження адміністративного району. Завдання і методи дослідження. Основні етапи вивчення району.	2
17.	Тема 17. Комплексні прикладні географічні дослідження. Основні напрямки комплексних прикладних географічних досліджень. Географічні дослідження для районного планування. Комплексні географічні дослідження для організації масового відпочинку. Рекреаційне районування.	4

3.2. Практичні роботи – 34 год.

Таблиця 3

№	Зміст роботи	Кількість годин
1.	Практична робота № 1 Загальна характеристика і структура наукової роботи.	2
2.	Практична робота № 2 Виконання наукової роботи у ВУЗі.	2
3.	Практична робота № 3 Підготовчий період польових географічних досліджень.	2
4.	Практична робота № 4 Камеральний період.	2
5.	Практична робота № 5 Методика дослідження фації.	4
6.	Практична робота № 6 Дослідження урочищ.	2
7.	Практична робота № 7 Середньомасштабні зйомки. Ландшафтне профілювання.	2
8.	Практична робота № 8 Стаціонарні і напівстаціонарні дослідження.	2
9.	Практична робота № 9 Дослідження сільськогосподарського підприємства.	4
10.	Практична робота №10 Вивчення промислового підприємства.	2
11.	Практична робота №11 Особливості дослідження міста.	2
12.	Практична робота №12 Вивчення адміністративного району.	2
13.	Практична робота №13 Дослідження сільськогосподарського виробництва району.	2
14.	Практична робота №14 Планування території.	2
15.	Практична робота №15 Рекреаційно-географічні дослідження.	2

3.3. Самостійна робота – 38 год (2 год на тему).

Модуль II

У процесі самостійного вивчення матеріалу студентам пропонується засвоїти такі питання:

Тема 1. Польові дослідження – це лабораторія географа. Значення польових досліджень для географії.

Тема 2. Географічна оболонка. Географічна сфера (геосфера або епігеосфера). Здобутки фізичної географії.

Тема 3. Система економіко-географічних наук. Поняття про ТВК. Основні ознаки існування ТВК. Типи ТВК.

Тема 4. Комплекс географічних наук. Принципові відмінності в об'єктах дослідження фізичної та економічної географії. Поняття про географічне середовище. Завдання комплексу географічних наук. Прикладні дослідження комплексу географічних наук. Основні завдання конструктивної географії.

Тема 5. Ознайомлення з науковою літературою. Добір фактичного матеріалу, проведення експерименту.

Тема 6. Вибір методик дослідження. Основні методи дослідження (гіпотетико-дедуктивний, метод зіставлення, описовий метод).

Тема 7. План і структура наукової роботи. Традиційна структура наукової роботи. Оформлення наукової роботи. Тези і матеріали наукової конференції. Захист наукової роботи.

Тема 8. Підготовчий період. Завдання підготовчого періоду.

Тема 9. Карта-гіпотеза та способи її складання. Комплектування експедиції. Розробка календарного плану роботи експедиції. Форми звітів про польові дослідження.

Тема 10. Основні, фонові (домінантні), субдомінантні, характерні, реліктові, універсальні урочища. Місцевість, підурочище, ландшафт.

Тема 11. Поняття про морфологічну структуру ландшафтів. Основні типи морфологічної структури (флювіальний, моренний, морський прибережний,

еоловий, карстовий, низькогірний, куестовий).

Тема 12. Спеціалізовані та універсальні зразки бланки. Послідовність виконання робіт на точках. Робота на основних точках, допоміжних і спеціалізованих точках. Робота на опорних точках. Міжточкові спостереження.

Тема 13. Правила збирання зразків ґрунтів та гірських порід. Відбір гербарних зразків.

Тема 14. Складання карти фактичного матеріалу. Організація робочого дня. Групи дослідників, спостерігачів та зйомників. Напівстаціонарні дослідження (мікрокліматичні та геохімічні).

Тема 15. Основні економічні показники. Основні та допоміжні галузеві виробництва. Показники глибини спеціалізації. Середньозважений ранг. Основні економічні показники. Трудові ресурси.

Тема 16. Морський порт. Основні види вантажообігу. Річковий порт. Автопідприємство. Аеропорт.

Тема 17. Паніровка, забудова, благоустрій міста. Приміська зона. Функції приміської зони (санітарна, постачальна, обслуговуюча, розвантажувальна).

Тема 18. Економіко-географічне положення і межі району. Природні умови. Населення району – історія заселення та господарського освоєння, чисельність, склад і рух населення, сучасне розселення, типи розселення. Земельний фонд і використання земель. Внутрішні відмінності, економіко-географічні мікрорайони. Аналіз територіальної структури господарства району.

Тема 19. Планіровочні райони. Типи територіальних поєднань. Боротьба зі шкідливими стихійними процесами. Виявлення та оцінка місць масового відпочинку. Розрахунок місткості та пропускної здатності місць масового відпочинку.

3.4. Індивідуальна робота – 38 год.

Модуль III

Для виконання індивідуального завдання кожний студент повинен зробити опис:

- одного з природних об'єктів: фації, урочища, місцевості, ландшафту (за вибором студента);
- одного з суспільно-географічних об'єктів: сільськогосподарське підприємство, промислове підприємство, місто, адміністративний район, водогосподарський комплекс, транспортний комплекс, море господарський комплекс, рекреаційний об'єкт, будівельно-індустріальний комплекс, лісогосподарський комплекс (за вибором студента).

Для виконання індивідуальних завдань відводиться по 19 годин.

4. ПРАКТИЧНІ РОБОТИ

Практична робота № 1

Тема: Загальна характеристика і структура наукової роботи.

Мета: *Ознайомитися з основами вибору наукових тем їх характеристикою та структурою наукової роботи.*

Хід роботи

Загальні положення

До наукових робіт відносяться: курсові, кваліфікаційні роботи бакалаврів, дипломні та магістерські роботи, що виконуються студентами, дисертації кандидата та доктора наук, монографії та ін.

Курсові роботи (спеціальні) виконуються на третьому і четвертому курсах і містять результати не лише узагальнення наявної спеціальної наукової літератури, а й комплексного аналізу конкретної статистичної інформації, зібраної в період проходження практики та власних узагальнень тематичних баз даних, поданих у вигляді діаграм, графіків, таблиць, картосхем та ін. Використовуючи такий самостійно створений інформаційний базис, в роботі слід розкрити особливості територіальної організації та сутність певних географічних явищ і процесів та визначити напрямки їх подальшого розвитку.

Кваліфікаційна робота бакалавра є закінченою розробкою науково-дослідного або прикладного спрямування, у якій демонструється:

- уміння збирати (отримувати) та аналізувати первинну польову, статистичну, картографічну та іншу інформацію;
- розуміння основних закономірностей територіальної організації природи і суспільства;
- уміння застосовувати сучасні методи досліджень за напрямом підготовки як фахівця;
- визнання актуальності цілей і задач та практичної значущості роботи;
- аналіз досвіду досліджень за темою роботи;
- знання методичних основ географічних досліджень та їх застосування;

- використання регіональної проблематики.

Дипломна робота спеціаліста є завершеною розробкою науково-дослідного або прикладного спрямування, яка містить:

- теоретично-методологічне узагальнення за досліджуваною темою;
- комплексний аналіз чинників розвитку процесу;
- детальну характеристику сучасного стану знань про явище;
- основні концептуальні напрямки розвитку явища;
- фахове володіння загальнонауковими і спеціальними методами досліджень.

У дипломній роботі необхідно використовувати вітчизняні і закордонні інформаційні джерела та застосовувати новітні технології досліджень. Робота повинна містити оригінальні наукові висновки і практичні рекомендації.

Магістерська робота є закінченою самостійною науково-дослідною розробкою, яка містить:

- критичний огляд опублікованих матеріалів з досліджуваної теми;
- теоретично-методологічні узагальнення;
- творче застосування сучасних загальнонаукових і фахових методик досліджень;
- оригінальні теоретичні та практичні результати;
- прогноз розвитку досліджуваних процесів.

При виконанні магістерської роботи необхідно використовувати вітчизняні і закордонні інформаційні джерела та застосовувати новітні технології досліджень.

Якісне написання наукової роботи залежить від багатьох чинників. Найбільші прорахунки підстерігають тих, хто недостатньо володіє науковим стилем, погано обізнаний із особливостями наукової комунікації, організацією інформації в науковому тексті загалом і в даному жанрі зокрема.

Наукова творчість, як відомо, крім пізнання нового, передбачає введення одержаних результатів у систему культурних надбань нації.

Автор дослідження повинен насамперед враховувати комунікативну диференціацію інформації в науковому тексті (розрізняють основну інформацію, що є результатом дослідницьких пошуків, і додаткову, коментуючи, представлену різноманітними вставностями, які забезпечують розуміння й прийняття основної, її семантичну різноманітність (семантично інформація наукового тексту може бути власне авторською, що складає його новизну, та інтекстовою, що є наслідком полеміки автора з іншими авторами і представлена здебільшого в цитуванні, безпосередньому чи опосередкованому).

Пристаючи до написання роботи, необхідно знати про основні вимоги, що ставляться до таких наукових досліджень, і про послідовність етапів її виконання.

Наукове дослідження розпочинається з вибору теми. Найчастіше її пропонує науковий керівник, хоча учень може обрати її самостійно (якщо він має власні уподобання в науці і добре орієнтується в перспективних напрямках наукових досліджень).

Тему наукової роботи краще обирати або зовсім нову, або недостатньо вивчену, щоб уникнути повторень – “винаходу велосипеда вдруге”.

Назва наукової роботи має точно вказувати на основну проблематику, водночас відзначитись чіткістю формулювань. І обов’язково вона повинна бути короткою і лаконічною.

Остаточно редагуючи назву, варто пам’ятати про відомий *закон Інгве*, за яким оптимальна назва повинна знаходитись у межах 5 ± 2 слів.

Структура наукової роботи повинна включати:

- титульний аркуш ;
- зміст;
- перелік умовних позначень (при необхідності);
- вступ;
- основну частину;
- висновки;

- список використаної літератури;
- додатки (при необхідності).

Характеристика структури наукової роботи (додаток №1).

I. Вступна бесіда

1. Завдання методики географічних досліджень. Що таке методика?
2. Які основні етапи виділяють у наукових дослідженнях?
3. В чому полягає значення польових географічних досліджень?
4. Що розуміють під польовими дослідженнями?
5. Від чого залежать методи географічних досліджень?
6. Які науки виділяють в системі географічних наук?
7. Що є об'єктом вивчення системи фізико-географічних наук, та які здобутки фізичної географії ви знаєте?
8. Які геокомплекси виділяють в структурі географічної оболонки і які з них мають найбільший інтерес в польових дослідженнях?
9. Що включає в себе система економіко-географічних наук та які основні ознаки існування територіально-виробничих комплексів (ТВК)?

II. Практичні завдання

1. Користуючись авторефератами та іншими науковими працями ознайомитись із загальною структурою наукової роботи.
2. Випишіть основні структурні елементи вступної частини наукової роботи (актуальність, мета і завдання дослідження, предмет і об'єкт дослідження, інформаційна база і методи дослідження, наукова новизна дослідження, практичне значення роботи).

III. Заключна бесіда

1. Що таке методика?
2. Назвіть основні етапи наукових досліджень.
3. Яка традиційна структура наукової роботи?
4. Які ви знаєте види наукових робіт?
5. Що повинна включати в себе курсова робота, кваліфікаційна робота бакалавра, дипломна та магістерська робота?
6. Яка суть Закону Інґве?
7. Що потрібно розкривати у вступній частині наукової роботи?

IV. Завдання для самостійного опрацювання

1. Яке значення для географа мають польові географічні дослідження?
2. Що включає в себе система географічних наук?
3. Які теоретичні і практичні здобутки фізичної географії?
4. Що є об'єктом вивчення системи економіко-географічних наук?

5. Які дисципліни вивчають геокомплекси та галузеві комплекси?
6. Яких порядків природно-територіальні комплекси (ПТК) входять до географічної оболонки (ГО) та на які рівні вони поділяються?

Рекомендована література

1. Геренчук К. І., Раковська Е. М., Топчієв О. Г. Польові географічні дослідження. – К.: Вища школа, 1975. – 248 с.
2. Олійник Я. Б., Самойленко В. М., Хільчевський В. К. Навчально-методичний комплекс з виконання курсових та кваліфікаційних робіт. – К.: Ніка-Центр, 2001. – 58 с.
3. ДСТУ 3008-95. Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення. – Введ. 23.02.95. – К.: Держстандарт України, 1995. – 42 с.
4. Довідник здобувача наукового ступеня. Збірник нормативних документів та інформаційних матеріалів з питань атестації наукових кадрів вищої кваліфікації /Упорядник Ю.І. Церков/ За ред. Р.В. Бойка. – 2-е вид., випр. І доп. – К.: Редакція Бюлетні Вищої атестаційної комісії України, 2000. – 64 с.
5. Богдан С. К. Наукова робота в МАН (методичні рекомендації до її написання і оформлення). – Луцьк, 1995. – 25 с.
6. Автореферати дисертацій на здобуття наукового ступеня.

Додаток 1

Структура наукової роботи

Суттєвим у підготовці наукової роботи є складання плану, який передбачає найважливіші аспекти досліджуваної проблеми.

Попередній план складається найчастіше після опрацювання наукової літератури, але згодом він може корегуватись, доповнюватись, редагуватись, тобто вдосконалюватись. Однак розпочинати написання наукової роботи без плану не бажано: це не тільки ескіз майбутнього дослідження. План допоможе представити майбутню роботу композиційно.

Традиційно структура наукової роботи містить такі компоненти: вступ, основну частину, висновки, список використаної літератури. Можливі також списки умовних скорочень, список використаних джерел і додатки. Для зручності користування зміст доцільно подавати відразу після титульної сторінки роботи із зазначенням сторінок. Зауважимо: він може бути оформлений як простий чи розгорнутий план.

Гармонійне поєднання структурних частин наукової роботи суттєво впливає на її результативність. Пам'ятаючи про трикомпонентну будову наукового тексту, автори часто порушують пропорційність обсягу вступу,

основної частини та висновків (занадто розтягують вступ або скорочують до “телеграфного” стилю висновки).

У вступі, що є своєрідним камертоном усієї наукової роботи, обґрунтовується актуальність, новизна, мета, завдання дослідження, подається короткий огляд ступеня розробки проблеми без чіткої регламентації їх позиції в тексті. Вказані структурні компоненти вступної частини бажано виділити в тексті графічно.

Поняття “актуальність” вміщує корисність і доцільність розробки теми наукової роботи для сучасної науки. Твердження про потребу конкретного дослідження внаслідок невивченості якогось питання чи різноманітності поглядів на нього не є переконливим. Ймовірно, що відсутність уваги вчених є цілком закономірною: розробка такого питання не викликає ніякого інтересу через його несуттєвість для науки. Ось тому, обґрунтовуючи актуальність роботи, важливо зазначити, що проблема цікавить багатьох дослідників, але в ній містяться ще й не досліджені моменти, або вам вдалось знайти своєрідне її трактування й розуміння.

Визначаючи актуальність наукової роботи (ця інформація може вводиться у текст за допомогою своєрідних коментуючих метатекстових одиниць), наприклад: “актуальність роботи полягає (виявляється) в тому, що ... або ... зумовлена тим, що ...”, “цим визначається актуальність наукового дослідження”, тощо). Необхідно точно показати ступінь внеску автора в розробку конкретної проблеми і всіх, хто займався нею раніше.

Актуальність дослідження може зумовлюватись і поширеністю якогось явища, його типовістю і важливістю для певної галузі науки.

Новизна роботи може зумовлюватись кількома чинниками:

- в роботі уточнюються окремі поняття з огляду на нові наукові дані;
- пропонується новий підхід у дослідженні якогось явища, тобто розглядається істотно нова методика;
- ставляться завдання, які не могли з’ясувати попередники.

Водночас варто зауважити, що ступінь новизни наукової роботи може бути різний. Це, звичайно, залежить і від віку авторів. Зрозуміло, що повністю реферативний характер цілком припустимий у перші роки навчання, не бажаний в останні.

Мета наукової роботи має формуватись максимально лаконічно, але повно (власне формулюванню передують такі конструкції: “Мета роботи полягає в..., “метою наукової роботи передбачено”, цим визначається мета наукової роботи” і т. ін.).

На завдання, що вирішувались автором, вказують одиниці на зразок: “мета роботи передбачає розв’язання таких завдань: “мета дослідження визначає її основні завдання”, і т. ін.

Формування завдань наукової роботи можуть подаватись із нумерацією і без неї. Однак, кожне положення зручніше подавати з абзацу і розпочинати одним із дієслів такого синонімічного ряду: виявити, з’ясувати, описати, визначити, встановити, здійснити, сформулювати, висвітлити, показати тощо.

У вступі обов'язково вмотивовується вибір теми і подається критичний огляд літератури з обраної теми. Зазначається також, які проблеми вивчені повністю, які порушені частково, які не досліджені зовсім. Не забуваймо й про те, що вступаючи в дискусію, потрібно дотримуватись наукової етики і аргументовано, послідовно відстоювати власну концепцію.

Вступна частина не має назви і не повинна розпочинатись “від царя Гороха”, як-от: “Природа підказує: “Ніщо неможливо розглядати, вивчати без взаємозв'язків, без впливу оточуючого середовища”.

Обсяг вступу не перевищує 2 – 3 сторінки.

Основна частина передбачає безпосередній виклад одержаних результатів. Особливе значення в ній належить лаконічності, виваженості й точності заголовків (вони ні в якому разі не повинні повторювати назву роботи), логічності, доступності матеріалу, введенню інформації, що належить іншим авторам (вона називається інтекстовою, напр.: “ як справедливо вважає...”, “слухною є думка ...”, “ на думку...”, “ за затвердженням ...” тощо).

Інтекстова інформація використовується передусім для авторитетної аргументації теоретичних і експериментальних результатів наукової роботи. Водночас автор послуговується нею, дискутуючи з різними вченими щодо конкретної проблеми (проблем). Уміння вести наукову дискусію, відстоювати власну точку зору – лакмусовий папірець наукової обдарованості автора. Зауважимо, що велике значення має також дотримання наукової етики, яка виявляється передусім у шанобливому ставленні до праці попередників у науці.

З етичних міркувань доречно розташовувати ініціали та прізвища авторів, що досліджували конкретну проблему в хронологічному чи алфавітному порядку (іноді – за внеском авторів у розробку конкретної проблеми), напр.:

“Проблемами української лінгвостилістики займались Д.Х. Баранник, Л.А.Булаховський, В.С. Ващенко, А.П. Коваль, М.М. Пилинський та ін.”.

Історію питання (аж до сучасного періоду) подають коротко, однак точно зазначаючи внесок кожного вченого (чи окремої наукової школи) в розробку даної проблематики. З огляду на обсяг і своєрідність наукової роботи таку інформацію доцільно вміщувати у вступній частині, а не розпочинати нею основну, як-от: “Розділ 1. Огляд літератури. Характеристика впливу...”.

Важливо враховувати, що історію питання доцільніше подавати як поступове й послідовне розкриття теми, а не як перелік думок. На закінчення історії питання наводиться та концепція, яка імponує авторові найбільше. Водночас варто пояснити, що саме співзвучне авторській позиції і чому виникає необхідність її уточнення чи подальшої розробки.

Замовчування чи недостатня обізнаність автора з працями, що стосуються безпосередньо теми наукової роботи, значно знижують її якість.

Таким чином, в історії питання чи огляді літератури важливо чітко розмежовувати власне авторську й інтекстову інформацію. При цьому автор, вдаючись до цитування (безпосереднього чи опосередкованого), обов'язково повинен чітко зазначити всі вихідні дані.

Наукова робота ні в якому разі не повинна перетворюватися в реферативний текст (коли переписуються окремі сторінки з літератури, рекомендованої науковим керівником). Інші крайнощі – надмірне цитування і механічний переказ чужих думок, без найменшого вияву власної точки зору. Вживання цитат повинне виправдовуватись інформаційною доцільністю.

Доречно цитувати тоді, коли цитата стверджує авторську думку або вживається для дискусії. Однак зловживати цитатами не варто. Доцільність цитування визначається його місцем у структурі роботи. Дуже поширені цитати в історії питання, не бажані в дослідницькій частині й абсолютно не припустимі у висновках.

Переказуючи чужу думку, тобто вдаючись до опосередкованого цитування, варто уникати “додаткові інформації”, хоч цілком можливо (і доречно) висловити точку зору щодо чужого положення. Цитати обов’язково потрібно звіряти з першоджерелами, при необхідності – перекладати. Якщо є кілька видань наукової праці, посилання здебільшого роблять за першим або останнім.

Зміст цитат нерідко вимагає від автора наукової роботи власної точки зору: згоди чи, навпаки, заперечення. Стверджуючи неправомірність чиеїсь позиції, варто обґрунтувати це.

Посилаючись на відомі науці істини, недоречно точно вказувати джерело.

Власне ставлення до інтекстової інформації може виявлятися за допомогою відповідних конструкцій, напр.: не можна не погодитись з думкою...; слушно вважати...; як справедливо вважав...; правомірно стверджувати... і т. ін. У мові є достатній синонімічний ряд, яким можна скористатись у даній ситуації (доповнити названий допоможе читання спеціальної наукової літератури).

Традиційно обсяг основної частини складає 20-25 сторінок машинописного тексту.

Висновки наукової роботи повинні містити основні результати, одержані автором. Визначаючи їх вагомість у контексті інших наукових досліджень, доречно також визначити перспективу й шляхи подальшого вивчення конкретної проблеми.

Суттєвим недоліком роботи вважається “надмірна лаконічність” висновкової інформації: висновки займають у тексті всього-на-всього один абзац, як-от: “ В своїй праці я не ставила за мету повністю дослідити творчість Г. Плужника. Головним для мене було виявити особливості стилю”. Не бажано також повторювати підсумкову інформацію, відому читачеві вже з основної частини.

Обсяг висновків – 1-3 сторінки. Кожне нове положення доречно подавати щоразу з абзацу (з нумерацією чи без неї).

Логічно доповнюють (і завершують) наукову роботу список використаної літератури і додатки.

Зауважимо, що додатки за значимістю й інформативністю нерідко перевищують навіть основну частину, що по відношенню до них є специфічним коментарем чи інтерпретацією.

Практична робота № 2

Тема: Виконання наукової роботи у ВУЗі.

Мета: *Ознайомитися з особливостями написання, оформлення та захисту наукової роботи у ВУЗі.*

Хід роботи

Загальні положення

Всі наукові роботи поділяються на вступну частину, основну частину та додатки. Вступна та основна частини у свою чергу поділяються на власні структурні елементи, а додатки вирізняють лише за необхідності в них.

До вступної частини входять такі структурні елементи:

- титульний аркуш;
- реферат;
- зміст;
- перелік умовних позначень, символів, одиниць, скорочень і термінів (за необхідності).

До основної частини входять наступні структурні елементи:

- вступ;
- суть роботи (розділи);
- висновки;
- перелік посилань.

Суть робіт викладають за розділами, які можна умовно поділити на загальні та спеціальні.

Формування змісту структурних елементів робіт.

Реферат призначений для подання стислої інформації щодо обсягу, побудови, спрямованості, суті та значущості проведених робіт для попереднього ознайомлення з ними.

Реферат містить:

- відомості про тип (курсова, дипломна робота та ін.) і загальний обсяг роботи в сторінках, кількість рисунків, таблиць, додатків та кількість

використаних джерел згідно переліку посилань (уся зазначена інформація враховує і наявність додатків);

- текст реферату;
- перелік ключових слів.

Текст реферату призначений для анотованого викладу основних ідей, результатів та висновків робіт. Зміст цього тексту визначається кваліфікаційним рівнем і специфікою робіт. Загалом текст реферату має містити стислу інформацію про:

- об'єкт досліджень;
- мету робіт;
- методи або методика досліджень;
- основні результати і висновки.

Для робіт, в яких є елементи явно вираженого нового наукового чи науково-прикладного дослідження (насамперед дипломних та магістерських), у тексті реферату доцільно додатково відобразити відомості про новизну отриманих результатів та їх значущість для теорії чи практики, навести рекомендації щодо використання та галузь застосування.

Виклад тексту реферату має бути максимально стислим і конкретним без використання складних синтаксичних зворотів, маловідомих термінів та ін.

Під ключовим словом розуміють слово або стійке словосполучення з тексту реферату, яке є інформаційно визначальним для розкриття спрямованості і суті роботи.

У вступі доцільно висвітлювати:

- тип роботи і підставу для її виконання;
- актуальність теми;
- мету і завдання;
- об'єкт і предмет дослідження;
- використані методи або методики дослідження.

Додатково за наявності у вступі відображають зв'язок робіт з науковими програмами, планами, темами та ін.

Суть роботи як структурного елементу її основної частини подають у вигляді окремих загальних та спеціальних розділів. Їх зміст в цілому покликаний у повному обсязі відобразити отримані відомості про об'єкт, предмет та методи (методики) дослідження, які є необхідними для розуміння результатів виконаної роботи, обґрунтованості таких результатів та їх відповідності вимогам до робіт.

До складу загальних розділів (розділу) **залежно від конкретної теми, типу і виду роботи доцільно включати:**

- огляд літературних, інформаційних та фондових джерел за темою робіт та вибір напрямку і способів досліджень;
- виклад прийнятої схеми отримання результатів та основних методів чи методик дослідження;
- систематизовані за наявною інформацією загально географічні тематичні відомості про об'єкт чи предмет дослідження, його характеристики або властивості та ін.;
- інші загальні відомості, необхідні для вихідної характеристики об'єкта і предмета досліджень згідно теми роботи.

Викладені позиції у різному порядку можуть бути згруповані як пункти в один чи два розділи. Не виключено існування і одного загального розділу з його диференціацією (*Теоретично методичні аспекти вивчення ...*).

Огляд джерел за темою роботи проводиться з метою скласти чітке уявлення про методологічну, методичну і географічно-інформаційну вивченість питання, що полегшить власне вибір напрямку та способів досліджень.

Зміст і виклад загально географічних тематичних відомостей про об'єкт чи предмет дослідження визначається специфікою роботи. Але, як правило, ці відомості тією чи іншою мірою можуть відображати інформацію про географічне положення, геологічну будову та гідрогеологічні особливості, рельєф, клімат, ґрунти, рослинний і тваринний світ, гідрографію, гідрологічний та гідрохімічний

режим, ландшафти і фізико-географічне районування, природні ресурси, економіко-географічні характеристики та ін. стосовно об'єкта дослідження (*Фізико-географічна характеристика...*).

У спеціальних розділах (розділі) подають:

- результати проведених самостійно узагальнюючих (прикладних або науково-прикладних), теоретичних чи експериментальних робіт і досліджень;
- аналіз та оцінку отриманих результатів.

Спеціальних розділів також може бути декілька чи один з можливим поділом всіх або окремих розділів за необхідності на пункти, а пунктів, за потреби, на підпункти. В усіх випадках кожен розділ, пункт чи підпункт має містити закінчену інформацію.

Виклад матеріалу спеціальних розділів має бути підпорядкований головній ідеї, визначеній темою робіт. При цьому в роботі узагальнюючого спрямування доцільно відзначити фаховий досвід, набутий при її виконанні, в роботах теоретичного або експериментального спрямування – ступінь підтвердження висунутих чи перевірених гіпотез та відомих чи нових властивостей об'єктів досліджень, повноту методик, що характеризують та оцінюють такі об'єкти та ін. В усіх випадках, насамперед для дипломних та магістерських робіт, корисним є висвітлення особистого внеску авторів робіт, завершеності вирішення поставлених завдань, оцінки достовірності отриманих результатів (включаючи характеристики, параметри та ін.), порівняння останніх з існуючими здобутками в сфері досліджень. Можливим є також обґрунтування потреби подальших досліджень або їх недоцільності, виходячи із негативних результатів проведених робіт.

Доцільно всі розділи роботи закінчувати стислими проміжними висновками за їх змістом, що полегшить пізніше формування загальних висновків за роботою без надмірної деталізації останніх.

У цілому конкретна кількість, структура і зміст загальних і спеціальних розділів визначається типом і тематикою роботи. Ці питання обов'язково остаточно вирішуються спільно виконавцями і науковими керівниками робіт.

Важливим питанням супроводу тексту розділів основної частини робіт є логічно доцільний підбір і розміщення ілюстративного та табличного матеріалу. Це сприяє більш повному наочному сприйняттю змісту і достовірності результатів робіт із скороченням їх обсягу та підвищенням інформативності.

Суттєвим є також вибір залежно від тексту, що ілюструється, типів ілюстрацій – креслень, технічних рисунків, схем, картосхем і карт, графіків чи діаграм, фотознімків а також комбінацій зазначених типів. Особливе місце для географічних факультетів посідає тут картографічний матеріал, якому по можливості слід віддавати перевагу через його істотну інформативність і близькість до тематики робіт. В основній частині роботи поряд із загальними планами доцільно використовувати конкретні фрагменти картосхем чи карт, безпосередньо взає"мпов'язані з текстом, який вони ілюструють. Дуже корисною є комбінація картосхем або карт з графіками чи діаграмами, координатно і тематично прив'язаними до відповідних їм об'єктів на картах. Ретельно слід підбирати і види діаграм чи графіків – плоскі, об'ємні, комбінаційні та ін. Це робиться для того, щоб уникнути не наочних нагромаджень графічних побудов, що втрачають більшість своєї пізнавальної сутності.

Бази даних та інший зведений цифровий матеріал в роботі подається у табличній формі. При цьому завжди доцільним є розгляд питання, чи потрібна саме таблична форма даних чи є сенс замінити її в основній частині роботи графіком чи діаграмою, побудованими за табличними даними, а останні розмістити в додатках.

У **висновках** подають стислий підсумково-узагальнювальний виклад основних положень, ідей та результатів проведених робіт за їх розділами. Доцільно це робити послідовно саме в порядку визначених змістом роботи розділів та їх складників (пунктів, підпунктів), використовуючи проміжні

висновки в розділах. При цьому немає сенсу починати кожен висновок з фрази “У першому розділі ...” і т.п. Корисніше сформулювати висновки як набір декількох тез (п’яти – шести), виділених у тексті абзацами як пункти висновків.

Оформлення роботи виконується, компоується і виводиться на друк комп’ютерним способом за допомогою текстового редактора Microsoft Word в операційній системі Windows на одній сторінці аркуша формату А4 (210 x 297 мм). Для таблиць та ілюстрацій допускається використання аркушів формату А3 (297x420 мм), які переплітаються у складеному вигляді.

Текст робіт друкується шрифтом Times New Roman розміром 14 pt з полуторним міжрядковим інтервалом та абзацним відступом 1 см .

Береги сторінки за книжної орієнтації аркушів А4 та альбомної орієнтації аркушів А3 : верхній і нижній – по 2 см, лівий – 3 см, правий – 1,5 см. За альбомної орієнтації аркушів А4 береги становлять: лівий і правий – по 2 см, верхній – 3 см, нижній – 1,5 см, при цьому аркуш зазначеної орієнтації переплітається за умови повороту проти часової стрілки на дев’яносто градусів.

Загальний обсяг робіт у цілому залежить від їх виду та тематики. У цілому цей обсяг, без урахування таблиць та ілюстрацій, розміщених на окремих аркушах, та переліку посилань, орієнтовно рекомендується: для курсових робіт – в межах 25 сторінок, для бакалаврських – 30 сторінок, для дипломних і магістерських – 40 сторінок. Кількість і обсяг таблиць, ілюстрацій і додатків не обмежується, але не слід забувати про критерії доцільності їх підбору.

Першою сторінкою робіт є **титульний аркуш**. Номер сторінки “1” на ньому не ставиться але враховується при нумерації і у загальній кількості сторінок. На титульному аркуші подають відомості у такій послідовності:

- міністерство;
- повна назва вищого навчального закладу;
- назва факультету;
- назва кафедри;
- примітка “На правах рукопису”;

- індекс УДК;
- назва роботи;
- назви і номери фахового напрямку, спеціальності і спеціалізації студента-виконавця роботи (повнота відомостей – залежно від фахового напрямку і курсу, на якому навчається виконавець (прізвище, ім'я, по батькові без скорочень));
- науковий керівник (науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові без скорочень);
- місто, де знаходиться навчальний заклад, і через дефіс – рік захисту роботи.

Кожен автор готує виступ до 10 хвилин за матеріалами проведеного дослідження (обстоює його актуальність, аргументує новизну, ознайомлює з метою і завданнями, визначає предмет і об'єкт дослідження, показує теоретичне й практичне значення роботи, аналізує зміст основної частини і відзначає найсуттєвіші результати). Написавши текст виступу, потрібно насамперед врахувати особливості усного і писемного мовлення. Остаточну редакцію тексту потрібно враховувати наступне:

1. Замінити складні речення простими.
2. Цифрові дані написати словами, щоб уникнути помилок при словозміні.
3. Розставити логічні паузи і виділити слова, словосполучення, які несуть основне навантаження в тексті.
4. Позначити на полях час, потрібний для виголошення вступу, основної і висновкової частини.
5. Вилучаючи “другорядні думки”, уникати скорочення тексту внаслідок прикладів, ілюстрацій.
6. Ще раз переглянути, чи вдало вибрано форму виступу, чи достатньо виваженими і переконливими є висновки.

I. Вступна бесіда

1. Що є об'єктом вивчення системи фізико-географічних наук?
2. Які ви знаєте найважливіші здобутки фізичної географії?
3. Які рівні геокомплексів розрізняють в структурі ГО?

4. Геокомплекси якого рівня мають найбільший інтерес для МГД у фізичній географії?
5. Які основні ознаки існування ТВК ви знаєте?
6. Чи є принципові відмінності в об'єктах дослідження фізичної та економічної географії?
7. Назвіть основні моменти зв'язку фізичної та економічної географії?
8. Які методи застосовуються в географії ?

II. Практичні завдання

1. Виберіть тему наукового дослідження (курсова робота), складіть план. (Тема довільна).
2. Напишіть вступну частину наукової роботи та сформулюйте висновки.
3. Напишіть тезисний виступ для захисту наукової роботи.

III. Заключна бесіда

1. Яка традиційна структура наукової роботи ?
2. Як вибрати тему дослідження? Закон Інгве.
3. Що доцільно висвітлювати у вступній частині наукової роботи?
4. Що потрібно включати до складу загальних розділів наукової роботи?
5. Що потрібно включати до складу спеціальних розділів наукової роботи ?
6. Як потрібно формувати висновки наукової роботи ?
7. Як правильно оформити наукову роботу і який загальний їх обсяг?
8. Як правильно оформити титульний аркуш наукової роботи ?
9. Як підготувати виступ захисту наукової роботи і, що потрібно враховувати при виступі?

IV. Завдання для самостійного опрацювання

1. Що таке індукція та дедукція?
2. Які сучасні методи використовуються в наукових дослідженнях?
3. Що таке моделювання ?
4. На що потрібно звертати увагу при захисті наукової роботи?
5. Що включає в себе комплекс географічних наук ?
6. З якою метою проводяться комплексні географічні дослідження ?
7. Як правильно ознайомитися з науковою літературою по темі досліджень?

Рекомендована література

1. Геренчук К. І., Раковська Е. М., Топчієв О. Г. Польові географічні дослідження. – К.: Вища школа, 1975. – 248 с.
2. Олійник Я. Б., Самойленко В. М., Хільчевський В. К. Навчально-методичний комплекс з виконання курсових та кваліфікаційних робіт. – К.: Ніка-Центр, 2001. – 58 с.

3. ДСТУ 3008-95. Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення. – Введ. 23.02.95. – К.: Держстандарт України, 1995. – 42 с.
4. Довідник здобувача наукового ступеня. Збірник нормативних документів та інформаційних матеріалів з питань атестації наукових кадрів вищої кваліфікації /Упорядник Ю.І. Церков/ За ред. Р.В. Бойка. – 2-е вид., випр. І доп. – К.: Редакція Бюлетні Вищої атестаційної комісії України, 2000. – 64 с.
5. Богдан С. К. Наукова робота в МАН (методичні рекомендації до її написання і оформлення). – Луцьк, 1995. – 25 с.
6. Рузавин Г. И. Методы научного исследования. – М.: Мысль, 1975. – 237 с.
7. Анучин В. А. Теоретические основы географии. – М.: Мысль, 1972. – 430 с.
8. Дьяконов К. Н. и др. Современные методы географических исследований. – М.: Просвещение: АО Учебн. лит., 1996. – 207 с.
9. Автореферати дисертацій на здобуття наукового ступеня.

Практична робота № 3

Тема: Підготовчий період польових географічних досліджень (ПГД).

Мета: *Ознайомитися з основними завданнями підготовчого періоду.*

Навчитися комплектувати експедицію, розробляти календарний план роботи експедиції, її фінансове та матеріально-технічне забезпечення, а також скласти карту-гіпотезу.

Хід роботи

Загальні положення

Завдання підготовчого періоду полягає в тому, щоб якнайкраще підготуватися до наступних польових робіт. Для цього потрібно чітко усвідомити завдання польових досліджень і розробити **програму і методику польових і камеральних робіт** разом з тим слід продумати необхідні **форми фіксації матеріалів** (бланки й щоденники або польові журнали для запису спостережень у полі, форми перехідної і кінцевої звітності проведених польових досліджень та ін.).

Другим завданням підготовчого періоду є **грунтовне ознайомлення з усіма доступними матеріалами по району майбутніх досліджень**: топографічними і спеціальними картами (геологічними, геоморфологічними, картами грантів тощо), опублікованими працями з геології, геоморфології, клімату, рослинності і тваринного світу тощо. Крім опублікованих праць, треба по можливості ознайомитися з машинописними, так званими фондовими матеріалами, які зберігаються в спеціальних фондах геологічних установ, інститутів, експедицій, організацій у вигляді звітів, нарисів, проектів, пояснювальних записок тощо. При цьому матеріал слід законспектувати, викопіювати рисунки й схеми, якщо вони допомагають краще зрозуміти думку автора чи ситуацію (геологічну, ландшафтну тощо) природних процесів у досліджуваному районі.

За зібраними матеріалами географ складає чітке уявлення про особливості природи і господарства району майбутнього дослідження і про його

диференціацію на природні територіальні комплекси, географію населення і виробництва.

Третє завдання підготовчого періоду полягає в **підборі і підготовці необхідних картографічних та аерофотографічних матеріалів** (порядок добування й користування ними регулюється певними правилами). Ці матеріали потрібні не лише для польових робіт, а й для роботи в підготовчому періоді. На їх підставі складають попередні, до виїзду в поле, карти-гіпотези: карту-гіпотезу природних районів досліджуваної території і карти-гіпотези природних і виробничих територіальних комплексів. Карту-гіпотезу природних районів складають у тому разі, коли при ознайомленні з опублікованими матеріалами виявиться, що територія дослідження поширюється на кілька природних районів, кілька різних ландшафтів. Якщо ж територія дослідження невелика і вкладається в один природний район, в один ландшафт, то лише встановлюють, у якому саме природному районі знаходиться потрібна територія, і приступають до складання карти-гіпотези ПТК.

Карта-гіпотеза – це карта контурів ПТК, поширених на території, що підлягатиме дослідженню. Скласти таку карту можна двома способами:

1) за допомогою аналізу і зіставлення серії спеціальних галузевих карт – геологічної, геоморфологічної, ґрунтів тощо. Це **спосіб накладання**, він не відзначається точністю контурів, тому що контури окремих виділень на галузевих картах, як правило, не збігаються, бо ці карти часто бувають складені в різних масштабах, з різною детальністю і в різні часи. Контури ПТК, проведені таким методом, кількість їх і межі будуть дуже спотворені і досить далекі від дійсних;

2) **дешифруванням аерофотознімків** на досліджувану територію. Щоб скласти карти-гіпотези за аерофотознімками, географу необхідно знати будову стереоскопа і прийоми роботи на ньому, орієнтуватися в дешифрувальних ознаках природних об'єктів на аерофотознімках – рельєфу, рослинності, а також господарських будов тощо.

При великомасштабних дослідженнях для складання попередньої ландшафтної карти доцільно використовувати контактні відбитки, переглядаючи парні знімки під стереоскопом. Оскільки на аерофотознімках відображають не окремі компоненти природи, а їх поєднання, які утворюють ПТК, то комплекси дешифрують за прямими дешифрувальними ознаками.

Проаналізувавши рисунок і тон фотозображення, можна виявити і оконтурити ПТК, встановити закономірності їх просторового розміщення і супідрядність. Ділянки з однаковим тоном і структурою зображення оконтурюють на аерофотознімку м'яким олівцем, а потім переносять на топооснову. Переносити контури можна візуально або за допомогою промірювання пропорційним циркулем від надійно розпізнаних об'єктів.

Одночасно з виявленням і оконтуренням ПТК слід об'єднати їх за схожістю фотозображення (тону, структури, рисунка тощо). Це дасть змогу звести строкату картину первинних контурів до меншої кількості різних типів ПТК, які суттєво відрізняються один від одного. Однотипні контури на попередній карті потрібно зафарбувати одним кольором.

До карти слід розробити легенду, в якій потрібно розкрити зміст виділених контурів ПТК. Для цього необхідно поряд з прямими дешифрувальними ознаками використати спеціальні галузеві карти і текстові описи району, щоб встановити можливі зв'язки між компонентами і розпізнати ті особливості ПТК, які не відображені на знімках. Внаслідок такої попередньої досить копіткої роботи дістають віддешифрований знімок контурів ПТК з пояснювальним текстом. Знімок з контурами ПТК переносять на топооснову, яка й буде першим орієнтиром, завдяки якому можна заощадити багато часу в полі.

Хоч попередня ландшафтна карта й відзначається детальною і достовірною замальовкою контурів, однак вона не може дати повного уявлення про ПТК: їх особливості, ранги та типологію можна встановити лише в процесі польових досліджень.

Контактними відбитками аерофотознімків користуються при великомасштабних (1:5 000 – 1:10 000) дослідженнях. Для середньомасштабних робіт (1:25 000 – 1:100 000) зручніше використовувати не контактні відбитки, а фотосхеми або репродукції накідного монтажу, за допомогою яких можна одночасно оглянути велику територію, виділити на ній природні комплекси і перенести їх з відповідним зменшенням на топографічну основу.

Попереднє вивчення території і складання карт-гіпотез застосовується не лише у фізико-географічних польових дослідженнях, а і в деяких видах польових економіко-географічних досліджень, зокрема, при вивченні сільськогосподарських земель і лісів. Складають попередні карти типів сільськогосподарських земель, карти типів розселення, типів сівозмін і фактичного використання землі, типів лісу, їх складу і бонітету тощо. На підставі карт-гіпотез розробляють попередню схему рекогносцирувальних маршрутів, попередньо вибирають точки і ключі для детальних і стаціонарних досліджень.

Четвертим завданням підготовчого періоду є **комплектування складу експедиції**. На підставі досвіду ландшафтно-географічних, польових досліджень і близьких до них ґрунтово-оцінювальних, польових досліджень вироблено таку структуру експедицій: 1) науковий керівник експедиції-відповідальний за науковий напрям експедиційних робіт і науковий рівень їх; 2) начальник експедиції – відповідальний за організацію всіх експедиційних робіт і виконання плану робіт; 3) заступник начальника по господарській роботі (в експедиціях, склад яких перевищує 30 чол.); 4) начальники загонів – керують і контролюють роботу кількох зйомників з їх помічниками-колекторами; 5) технічний склад експедиції (шофери, робітники, кухар); 6) зйомники-ландшафтознавці, географи-комплексники з досвідом польових робіт (випускники географічних факультетів); 7) колектори, лаборанти-студенти старших курсів, фізико-географи. Таким чином, склад ландшафтної експедиції для великомасштабних зйомок може досягти 25-30 чол. при площі зйомок 250-300 тис. га.

Склад економіко-географічної експедиції, якщо вона проводитиме безпосередні дослідження в полі (вивчатиме фактичне використання сільськогосподарських земель, їх типологію і даватиме економічну оцінку), за кількістю учасників наблизатиметься до складу ландшафтної експедиції. Трудомісткими, які потребують значної кількості виконавців, є економіко-географічні роботи з вивчення міст, особливо міських транспортних потоків, аналіз географії зв'язків місць роботи робітників з місцем їх проживання, навчання, відпочинку тощо.

Найскладніші і найчисленніші щодо складу і організації комплексні географічні експедиції з участю фізико-географів, економіко-географів, а також спеціалістів споріднених з географією галузей наук та технічного профілю. Такі експедиції організовують для розробки широких питань конструктивної географії, наприклад, для наукового обґрунтування перспектив розвитку продуктивних сил і раціонального використання природних ресурсів та охорони природи великих районів країни, таких як Карпати, Полісся, Причорномор'я тощо, або для обґрунтування перспектив розвитку рекреаційних зон та ін.

П'яте завдання підготовчого періоду-**розробка календарного плану роботи експедиції, її фінансове і матеріально-технічне забезпечення**. Ці питання мають першорядне значення і їх готують заздалегідь. Обсяг експедиційних робіт, штатний склад експедиції залежать насамперед від асигнувань, передбачених бюджетом або договором з господарською організацією (замовником). Залежно від кошторису і затверджених норм виробітку складають календарний план польових і камеральних робіт, а також планують закупівлю і виготовлення необхідного обладнання експедиції.

Кошторисні розрахунки роблять за вказівками і формами бухгалтерії установи, яка фінансує експедицію.

I. Вступна бесіда

1. Які основні форми ПГД ви знаєте ?
2. Як поділяються експедиції залежно від поставлених до них завдань?
3. Де найчастіше застосовуються стаціонарні ПД ? Наведіть приклади.

4. Які завдання стоять перед комплексними стаціонарами ?
5. Яке значення комплексних стаціонарних географічних досліджень ?
6. Які етапи виділяють у географічних дослідженнях ?
7. В чому полягає завдання підготовчого періоду ?

II. Практичні завдання

1. На основі карт Волинської області складіть карту-гіпотезу ПТК адміністративного району (проаналізуйте карти: геологічну, четвертинних відкладів, тектонічну, кліматичну, гідрологічну, ґрунтів, рослинного і тваринного світу, ландшафтів).
2. Враховуючи методичні вказівки складіть штатний склад експедиції.
3. Розробіть календарний план експедиції.

III. Заключна бесіда

1. Які основні завдання підготовчого періоду ?
2. Що таке карта-гіпотеза і якими способами можна її скласти ?
3. Що потрібно знати при дешифруванні аерофотознімків ?
4. Який склад повинна мати ландшафтно-географічна експедиція ?
5. Для яких потреб формують комплексні експедиції ?

IV. Завдання для самостійного опрацювання

1. Який склад повинна мати ландшафтна експедиція ?
2. Який склад повинна мати економіко-географічна експедиція ?
3. Який склад повинна мати комплексна географічна експедиція ?
4. Які компоненти повинні входити до плану роботи в підготовчому періоді ?

Рекомендована література

1. Геренчук К. І., Раковська Е. М., Топчієв О. Г. Польові географічні дослідження. – К.: Вища школа, 1975. – 248 с.
2. Мольчак Я. О. Навчально-польові практики. – Луцьк, 1991. – 260 с.
3. Рузавин Г. И. Методы научного исследования. – М.: Мысль, 1975. – 237 с.
4. Анучин В. А. Теоретические основы географии. – М.: Мысль, 1972. – 430 с.
5. Дьяконов К. Н. и др. Современные методы географических исследований. – М.: Просвещение: АО Учебн. лит., 1996. – 207 с.

Практична робота № 4

Тема: Камеральний період.

Мета: *Познайомитися з основними завданнями камерального періоду; навчитися складати: календарний план безперервного виконання робіт, відомості відбору зразків ґрунтів для аналізу, план лабораторних аналізів зразків та план звіту наукового дослідження.*

Хід роботи

Загальні положення

Заключним періодом географічних досліджень є камеральний період, під час якого матеріали, зібрані в процесі польових робіт, уважно аналізують, перевіряють, уточнюють і складають заключний звіт усієї роботи.

Камеральний період теж треба починати із складання календарного плану. У ньому слід витримати певну послідовність робіт, яка забезпечувала б безперервне виконання теми. Першим у цьому плані треба поставити виконання аналітичних лабораторних робіт, тому що вони трудомісткі, потребують багато часу і без них не можна ні уточнити характеристик, ні скласти повного звіту. Щоб своєчасно виконати аналітичні роботи, треба ще в полі скласти відомість зразків ґрунту, гірських порід тощо, які треба надіслати на аналізи (додаток 2). Частину зразків доцільно відправити в лабораторію на аналізи ще до закінчення польового періоду, щоб мати результат до початку камеральних робіт. Щоб лабораторія працювала ритмічно і своєчасно виконувала аналізи, потрібно скласти план аналітичних робіт, передбачивши всі їх види, строки і черговість їх виконання (додаток 3).

Паралельно з виконанням аналітичних робіт треба дати замовлення картографам на виготовлення і розмноження карт-основ, необхідних для складання звітних карт і картосхем, передбачених програмою роботи. Карти і картосхеми треба креслити в кольорах і відповідно до вимог картографічних творів. Складання карт, оформлення та редагування їх – важливий етап камеральних робіт. Основні карти (ландшафтну, типів земель, сучасного

використання земель, типів лісів тощо) в першому робочому варіанті складають під час польових робіт. Протягом камерального періоду всі карти і картосхеми слід закінчити повністю. Робота над картами починається з уточнення і доведення легенди карт у логічну, струнку систему. Це одна з найскладніших творчих робіт; вона потребує розробки й класифікації ПТК та інших об'єктів дослідження.

Заключним етапом камеральних робіт є написання звіту або нарисо-характеристики всіх географічних аспектів дослідженого району згідно з програмою, за якою виконувалися роботи. **Текстовий звіт** – це пояснювальна записка до складених карт, всебічний аналіз їх, оцінка результатів хімічних аналізів і всіх інших матеріалів, зібраних у процесі польових робіт і з літературних джерел.

Практикою вироблено таку форму звітів: 1) **Титульна сторінка** (додаток 4); 2) **Передмова**; 3) **Вступ**, в якому подається завдання даного дослідження, історія дослідження району, програма і методика проведених робіт; 4) **Частина перша**. Загальна фізико-географічна характеристика району: *Розділ 1*. Орографія і гідрографія. Геологічна будова; *Розділ 2*. Геоморфологія; *Розділ 3*. Кліматичний і гідрологічний режим; *Розділ 4*. Рослинність і тваринний світ; *Розділ 5*. Ґрунти; *Розділ 6*. Загальна зональна і азонна характеристика; 5) **Частина друга**. Спеціальна характеристика ПТК; *Розділ 7*. Типи фації та характеристика їх; *Розділ 8*. Типи урочищ і підурочищ, характеристика їх; *Розділ 9*. Типи ярусів та характеристика їх (для гірських районів); *Розділ 10*. Типи місцевостей, характеристика їх; *Розділ 11*. Природні ландшафти і антропогенні зміни в них; 6) **Частина третя**. Господарська оцінка природних комплексів району і пропозиції щодо використання і поліпшення їх; *Розділ 12*. Сучасне використання природних умов і природних ресурсів дослідженого району; *Розділ 13*. Раціональне використання і охорона природних умов і природних ресурсів; *Розділ 14*. Рекомендації щодо раціонального використання території і догляду за ландшафтами; 7) **Література до звіту**; 8) **Додатки до звіту** (таблиці,

карти, графіки тощо).

Це орієнтовна схема звіту комплексних фізико-географічних досліджень. Звіт економіко-географічних досліджень, звичайно, відрізнятиметься, особливо в другій і третій частинах, але загальна структура його буде схожою. Складнішим буде звіт комплексної географічної, багатогалузевої, експедиції; його структура впливатиме із спеціального завдання досліджень, наприклад, по земельному кадастру, по організації зон відпочинку, по обґрунтуванню районного планування тощо. Отже, структура таких звітів індивідуальна і розробляється для кожної теми окремо.

Звіти географічних досліджень слід оформляти охайно, їх потрібно передрукувати принаймні в п'яти примірниках – для замовників, якщо роботу вели на замовлення, і для зберігання у фондах навчального закладу.

I. Вступна бесіда

1. Які основні етапи польових досліджень ви знаєте?
2. Як називається заключний період географічних досліджень?
3. З чого потрібно починати камеральний період?
4. Як і чому потрібно виконувати аталітичні лабораторні роботи?
5. Коли складається відомість зразків ґрунтів, гірських порід, гербарію та інших, які потрібно надсилати на аналізи?
6. Коли потрібно виконувати карти – основи і для чого?
7. Коли складаються основні карти (ландшафтні, ґрунтів, типів лісів) для написання звіту?

II. Практичні завдання

1. Складіть календарний план виконання робіт в камеральному періоді.
2. Складіть відомість відбору зразків ґрунтів для аналізів за формою №1 (додаток 2).
3. Розробіть план лабораторних аналізів відібраних зразків ґрунтів за формою №2 (додаток 3).
4. Користуючись методичними вказівками про форму звіту комплексних фізико-географічних досліджень, складіть форму звіту економіко-географічних досліджень.

III. Заключна бесіда

1. Що потрібно входити до вступної частини звіту?
2. Які розділи повинні входити до загальної фізико-географічної характеристики району дослідження?

План

лабораторних аналізів зразків, відібраних партією № _____

на землях _____ господарства _____ району
_____ області

Вид аналізу	Кількість зразків	Строк виконання аналізів	Виконавці	Примітка
Гранулометричний склад за Качинським Гумус за Юрїним Кислотність (сольова і гідролітична) Сума увібраних основ (Са і Mg) Рухомі P ₂ O ₅ та K ₂ O ₃ Валовий аналіз Мікроелементний (Ba, Si, Co) Гідрохімічний Спорово-пилковий Інші аналізи				

Примітка. Строки виконання аналізів визначають залежно від устаткування і кількості аналітиків, але з таким розрахунком, щоб лабораторія працювала протягом року.

*Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет
імені Лесі Українки*

*географічний факультет
кафедра фізичної географії*

ЗВІТ
***по темі №10.09 республіканського плану «Природно-
заповідний фонд України та перспективи його
розвитку»***

Затверджую

<i>Проректор з наукової роботи Волинського національного Університету імені Лесі Українки</i>	<i>(підпис)</i>
<i>Науковий керівник теми Зав. кафедрою фізичної географії</i>	<i>(підпис) (підпис)</i>
<i>Начальники загонів Поліського</i>	<i>(підпис)</i>
<i>Карпатського</i>	<i>(підпис)</i>
<i>Подільського</i>	<i>(підпис)</i>
<i>Кримського</i>	<i>(підпис)</i>

Практична робота № 5

Тема: **Методика дослідження фацій.**

Мета: *Ознайомитися з особливостями дослідження природно-територіальних комплексів на рівні фації, оволодіти методикою фаціальних досліджень.*

Хід роботи

Загальні положення

Термін “фація” у ландшафтознавство ввів Л. С. Берг, запозичивши його з геології за визначенням, яке дав цьому терміну Налівкін Д. В.: “Фація – це частина земної поверхні, яка на всьому своєму протязі має однакові фізико-географічні умови та однакову фауну і флору”. Л. С. Берг, наводячи визначення фації за Налівкіним Д. В., уточнює його такими словами: “Фація – це нерозкладна далі одиниця географії, біогеографії та геології. Дрібніші за фацію сукупності є предметом вивчення уже не географії і геології, а інших наук – петрографії, ботаніки, зоології”. Обидва автори підкреслювали, що: 1) фація – є територіальна географічна одиниця; 2) фація – це природний територіальний комплекс.

Вивчаючи фації, пізнають процеси взаємодії компонентів всередині ПТК, закономірності їх походження та історію розвитку.

Фації найчастіше виділяють за змінами в рельєфі. У зв'язку зі змінами в рельєфі відбувається перерозподіл тепла та вологи та змінюються особливості пухких відкладів. Це призводить до зміни біоценозів і ґрунтів.

Основними фаціальними індикаторами на орних землях є ґрунтові відміни. Набагато складніше розпізнати фації в лісових масивах, де обмежена видимість мікроформ рельєфу і наявний деревостан може не відповідати природному корінному деревостану. Тому, в лісових ландшафтах основним фаціальним індикатором є трав'яний, моховий і чагарниковий яруси.

Основні роботи з картування ПТК в полі ведуться на точках. Точка – це невелика ділянка, що збігається з площею фації, на якій вивчають будову ПТК, його характерні риси, межі і процеси, що відбуваються в ньому. Залежно від

спостережень і досліджень точки бувають картувальні і стаціонарні. Картувальні точки залежно від детальності і обсягу досліджень бувають основні, спеціалізовані і опорні.

I. Вступна бесіда

1. Що таке фація? Походження терміну та його розуміння вченими.
2. Що таке біоценоз?
3. Які основні індикатори виділення фації?
4. Як розпізнати фації у природі?
5. Що є основними фаціальними індикаторами на орних землях?
6. Які чинники є основними при виділенні фацій у лісових масивах?
7. Які ПТК є меншими за фацію?

II. Практичні завдання

1. Складіть форму опису фації (додаток 5, 6, 7).
2. Дайте характеристику фації за складеною формою.

III. Заключна бесіда

1. Що таке точка?
2. Які види картувальних точок ви знаєте?
3. Які спостереження проводять на стаціонарних точках?
4. Якими бувають картувальні точки?
5. Які дослідження проводять на основних, допоміжних, спеціалізованих та опорних точках?

IV. Питання для самостійного опрацювання

1. Які питання потрібно розв'язувати при закладанні точок?
2. В якій послідовності і як здійснюється робота на основних точках?
3. В якій послідовності і як здійснюється робота на допоміжних точках?
4. В якій послідовності і як здійснюється робота на опорних точках?
5. В якій послідовності і як здійснюється робота на спеціалізованих точках?
6. Міжточкові спостереження.

Рекомендована література

1. Геренчук К. І., Раковська Е. М., Топчієв О. Г. Полеві географічні дослідження. – К.: Вища школа, 1975. – 248 с.
2. Дьяконов К. Н. и др. Современные методы географических исследований. – М.: Просвещение: АО Учебн. лит., 1996. – 207 с.
3. Архангельский А. М. и др. Методика полевых физико-географических исследований. – М.: Высшая школа, 1972. – 303 с.

Організація _____
Експедиція _____

Дата _____ Автор _____
Лісокомбінат (лісництво) _____
Луцьке _____
Колгосп (сел. спілка) _____

ОПИС ФАЦІЇ №134.

Конфігурація фації

Адреса точки долина річки Стир на 250 м вище від гирла річки
і на 435 м на південний захід від села
Рокині

Абсолютна (відносна) висота 230 м; вище від рівня річок 4,5 м

Площа 600-650 м²

Експозиція ділянки _____ крутизна схилу I°

Форма і частина схилу _____

Рельєф і мікрорельєф (морфометричні показники) плоска

Положення поверхня першої надзаплавної тераси, що злегка знижується
точки на елементі рельєфу _____

Материнська порода суглинисто-супіщаний річковий алювій

Грунт дерново-підзолистий на річковому алювії

Ступінь змиття (намиття) ґрунтів немає

Тип і ступінь зволоження атмосферний нормальний

Глибина залягання ґрунтових вод 2 м

Тип рослинності дзвінцево-мітлище-різнотравна лука

Деревостан: загальний склад немає; зімкнутість крон немає

№ п/п	Назва деревної породи	Ярус	Висота м	Діаметр см	Вік	Клас бонітету
1						
2						
3						
4						
5						

Тип лісорослинних умов _____

Природне відновлення немає

Підріст: загальний склад немає; зімкнутість (в балах) _____

№ п/п	Назва рослини	Рясність	Висота, м	Розподіл
1				
2				
3				
4				

Підлісок (чагарники): зімкнутість (в балах) немає

№ п/п	Назва рослини	Рясність	Висота, м	Розподіл
1				
2				
3				
4				

Чагарниковий ярус: проєктивне вкриття (%) немає

№ п/п	Назва рослини	Рясність	Висота, м	Розподіл
1				
2				
3				
4				

Моховий покрив: проєктивне вкриття (%) немає

№ п/п	Назва рослини	Рясність	Розподіл
1			
2			
3			
4			

Трав'яний покрив: проєктивне вкриття (%) 85-87 %

№ п/п	Назва рослини	Рясність	Фенофаза	Висота, см	Примітка
1	Костриця червона	cop ₂	ц ₂	25-30	
2	Пахучий колосок	sp	ц ₂	25	
3	Конюшина повзуча	sol	ц ₂	10	
4	Королиця	sol	ц ₂	30	
5	Дзвінець великий	cop ₂	ц ₂	20-25	
6	Деревій	sp	ц ₂	7-10	
7	Підморенник весняний	sol	ц ₂	5-7	
8	Чебрець блошиний	sol	ц ₂	5-7	

Середня висота травостою (см) 27

Культурна рослинність та її стан (для ріллі) _____

Засміченість _____ Бур'яни _____

ОПИС ГРУНТОВОГО РОЗРІЗУ

Індекс горизонту	Глибина, см	Опис горизонтів: колір, вологість, мех. склад, структура, щільність, новоутворення і включення (% вмісту уламків і щебеню), перехід
A ₁	0–12	Бурувато-темно-сірий, свіжий, супіщаний, нетривко-глувкуватий, слабозволожений, численні корені рослин, подекуди включення гальки до 3-7 см у діаметрі, перехід помітний по кольору
B	12–38	Сірувато-бурий, свіжий, лугкосуглинистий, горіхово-грудкуватий, слабоущільнений, порослий коренями рослин, поодинокі вкраплення гальки, перехід поступовий
BC	38–77	Сірувато-бурий, світліший, ніж попередні, свіжий, супіщаний, нетривко-грудкуватий, місцями корені рослин, включення гальки до 25-30 %, перехід поступовий
C	77–114	Жовтувато-сірий річковий алювій, представлений піском, суглинком і середньоокатаною галькою пісковиків, чорних і темно-сірих глинистих сланців, кількість гальки – до 40 %, подекуди корені рослин

Горизонт і глибина взяття зразків A₁: 5-10 см; B: 20-30 см; BC: 50-60 см; C: 100-110;

Використання комплексу сіножать

Назва природного комплексу плоска поверхня першої надзаплавної тераси з дзвінцево-мітлице-кострицевою лукою на дерново-буроземних супіщаних ґрунтах на річковому гальково-піщаному алювії

До складу якого урочища входить і роль даної фації в ньому домінуюча фація лучного урочища і назаплавної тераси

Основні фізико-географічні процеси підмив берега водами р. Стир вздовж східної межі фації

Примітки _____

Додаток 6
до форми №4

Шкала рясності (за О.Друде)

Cop₃ (copiosus) дуже багато – рослина повністю закриває ґрунт;

Cop₂ –//– багато – рослин багато, перекриття немає;

Cop₁ –//– досить багато;

Sp (sparsus) мало, треба шукати рослину;

Sol (solitaris) поодинокі, рослини можна відшукати при детальному огляді;

Un (unisum) в одному екземплярі на всій ділянці.

Додаткові ознаки

Sos (socialis) рослини зникаються надземними частинами

Додаткові ознаки ставлять після знака рясності.

Фази вегетації рослин

пр. – рослина проростає

р. – рослина дала росток

вег. – рослина вегетує (дала кілька листочків)

б. – бутонізація

ц₁ – розцвітання

ц₂ – повне цвітіння

ц₃ – відцвітання

н₁ – насіння (плоди) незріле

н₂ – насіння (плоди) зріле

н₃ – опадання (осипання) насіння, плодів

*Додаток 7
до форми №4*

Едафічна сітка Алексєєва–Погребняка

(типи лісорослинних умов)

Гігروتипи	Трофотипи			
	А (бори)	В (субори)	С (судіброва)	Д (діброва)
0 дуже сухі	A ₀	B ₀	C ₀	D ₀
1 сухі	A ₁	B ₁	C ₁	D ₁
2 свіжі	A ₂	B ₂	C ₂	D ₂
3 вологі	A ₃	B ₃	C ₃	D ₃
4 сирі	A ₄	B ₄	C ₄	D ₄
5 мокрі	A ₅	B ₅	C ₅	D ₅

Практична робота № 6

Тема: Дослідження урочищ.

Мета: *Ознайомитися з особливостями дослідження урочищ та типами їх морфологічних структур.*

Хід роботи

Загальні положення

Спостереження на точках є практично дослідженнями окремих фацій, тому що точка завжди закладається в якійсь фації. Але при польовому картуванні, навіть великомасштабному, потрібно виявити, описати й показати на карті також і урочища. Оскільки урочища – це певні поєднання фацій різної складності, то ці системи утворюють морфологічні структури, тобто різні просторові поєднання на всій території даного урочища. Знати морфологічну структуру урочищ необхідно для їх розмежування, класифікації і картування.

Морфоструктура урочища залежить від двох основних чинників: 1) форми мезорельєфу даного урочища, яка може бути увігнутою, опуклою, плоскою або дрібнохвилястою; 2) літологічного складу і потужності материнських порід. Найпростішими типами морфоструктур урочищ є:

– однорідний тип – все урочище представлене однією фацією. Така структура характерна для ідеально рівної поверхні, і повної однорідності материнських порід;

– розсіяний, або дифузний, – одна фація утворює фон, по якому більш-менш рівномірно поширена інша фація, у цій структурі фонові фація займає не менше 75 % площі урочища (лесове ідеально рівне урочище з глибокими малогумусними чорноземами, по якому розкидані невеликі просадочні блюдця з чорноземами опідзоленими);

– плямистий – одна фація утворює фон, на якому всі інші розміщені окремими, не пов'язаними одна з одною ділянками. Характерна для молодих заплав, приморських рівнин;

– мозаїчний – кілька фацій, але не менше як три, межують одна з одною, причому жодна з них не є фоною, а всі разом утворюють дуже строкату картину;

– концентричний – фації розташовані кільцями навколо центральної фації;

– переміжний тип структури характеризується постійним чергуванням двох або трьох видів фацій лінійної форми, які змінюють одна одну;

– смугасто-ступінчастий – фації чергуються паралельними смугами, поступово знижуючись по схилу.

Крім визначення морфоструктури урочища потрібно провести ще деякі важливі спостереження: 1) записати, які саме сучасні процеси відбуваються в даному урочищі (ерозія, зволоження, осушення); 2) визначити характер господарського використання урочищ (лука, город, пасовище), заходи щодо їх поліпшення (осушення, терасування та ін.).

I. Вступна бесіда

1. Як правильно знайти чи розмежувати урочище?
2. Як перевірити межі урочищ? У чому полягає суть методу наближення?
3. Від яких чинників залежить морфологічна структура урочищ?
4. Які найпоширеніші типи морфологічних структур урочищ ви знаєте?
5. У чом полягають особливості дослідження урочищ?
6. Які додаткові спостереження проводять на точках в урочищах?
7. Які масштаби використовують при ландшафтних зйомках?
8. Що є об'єктом вивчення при середньомасштабному картуванні?

II. Практичні завдання

1. Дайте характеристику урочища за формою №5 (додаток 8).
2. Замалюйте основні типи морфологічних структур урочищ.

III. Заключна бесіда

1. Як називають місця тривалих інструментальних географічних спостережень?
2. Які дослідження потрібно проводити на комплексних стаціонарах?
3. Які спеціальні групи дослідників потрібно створювати на комплексних стаціонарах?
4. Що є додатковими спостереженнями під час польового картування території?

5. У чому полягає суть напівстаціонарних досліджень?
6. Яких правил потрібно дотримуватись при збиранні зразків ґрунтів, гірських порід, рослин?
7. Як найефективніше організувати робочий день при польових географічних дослідженнях?

IV. Питання для самостійного опрацювання

1. Що таке ключова ділянка? В яких масштабах її вивчають?
2. Що таке ландшафтне профілювання?
3. Які компоненти потрібно нанести на профіль?
4. За допомогою чого можна забезпечити високу якість і кондиційність карти на міжпрофільних ділянках? (ландшафтна інтерполяція).
5. Які особливості ландшафтної інтерполяції?

Рекомендована література

1. Геренчук К. І., Раковська Е. М., Топчієв О. Г. Польові географічні дослідження. – К.: Вища школа, 1975. – 248 с.
2. Дьяконов К. Н. и др. Современные методы географических исследований. – М.: Просвещение: АО Учебн. лит., 1996. – 207 с.
3. Архангельский А. М. и др. Методика полевых физико-географических исследований. – М.: Высшая школа, 1972. – 303 с.

Додаток 8
Форма №5

Організація _____ Дата _____ Автор _____
 Експедиція _____ Лісокомбінат (лісництво) _____
 Колгосп (радгосп) _____
 № описаних точок 23, 24, 25

Опис урочища

Адреса описаної точки (№24) Правий берег долини р. Чорний Черемош за 600 м на ЗПнЗ від гирла струмка Чорний за 1,2 км ПдС від школи с.Яворів

Абсолютні висоти (перепад висот) 900-870 м

Площа урочища 1200 м²

Генетична форма рельєфу старий задернований великий зсув до 20-25 м заввишки, витягнутий по простяганню схилу на 300-320 м і по падінню на 80-100 м. Поверхня погорбована дрібними зсувами до 1,5 м заввишки, довжини 5-6 м, ширина до 2 м.

Корінна порода (умови залягання і особливості літології) дрібно-ритмічний піскувато-глинистий фліш кросненської серії, перекритий потужною товщею пухких делювіальних відкладів, представлених суглинком з великою кількістю дрібних аргілітів

Особливості зволоження зволоження змінюється по мікроформах рельєфу; зниження між тілами зсувів прдекуди зволожені надмірно за рахунок ґрунтових вод; решта поверхні має нормальне зволоження

Рослинність поверхня вкрита лучною рослинністю з переважанням костриці червоної на зсувних горбках і значною участю мезофільного різнотрав'я у зниженнях

Ґрунтовий покрив ґрунти дерново-буроземні, на зниженнях – іноді з ознаками оглеєння

Фації:

а) домінуючі 1) схили зсувних горбів з кострицевою лукою на дерново-буроземних середньосуглинистих ґрунтах; 2) вершини зсувних горбів з мітлицево-кострицевою лукою на дерново-буроземних середньосуглинистих ґрунтах

б) субдомінантні 3) перезволожені зниження між горбами з жовтецево-осоковою лукою на дерново-буроземних глеюватих важкосуглинистих ґрунтах; 4) зниження між горбами з купальницево-щучниковою лукою на дерново-буроземних середньосуглинистих ґрунтах

в) другорядні 5) зниження між горбами з окремими горбами верби; 6) схили зсувних горбів з купальницево-щучниковою лукою; 7) центральні частини знижень з підбілом білим і жовтецем

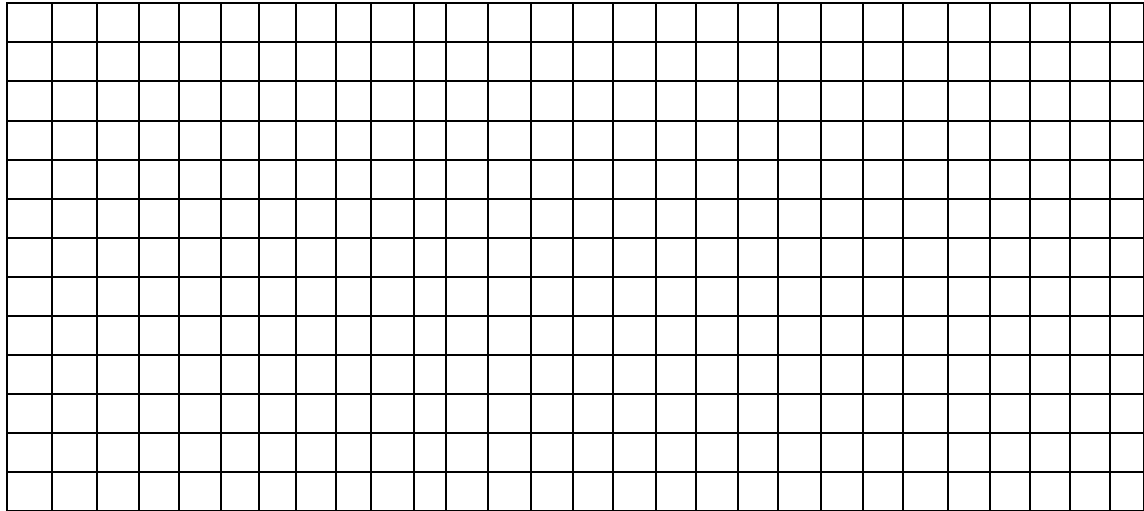
г) унікальні немає

Підурочища 1) вершини зсувних горбів; 2) нормального зволоження схилів з кострицевою лукою; 3) схилів зсувних горбів з нормальним зволоженням у верхній частині і надмірним – у нижній; 4) перезволожених міжгорбкових знижень

Назва урочища старий задернований зсув, вкритий переважно кострицевою лукою на дерново-буроземних ґрунтах

Характер меж урочища межі урочища досить виразно простежуються всюди

Структура (рисунок морфологічного розчленування).



Шкідливі стихійні процеси і явища.

Осипи і обвали: вік, форма, особливості, розміри, форма, величина і мінералогічний склад уламків, потужність у нижній частині;

зсуви: тип, форма, розміри, перепад висот, поверхня, склад зсувного тіла, виходи підземних вод і поверхневі води;

ерозія: ерозійні форми та розміри їх, площинний змив;

заболочення: розміри, тип і джерела живлення, потужність торфу;

вітровали та буреломи: суцільний чи вибірковий, площі, породи, напрямок падіння і т. д.

Причини і умови виникнення саме урочище є зсувним тілом. Сучасні зсувні процеси не фіксуються. Біля заднього шва урочища є виходи ґрунтових вод. У межах урочища надмірне зволоження за рахунок підживлювання ґрунтовими водами, характерне для деяких знижень

Можливі заходи щодо запобігання несприятливими процесами вжити заходів до відведення ґрунтових вод, щоб послабити зсувні процеси

Примітки: використовується як пасовище

Підпис ландшафтознавця _____

Практична робота № 7

Тема: Середньомасштабні зйомки. Ландшафтне профілювання.

Мета: *Познайомитися з основними об'єктами вивчення при середньомасштабному картуванні – місцевостями та ландшафтами. Навчитися складати повні ландшафтні профілі за наявними картографічними матеріалами.*

Хід роботи

Загальні положення

Основними масштабами ландшафтних досліджень, зокрема ландшафтних зйомок, є середні масштаби (1:100 000 – 1:500 000). Основними об'єктами вивчення при середньомасштабному картуванні є місцевості та урочища. Тут основну увагу звертають на встановлення тих просторових поєднань, які утворюють урочища. У випадку великої дрібно контурності урочищ на польову карту наносять не кожне окреме урочище, а їх характерне просторове поєднання.

Польове вивчення урочищ ведеться на точках комплексного опису і на ключових ділянках так само, як і при узагальнених крупномасштабних дослідженнях, але відношення площі ключових ділянок до загальної площі зйомки різко зменшується. Ідеально в кожному ландшафті потрібно закладати по одній ключовій ділянці. Ключові ділянки – це найтипівіші ділянки території дослідження, детальне дослідження яких дає ключ до пізнання її природних особливостей, специфіки й розміщення морфологічних одиниць. Основним завданням вивчення ключів при узагальнених крупно масштабних ландшафтних дослідженнях є встановлення типової морфологічної структури різних видів ландшафтів.

Ключові ділянки вивчають у крупнішому масштабі, ніж основний масштаб дослідження. При узагальнених крупно масштабних дослідженнях ключі вивчають у масштабі 1:10 000 і крупнішому методом суцільної зйомки. Об'єктами дослідження і картування при цьому є ряди поєднаних фацій, завдяки яким можна розкрити структуру урочищ і докладно вивчити домінуючі і субдомінуючі фації. Методика дослідження ключів принципово не відрізняється

від методики детальних крупномасштабних ландшафтних досліджень. Поряд з методикою суцільного картування при роботі на ключових ділянках широко застосовують методи опису точок спостереження і ландшафтного профілювання.

Розмір ключових ділянок на території дослідження повинен бути по можливості мінімальним, але таким, щоб можна було розкрити типові для ландшафту поєднання морфологічних одиниць. Зрозуміло, що чим складніша морфологічна структура ландшафту, тим більшу площу займатиме в його межах ключова ділянка. На практиці встановлено, що її площа становить 1 км².

При середньомасштабних дослідженнях найбільше користуються методом ландшафтного профілювання. За допомогою профілювання можна виявити ряди поєднання фацій та урочищ і цим самим розкрити морфологічну структуру ландшафту, а також встановити домінуючі і другорядні урочища. Крім зв'язку між компонентами, ландшафтний профіль виявляє компонентну структуру комплексу, розкриває зв'язок різних компонентів з певними формами рельєфу, їх зв'язок з літологічним складом порід, рівнем ґрунтових вод.

У кожному ландшафті потрібно закласти один повний ландшафтний профіль. Довжина профілю, частота закладання точок, його характер змінюються залежно від масштабу зйомки і складності території дослідження. Цей профіль описують найбільш детально. Профіль схематично зображують у польовому щоденнику. На нього наносять дані про геологічну будову, ґрунти і ґрунтоутворюючі породи, рослинність і глибину залягання ґрунтових вод. Тут же показують положення всіх точок спостереження і межі ПТК. На профілі зазначають горизонтальний і вертикальний масштаби.

Положення профілю на місцевості точно фіксують на польовій карті.

Гіпсометричний профіль є основою ландшафтного. Складають гіпсометричний профіль у середніх масштабах безпосередньо з топографічної карти. Горизонтальний масштаб бажано взяти таким, як і на польовій карті, а вертикальний залежить від амплітуди висот: чим менша амплітуда, тим масштаб повинен бути крупніший. Вертикальний масштаб беруть у 5-10 раз крупніший від

горизонтального. При підборі співвідношення масштабів слід пам'ятати, що від нього залежить точність зображення елементів рельєфу і візуально правильне співвідношення горизонтальних і вертикальних розмірів.

Окремі компоненти на профілі зображують умовними знаками: корінні породи і пухкі відклади – відповідно до загальноприйнятих позначень у масштабі, ґрунти – вузькою кольоровою смужкою під лінією гіпсометричного профілю поза масштабом, рослинність – прийнятими в експедиції позначеннями вище від лінії профілю поза масштабом. Межі урочищ показують вертикальними лініями, які поділяють профіль на відрізки. Деякі компоненти і комплекси на профілі зображують так само, як і на профілях при узагальнених крупно масштабних дослідженнях. Бажано до профілю додати таблиці з деякими цифровими показниками для виділених комплексів: стрімкість схилів, почленованість поверхні, потужність горизонтів ґрунту, результати аналізів та ін.

I. Вступна бесіда

1. Які масштаби є основними при ландшафтних зйомках?
2. Що є основними об'єктами при середньомасштабних дослідженнях?
3. На що звертають основну увагу при середньомасштабних дослідженнях?
4. Де проводять вивчення урочищ у польових умовах?
5. Що таке ключова ділянка?
6. Які розміри повинна мати ключова ділянка?
7. Що таке ландшафтне профілювання і для чого його виконують?
8. Що є основою ландшафтного профілю?

II. Практичні завдання

1. Користуючись фізичною картою Волинської області побудуйте гіпсометричний профіль за заданим напрямом : а) Піща – Олика; б) Височне - Радомишль; в) Вольськ – Печи хвости; г) Гремяче – Гута; д) Мерва – Самари; е) Берестечко – Балухів; є) Миля тин – Дольськ; ж) Журавлики – Горки; з) Бужани – Ветли; и) Лобачівка – Кортеліси; і) Гуца – Цумань; й) Грабово – Липно; ї) Лудин – Вольськ; к) Брани – Балухів; л) Гута – Жорнище; м) Стенжаричі – Липно; н) Павлівна – Вольськ; о) Піща – Романів; п) Ростань – Промінь; р) Брани – Велика – Глуша; с) Мар'янівка – Балухів; т) Галичани – Ветли; у) Печихвости – Вольськ; ф) Залухів – Сенківчівка; х) Свиняче – Вольськ; ч) Милятин – Цир; ш) Жажковичі – Зарудні; щ) Мовники – Судче.

2. На побудований профіль нанесіть основні компоненти ландшафтів – геологічну основу, ґрунти, рослинність.
3. На побудованому ландшафтному профілі виділіть фації, урочища та місцевості.

III. Заключна бесіда

1. Як проводиться польове вивчення урочищ?
2. Що є основним завданням вивчення ключів при узагальнених крупно масштабних ландшафтних дослідженнях?
3. Від чого залежать розміри ключових ділянок?
4. Від чого залежить кількість ключових ділянок?
5. Яких умов потрібно дотримуватися при виборі горизонтального та вертикального масштабів?
6. Які компоненти потрібно наносити на ландшафтний профіль?
7. Як показують межі ПТК на ландшафтному профілі?

IV. Завдання для самостійного опрацювання

1. Що таке інтерполяція?
2. Що являють собою ландшафтні профілі?
3. Від чого залежить ширина між профільних смуг?
4. Коли потрібно обробляти польові зйомки?

Рекомендована література

1. Геренчук К. І., Раковська Е. М., Топчієв О. Г. Польові географічні дослідження. – К.: Вища школа, 1975. – 248 с.
2. Атлас Волинської області / відп. ред. Ф.В. Зюзук. – М.: ГУГК, 1991. – 42 с.
3. Спиридонов А. И. Основы общей методики полевых геоморфологических исследований и геоморфологического картирования. – М.: Высшая школа, 1970. – 456 с.
4. Гаврилюк Ф. Я. Полевое исследование и картирование почв. – М.: Высшая школа, 1963. – 235 с.

Практична робота № 8

Тема: Стационарні і напівстационарні дослідження.

Мета: *Познайомитися з особливостями стаціонарних і напівстаціонарних досліджень, навчитися правильно формувати групи дослідників, спостерігачів та зйомників для проведення стаціонарних та напівстаціонарних досліджень.*

Хід роботи

Загальні положення

Стационарні дослідження. Експедиційні спостереження і картування - найбільш поширені, але не єдині форми географічних досліджень. Вони дуже потрібні на сучасному етапі розвитку географічної науки і потреб господарської практики, тому що дають первинний матеріал про географічне поширення ПТК, їх типи і найхарактерніші риси природи, знати які необхідно в різних галузях науки і господарства. Проте одних експедиційних спостережень не досить для сучасної географії. Потрібні, особливо на перспективу, більш глибокі знання про будову ПТК, про процеси, що в них відбуваються, про режими цих процесів, характер взаємодії компонентів у ПТК та. ін.. Такі матеріали можна одержати тільки завдяки тривалим інструментальним спостереженням на одному місці. Місця тривалих інструментальних географічних спостережень називають *географічними стаціонарами*.

Стаціонари, перед якими ставлять завдання дослідити весь комплекс процесів у ПТК, механізм взаємодії між компонентами ПТК, природні режими в комплексах, називають *комплексними географічними*, або *ландшафтними*.

Комплексний стаціонар було організовано інститутом географії АН на базі заповідника Стрілецький степ. Програмою стаціонару передбачались такі роботи: 1) вивчення закономірностей формування загального водно-теплого балансу на поверхні суші за такими напрямками: а) вивчення теплового балансу земної поверхні за допомогою актинометричних і градієнтних спостережень; б) вивчення водного балансу за допомогою дощомірів, ґрунтових випарювачів, стокових майданчиків, вивчення вологості ґрунту тощо; в) вивчення теплового

режиму і руху води в ґрунті за допомогою спостережень за температурою ґрунту на різних глибинах і руху води в різних горизонтах ґрунту тощо; 2) встановлення залежностей у перебігу біологічних процесів (вегетація рослин, кількісні і якісні зміни біомаси тощо) від водно-теплого балансу.

Програма розрахована на цілорічні спостереження, характер яких змінюється відповідно до сезонних змін у природі. Кінцевим результатом багаторічних досліджень має бути: 1) комплексна якісна характеристика основних типів природних ландшафтів, властивих території дослідження; 2) кількісні характеристики біогеофізичних процесів у ландшафтах різних типів; 3) загальні тенденції розвитку природних ландшафтів у процесі господарського використання їх.

На території стаціонару здійснено детальне картування (геоморфологічне, ґрунтове, геоботанічне) природних і окультурених ландшафтів, а також систематично ведуться мікрокліматичні спостереження.

Для виконання цієї програми було створено 5 спеціальних груп дослідників, спостерігачів і зйомників: 1) теплобалансову, яка вела актинометричні і градієнтні спостереження; 2) воднобалансову – вимірювала опади, стік, інфільтрацію води в ґрунті; 3) ґрунтово-гідрологічну – вимірювала температуру і визначала вологість ґрунтів і рух води в ґрунтах; 4) агро-геоботанічну – вивчала нагромадження біомаси природної рослинності і сільськогосподарських культур; 5) фізико-географічну – забезпечувала загальне і спеціальне географічне вивчення території і узагальнювала матеріали досліджень.

Щоб вивчити процеси, які відбуваються в природі, важливо встановити і кількісно виміряти їх енергетичну основу – енергетичний баланс і всі його прибутково-видаткові складові. Щоб мати достовірні дані по складових радіаційного балансу, необхідно провести широкий комплекс вимірювань. Для цього користуються різними фізичними методами з приладами – актинометрами, балансомірами і ґрунтовими термометрами, анемометрами тощо. Завдяки

додатковим даним спостереження можна одночасно добути вихідні дані для розрахунків трьох взаємопов'язаних балансів – радіаційного, теплового і водного.

За даними Ю. Л. Раунера та його співавторів, які визначали радіаційний і тепловий баланси на стаціонарах Інституту географії АН, обов'язковими є: 1) актинометричні вимірювання над рослинним покривом і в середині його на різних рівнях; 2) градієнтні вимірювання температури, вологості повітря і швидкості вітру над рослинністю, в середині її та під її покривом; 3) вимірювання температурного режиму поверхні і верхніх горизонтів ґрунту; 4) вимірювання опадів над рослинним покривом і під ним та вологості коренепридатного шару ґрунту (до глибини 1-2 м); 5) вимірювання випарування з поверхні ґрунту; б) біометричні вимірювання на різних рівнях рослинності, облік площ листя і хвої. Такі роботи дуже трудомісткі і їх не можна організувати на значній кількості майданчиків, тому стаціонарні дослідження доповнюють профільними маршрутними, напівстаціонарними спостереженнями, під час яких ведуть градієнтні спостереження за скороченою програмою.

Результати цих вимірювань дають вихідні дані для розрахунку всіх складових радіаційного і теплового балансів. У зв'язку з тим, що структура водного балансу морфологічних частин ландшафту стосується насамперед водно-фізичних властивостей ґрунту, то вивчення цих властивостей теж входить до програми стаціонарних досліджень. Вивчають об'ємну і питому вагу ґрунтів, пористість і шаруватість їх, здатність вбирати, пропускати і утримувати воду тощо.

На територіях із значним площинним стоком вивчають поверхневий стік схилів. Для цього використовують стокові майданчики, устатковані станціями типу «Валдай», роблять снігомірні зйомки, вимірюють глибину промерзання ґрунту, враховують поверхневий рідкий і твердий стік.

Напівстаціонарні дослідження є додатковими спостереженнями, які проводять під час польового картування території. Це – найчастіше збирання мікрокліматичних і геохімічних матеріалів для більш повних характеристик,

природних комплексів і деяких процесів, які відбуваються в них. Напівстаціонарні спостереження, як правило, ведуться на ландшафтних профілях, тому такі профілі треба вибирати особливо ретельно, щоб вони були якнайбільш репрезентативними для даного виду ландшафтів.

При мікрокліматичних і географічних напівстаціонарних спостереженнях на базі організовують базову метеорологічну станцію, до показань якої прив'язують метеорологічні спостереження за температурою, тиском і вологістю повітря на ландшафтному профілі. На самому ландшафтному профілі закладають точки спостережень з таким розрахунком, щоб охарактеризувати найтипівіші ТПК, через які прокладено профіль. Точок повинно бути небагато, тому що робота на них потребує значної кількості людей і приладів. На точках організують актинометричні і градієнтні спостереження, спостереження за температурою, вологістю і випарюванням ґрунту (при теплобалансових і воднобалансових спостереженнях), опадами, вітром тощо. Отже, на кожній точці повинно працювати щонайменше 3 спостерігачі, а при цілодобовій роботі 4-5.

При геохімічних спостереженнях на профілях теж закладають невелику кількість точок у найбільш типових ПТК. На відміну від геофізичних та мікрокліматичних спостережень, які треба вести систематично протягом тривалого часу, геохімічні спостереження є одномоментними і полягають у відборі зразків для наступних лабораторних аналізів. Оскільки завданням геохімічних досліджень є виявлення процесів в обміні речовин у природних комплексах, то на кожній точці потрібно відібрати такі зразки: 1) рослинного покриву (деревного, трав'яного, мохового тощо) і рослинного опаду на ґрунті; 2) живої органіки ґрунту (коріння, личинки тощо); корінної породи.

Уявлення про міграцію хімічних елементів між близькими й віддаленими ПТК дає хімічний склад підземних і поверхневих вод, які дрениують даний ландшафт, тому треба брати проби води для аналізів.

Звичайно, напівстаціонарні спостереження не дають повного уявлення про природні режими в ПТК, тому що вони фіксують лише якийсь один стан або один

період (сезон) цих режимів. Проте такі спостереження дуже збагачують характеристики природних комплексів і тому їх доцільно проводити, якщо є всі відповідні умови.

I. Вступна бесіда

1. Як називаються місця тривалих інструментальних географічних спостережень?
2. Які стаціонари називають комплексними?
3. Які роботи передбачаються на комплексних стаціонарах?
4. Що має бути кінцевим результатом багаторічних досліджень?
5. Які спеціальні групи дослідників потрібно створювати для комплексних стаціонарних досліджень?
6. Як проводять спостереження за радіаційним та тепловим балансом ландшафтів?

II. Практичні завдання

1. Складіть програму стаціонарних комплексних географічних досліджень.
2. Користуючись атласом Волинської області (ландшафтна карта) виберіть ділянки для напівстаціонарних досліджень і запропонуйте варіанти досліджень.

III. Заключна бесіда

1. Що таке стаціонар ?
2. Що являють собою напівстаціонари ?
3. Що є енергетичним балансом природних комплексів ?
4. Як вивчається енергетичний баланс при напівстаціонарних дослідженнях ?
5. Якими приладами і методами користуються для визначення та розрахунків радіаційного, теплового та водного балансів ?

IV. Завдання для самостійного опрацювання

1. Визначте основні відмінності між стаціонарними і напівстаціонарними дослідженнями?
2. Які групи дослідників можуть використовуватися для стаціонарних та напівстаціонарних досліджень?
3. На чому як правило проводять напівстаціонарні дослідження?
4. Як проводяться геохімічні ландшафтні спостереження?

Рекомендована література

1. Геренчук К. І., Раковська Е. М., Топчієв О. Г. Польові географічні дослідження. – К.: Вища школа, 1975. – 248 с.
2. Мольчак Я. О. Навчально-польові практики. – Луцьк, 1991. – 260 с.

3. Рузавин Г. И. Методы научного исследования. – М.: Мысль, 1975. – 237 с.
4. Анучин В. А. Теоретические основы географии. – М.: Мысль, 1972. – 430 с.
5. Дьяконов К. Н. и др. Современные методы географических исследований. – М.: Просвещение: АО Учебн. лит., 1996. – 207 с.
6. Архангельский А. М. и др. Методика полевых физико-географических исследований. – М.: Высшая школа, 1972. – 303 с.
7. Жучкова В. К. Организация и методы комплексных физико-географических исследований. 3-е изд., доп. – М.: Изд-во МГУ, 1977. – 182 с.
8. Атлас Волинської області / відп. ред. Ф.В. Зузук. – М.: ГУГК, 1991. – 42 с.

Практична робота № 9

Тема: Дослідження сільськогосподарського підприємства.

Мета: *Навчитися давати комплексну характеристику сільськогосподарського підприємства (КСП, ПП, фермерське господарство та ін.), освоїти методику визначення виробничої спеціалізації, середньозваженого рангу, показника глибини спеціалізації, познайомитися з особливостями організації території господарства (планіровочними формами сільських поселень).*

Хід роботи

Загальні положення

Сільськогосподарські підприємства (КСП, ПОСП (приватно-орендні), ТзОВ, СВК (с/г виробничий кооператив), АФ) – первинні виробничі одиниці територіально-виробничих комплексів. Їх вивчення слід розглядати під кутом зору наступної систематизації та узагальнення з виділенням типових форм використання землі, організації території, спеціалізації сільськогосподарського виробництва. Можливе й більш “автономне” дослідження та обґрунтування форм ведення господарства.

При географічному вивченні с/г підприємства потрібно знайти взаємоз'язки та відповідності між природним середовищем та формами й методами с/г виробництва.

Матеріали для економіко-географічного вивчення с/г підприємства збирають переважно безпосередньо в господарстві. Основні характеристики виробничої діяльності відображені в річних звітах господарства. Необхідно також використати матеріали оперативної звітності господарства за номенклатурою системи ЦСУ. Важливим документом є також план-схема розміщення посівних площ поточного року.

При вивченні господарств потрібно звертати увагу на такі основні показники: загальна (паспортна) характеристика господарства; економіко-географічне положення; природні умови та їх господарська оцінка (рельєф,

клімат, гідрографічна сітка, ґрунтовий і рослинний покрив, комплексний аналіз природних умов за ландшафтною картою, охорона природи); земельні угіддя і види фактичного використання земель (земельний фонд, фактичне використання земель); виробнича структура і спеціалізація господарства. Основні економічні показники; трудові ресурси. Економіко-географічне вивчення села; транспортні зв'язки господарства; організація території. Територіальна структура господарства.

Сільськогосподарські підприємства мають складне і багатогалузеве виробництво. Проте в господарствах здебільшого розвиваються три взаємопов'язаних групи галузей: рослинництво, тваринництво і підсобне господарство. Кожна група складається з вузких підрозділів-груп галузей чи окремих галузей.

Галузі виробництва залежно від їхньої питомої ваги в господарстві можуть бути провідними (основними) або допоміжними. Допоміжними галузями бувають овочівництво, садівництво, баштанництво, вівчарство, бджільництво. Галузі, продукцію яких реалізують за межі господарства, називають товарними. Продукцію нетоварних (підсобних) галузей споживають у самому господарстві.

Для кожного с/г підприємства властивий певний набір галузей, їхнє специфічне поєднання, вагове співвідношення. Перелік основних галузей виробництва із зазначенням їхньої відносної ролі – виробнича структура господарства. Для визначення виробничої структури потрібно проаналізувати середнє за кілька останніх років співвідношення основних галузей та груп галузей виробництва за такими показниками: а) валова продукція; б) продукція реалізації (товарна продукція); в) затрати праці (кількість відпрацьованих протягом року людино-днів); г) чисті прибутки.

Щоб правильніше визначити відносну роль окремих галузей у виробничій структурі господарства, потрібно також проаналізувати розподіл основних засобів виробництва між галузями та основні економічні показники провідних галузей виробництва – врожайність, продуктивність, собівартість, рентабельність.

Перелік галузей виробничої структури залежить від завдання дослідження – від співвідношення тільки рослинництва і тваринництва до порівняння найдрібніших галузей і виробництв.

За співвідношенням питомої ваги рослинництва і тваринництва загальну структуру господарства можна характеризувати як рослинницьку, рослинницько-тваринницьку, тваринницько-рослинницьку, тваринницьку.

Особливо уважно вивчають товарну продукцію, яка багато в чому визначає виробничий напрям господарства. Залежно від складу товарної продукції визначають виробничий напрям, або виробничу спеціалізацію господарства. Для цього потрібно обчислити частки основних галузей виробництва в складі продукції реалізації господарства, тобто з'ясувати структуру товарної продукції. В розрахунках бажано користуватися середніми даними за останні 3-5 років.

Назву виробничої спеціалізації дають у вигляді послідовного переліку галузей чи виробництв з найбільшою питомою вагою в структурі товарної продукції господарства. Припустимо, що в господарстві з технічних культур переважають цукрові буряки. Тоді спеціалізацію господарства можна характеризувати як зерново-скотарсько-буряківничу з розвиненим; питома вага цих галузей становитиме відповідно 27,3%; 20,9; 17,0; 10,6.

Є більш строгі, формальні, методи визначення галузей виробничої спеціалізації. Часто для цього обчислюють *середньозважений ранг (R)*, за яким визначають кількість галузей спеціалізації:

$$\tilde{R} = \frac{\sum_i R_i d_i}{\sum_i d_i},$$

де d_i – частка i -тої галузі (в %) у загальній вартості товарної продукції;

R_i – порядковий номер (ранг) за величиною d_i .

Щоб обчислити середньозважений ранг, усі галузі розміщують по порядку від найбільшого до найменшого значення d_i . При цьому сума всіх d_i повинна становити 100%.

Отриманий результат (наприклад 3) дає можливість визначити галузі виробничої спеціалізації: зернові культури, скотарство і технічні культури – визначені як галузі виробничої спеціалізації.

За допомогою середньозваженого рангу можна також характеризувати глибину спеціалізації. Показник глибини спеціалізації T обчислюють так:

$$T = \frac{1}{\tilde{R}} = \frac{\sum_i d_i}{\sum_i R_i d_i}.$$

На простих прикладах легко переконатися, що в разі максимальної спеціалізації, коли вся товарна продукція представлена однією галуззю, $T = 1,0$. Чим більша кількість галузей спеціалізації, тим менше значення T , тим менша глибина спеціалізації господарства.

Показник глибини спеціалізації враховує також різне співвідношення галузей, якщо кількість їх однакова. Наприклад, для першого господарства галузі спеціалізації в структурі товарної продукції становлять 90 і 10%, а для другого – 60 і 40%. Показники глибини спеціалізації цих господарств становлять відповідно: $T = 0,91$ і $T = 0,71$. Отже, перше господарство має глибшу спеціалізацію.

I. Вступна бесіда

1. Що вивчає економічна географія?
2. Що таке ТВК?
3. Які основні методи використовують в економіко-географічних польових дослідженнях?
4. Які методи відносять до чисто польових, а які до камеральних?
5. Які основні показники повинні входити в характеристику сільськогосподарського підприємства?
6. За яким планом повинні вивчатися природні умови господарства?
7. Що таке земельний фонд і як він вивчається в конкретному господарстві?

II. Практичні завдання

1. За літературними джерелами складіть карточку на сільськогосподарське підприємство (АФ, КСП, СВК та ін.), форма №6 (додаток 9).
2. За даними таблиці 4 обчисліть середньозважений ранг та показник глибини спеціалізації.

Таблиця 4

Виробнича структура господарства

Галузі	Структура (в % до підсумку)			
	Валової продукції	Товарної продукції	Затрат праці	Чистих прибутків
1	2	3	4	5
Рослинництво	64,0	58,0	54,2	60,0
Зернові культури	33,5	27,2	16,4	28,0
Технічні культури	9,5	17,0	20,0	16,5
Картоплі, овочі, баштан	5,2	5,7	5,1	6,5
Кормові культури	12,0	-	5,0	-
Тваринництво	31,8	42,0	40,8	38,5
Скотарство	20,5	20,9	21,8	22,7
Свинарство	8,0	10,6	14,0	8,2
Вівчарство	1,8	5,0	1,2	2,0
Інші галузі тваринництва	1,5	5,5	3,8	5,6
Підсобне господарство	4,2	-	5,0	1,5
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0

3. Замалуйте основні планувальні форми сільських поселень (рис. 1).

III. Заключна бесіда

1. Якими можуть бути галузі виробництва залежно від питомої ваги в господарстві?
2. Які галузі називаються товарними, а які нетоварними?
3. Що таке виробнича структура господарства?
4. Як визначити виробничу структуру господарства?
5. Як визначити виробничу спеціалізацію господарства?
6. Як визначити кількість галузей спеціалізації господарства?
7. Як визначити середньозважений ранг?
8. Як обчислюють і для чого показник глибини спеціалізації господарства?
9. Які основні економічні показники господарства потрібно проаналізувати при вивченні с/г підприємства?
10. Як вивчають трудові ресурси господарства та економіко-географічні особливості села?
11. Як вивчають транспортні зв'язки господарства?
12. Як вивчають організацію території та територіальну структуру господарства?
13. Які основні планувальні форми сільських поселень ви знаєте?
14. За якими показниками визначається структура с/г підприємства?

IV. Питання для самостійного опрацювання

1. Що відносять до первинних економіко-географічних об'єктів?
2. Які сучасні первинні виробничі одиниці територіально-виробничих комплексів виділяють у сільському господарстві України?
3. Дайте характеристику сучасних первинних сільськогосподарських виробничих одиниць.
4. Які основні чинники формування виробничої структури та спеціалізації первинних с/г підприємств?

Рекомендована література

1. Бочаров М. К. Методы математической статистики в географии. – М.: Мысль, 1971. – 371 с.
2. Ковальов С. А. Сельское расселение. – М.: изд-во МГУ, 1963. – 371 с.
3. Геренчук К. І., Раковська Е. М., Топчів О. Г. Польові географічні дослідження. – К.: Вища школа, 1975. – 248 с.

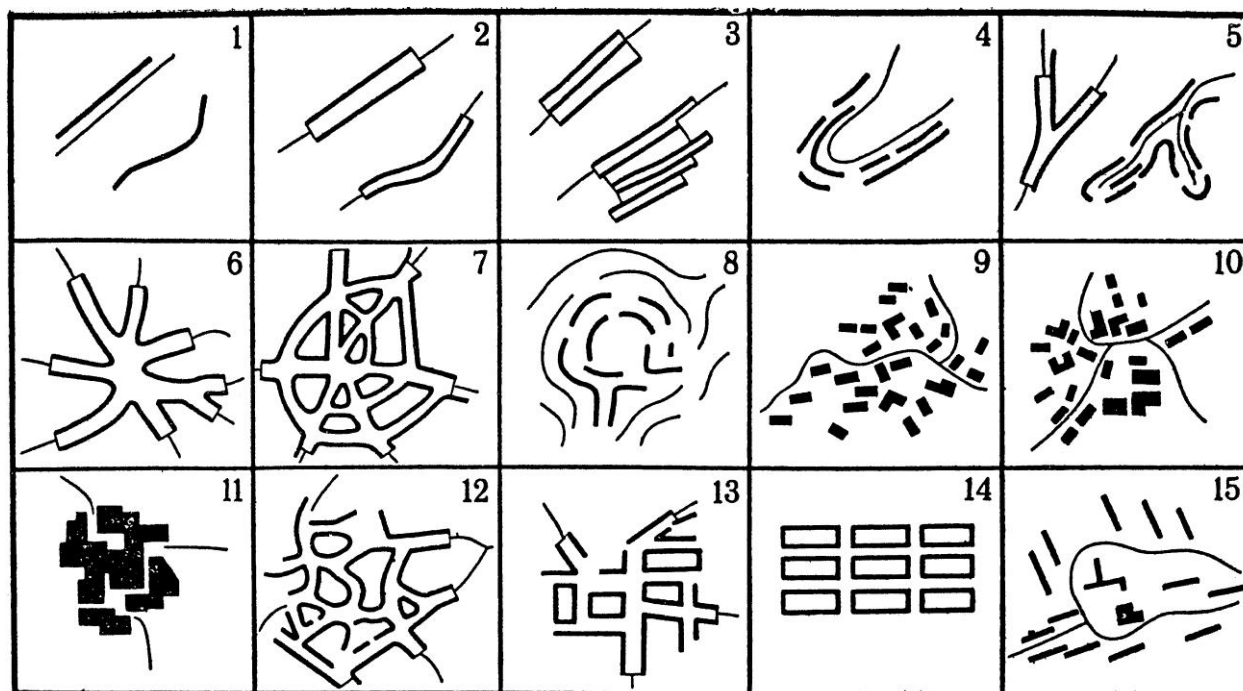


Рис 1. Планувальні форми сільських поселень (за Ковальовим С.О.):

Прості лінійні форми: 1 – однобічна рядова; 2 – двобічна рядова (село-вулиця).

Ускладнені лінійні форми: 3 – багаторядна; 4 – підковоподібна; 5 – розгалужена; 6 – зіркоподібна; 7 – радіально-кільцева; 8 – лінійно-кільцева.

Кучові форми: 9 – ройова; 10 – хаотично групова; 11 – злита; 12 – вулична забудова.

Квартальні форми: 13 – напівквартальна; 14 – квартальна (з периметральною забудовою); 15 – вільна забудова селищного типу.

Карточка на сільськогосподарське підприємство

1.	Назва і місцезнаходження підприємства, його виробничі підрозділи	
2.	Спеціалізація господарства: сучасна на перспективу	
3.	Сільськогосподарські угіддя, га всього в т. ч. орні землі багаторічні плодові насадження природні кормові угіддя	
4.	Поголів'я худоби та птиці (гол., шт.) ВРХ в т.ч. корів овець свиней птиці	
5.	Основні виробничі показники: посівні площі за основними видами культур, га валовий збір основних культур, середній за останні 5 років, т продукція тваринництва в середньому за останні 5 років за основними видами, т	
6.	Перелік, протяжність і стан основних шляхів сполучень (до районного центру, залізниці, автомагістралі)	
7.	Джерела водопостачання, кількість та якість води	
8.	Джерела постачання електроенергії, її споживання для виробничих потреб, тис.КВт·год	
9.	Чисельність усього населення на найближчу дату в т.ч. працездатного населення	
10.	Розселення (перелік населених пунктів, кількість дворів і населення в них)	

Практична робота № 10

Тема: Вивчення промислового підприємства.

Мета: *Познайомитися з особливостями дослідження промислового підприємства, розширити знання з методики географічних досліджень промислових підприємств, встановити відмінності в дослідженні підприємств добувної та обробної галузей промисловості.*

Хід роботи

Загальні положення

Економіко-географічне дослідження промислового підприємства (ПП) полягає насамперед у характеристиці його складової частини певного ТВК. При цьому важливо визначити місце підприємства в системі промислового вузла, економічного району і проаналізувати його виробничі зв'язки з іншими підприємствами та навколишнім середовищем. Важливо встановити, наскільки вдало вписується підприємство в географічне середовище, оцінити відповідність економіко-географічних умов профілю та рівню економічного розвитку підприємства.

Дані про підприємство збирають переважно на самому підприємстві у відділах дирекції чи управління – планово-економічному, матеріально-технічного постачання, праці, збуту готової продукції та ін. Основні дані про характеристику підприємства та його виробничу діяльність можна також отримати у районній, міській чи обласній установі ЦСУ, у галузевих чи організаційно-господарських керівних об'єднаннях – трестах, комбінатах, главках, міністерствах, управліннях місцевої промисловості при облрадах.

При вивченні підприємства потрібно дати загальну (паспортну) характеристику підприємства, техніко-економічну характеристику, зв'язки підприємства, економіко-географічне положення.

Загальну характеристику підприємств видобувної та обробної промисловості дають за формами №7 і №8 (додаток 10, 11).

Для великих підприємств поряд з паспортною характеристикою дають більш розгорнуту характеристику. Насамперед потрібно визначити склад підприємства: найважливіші цехи та відділи, їхні потужності, схему й послідовність технологічних зв'язків, які обслуговують виробництво. Потрібно вказати вартість основних фондів – виробничих і невиробничих. Показник використання основних засобів на підприємстві (показник фондівдачі) розраховується за відношенням валової продукції, виробленої за рік, до середньорічної вартості основних фондів.

Розгорнута характеристика продукції підприємства охоплює в натуральному та вартісному вираженні валову і товарну продукцію. Слід звернути увагу на динаміку і склад валової та товарної продукції протягом останніх 10-15 років, з'ясувати тенденції щодо темпів зростання і складу продукції.

Сировину, яку використовують на підприємстві, фіксують за видами та обсягом. За питомим витратами сировини та основних матеріалів характеризують виробництво, як: 1) високо матеріаломістке – питомі витрати сировини набагато вищі від одиниці (напр. для вироблення 1 т цукру потрібно переробити 5-7 т сировини; при цьому коефіцієнт питомих витрат сировини становить 5-7%); 2) середньо матеріаломістке – питомі витрати сировини трохи перевищують або дорівнюють одиниці; 3) нематеріаломістке – питомі витрати сировини нижчі від одиниці.

Пізніше визначають, яку кількість води і для чого споживає підприємство, питомі витрати води на одиницю готової продукції, кількість води, що використовується в технологічному процесі, а також на яких видах палива та енергії працює підприємство, для яких потреб використовується енергія, скільки витрачається палива та енергії на одиницю готової продукції.

За часткою паливно-енергетичних витрат у структурі собівартості готової продукції та за питомими витратами палива та енергії на одиницю готової продукції розрізняють такі групи виробництва: 1) високоенергоємні – частка

паливно-енергетичних витрат становить понад 30% собівартості, питомі витрати палива та енергії максимальні; 2) середньо- і малоенергоємні – частка паливно-енергетичних витрат становить 7-30% (менша, ніж витрати на сировину і матеріали), питомі витрати палива та енергії відносно невеликі; 3) неенергоємні – паливно-енергетичні витрати не перевищують 6% собівартості (набагато менше, ніж витрати на сировину і матеріали) питомі витрати палива і енергії мінімальні. Крім того, за видом переважаючого споживання та енергії розрізняють виробництва електроємні, паливоємні та теплоємні.

Потрібно вивчати також і складові елементи собівартості готової продукції – робоча сила, сировина й матеріали, паливо, енергія, амортизація (зношення) устаткування, транспортні витрати та ін.

У характеристиці робочої сили підприємства слід зазначити середньосписковий склад персоналу за рік і на 1 січня поточного року: кількість робітників постійних і сезонних, чоловіків і жінок; динаміку робочої сили та чинники, що зумовлюють її; підготовку кадрів, удосконалення кваліфікації інженерно-технічних працівників. Обчислюють показники плинності робочої сили у вигляді процентного відношення річної кількості прийнятих і звільнених до середньоспискового персоналу.

Вивчення зв'язків підприємства вивчають за сировиною, паливом, водою, електроенергією, виробничою кооперацією, збуту готової продукції, забезпеченням робочою силою.

Характеристика транспорту підприємства включає перелік транспортних засобів на підприємстві, а також під'їзних шляхів, стану й протяжності їх за видами. Слід вказати віддаль до найближчої залізниці або пристані, порівняти вартість перевезень 1 т/км різними видами транспорту.

Зіставивши положення підприємства щодо різних зв'язків дають загальну характеристику його ЕГП. При цьому детально знайомляться з найближчим оточенням підприємства: що безпосередньо оточує підприємство; промислова площа підприємства та можливості її розширення; несприятливі природні явища

в зоні підприємства; антисанітарний вплив на навколишнє середовище; зона шкідливого впливу та заходи з обмеження цієї зони; місця спуску стічних вод, характеристика стічних вод, вплив на санітарний стан природного середовища, засоби та ефективність очистки.

Підприємства можуть значно впливати на економіку прилеглого району. Щоб визначити величину такого впливу, потрібно дати детальні відповіді на такі питання: 1) чи виникають у навколишніх поселеннях підсобні підприємства і промисли, пов'язані з даним підприємством? 2) чи збільшується в сусідніх господарствах у структурі посівних площ питома вага технічних культур, які переробляє підприємство? 3) як збільшується чисельність населення прилягаючих сіл порівняно з іншими? 4) чи збільшується в сусідніх селах питома вага працездатного населення, яке не працює в сільському господарстві?

I. Вступна бесіда

1. В чому полягає особливість дослідження ПП?
2. Де можна отримати відомості необхідні для економіко-географічної характеристики підприємства?
3. Які основні питання повинні входити до програми дослідження ПП?
4. Які види зв'язків ПП ви знаєте?
5. Що включає в себе економіко-географічне положення?

II. Практичні завдання

1. Складіть картку на підприємство видобувної промисловості (шахта, кар'єр, розріз, рудник) за формою №7 (додаток 10).
2. За формою №8 складіть картку на підприємство обробної промисловості (комбінат, завод, фабрика), (додаток 11).

III. Заключна бесіда

1. Які основні компоненти включає форма №7?
2. На які параметри звертається увага в формі №8?
3. Що включає в себе розгорнута характеристика підприємств?
4. Які групи виробництв розрізняють залежно від частки паливно-енергетичних витрат та за питомими витратами палива та енергії?
5. Які основні елементи потрібно знати при визначенні собівартості готової продукції?
6. На які компоненти потрібно звертати увагу при характеристиці робочої сили підприємства?

7. Як визначити вплив підприємства на економіку прилеглого району?

IV. Питання для самостійної підготовки

1. На які компоненти потрібно звертати увагу при характеристиці складу підприємства?
2. Як дають характеристику підприємства за використанням сировини?
3. Які групи виробництв виділяють за питомими витратами палива, кількості води, палива та енергії?
4. Які складові елементи входять до собівартості готової продукції?
5. Як дають характеристику робочої сили підприємства?

Рекомендована література

1. Геренчук К. І., Раковська Е. М., Топчієв О. Г. Польові географічні дослідження. – К.: Вища школа, 1975. – 248 с.
2. Ковальская Н. Я. Методика экономико-географических исследований. – М.: Изд-во МГУ, 1963. – 236 с.

**Карточка на підприємство видобувної промисловості
(шахта, кар'єр, рудник)**

1	Назва, підпорядкування і місцезнаходження підприємства	
2	Продукт видобутку (марка вугілля, сорт руди та ін.)	
3	Потужність підприємства, тис. т сучасна на перспективу	
4	Вірогідний строк роботи (кількість років)	
5	Основні середньорічні виробничі показники Сучасні: видобуток, тис. т кількість робітників споживання води, тис. м ³ технічної питтєвої споживання електроенергії, тис. квт.год вартість основних фондів, тис. гривень На перспективу: видобуток, тис. т кількість робітників споживання води, тис. м ³ технічної питтєвої споживання електроенергії, тис. квт.год вартість основних фондів, тис. гривень	
6	Станція відправлення вантажів, віддаль і спосіб під'їзду до неї	
7	Технічна площа підприємства, га дійсна на перспективу	
8	Охорона природи: вплив підприємства на навколишню територію (відвали породи, просадки, зниження рівня ґрунтових вод та ін.)	
9	Розселення населення (назва поселень, чисельність робітників у них, віддаль до місця роботи, засоби сполучення)	

Карточка на підприємство обробної промисловості

1	Назва, підпорядкування і місцезнаходження підприємства	
2	Основні середньорічні виробничі показники Сучасні випуск продукції за основними видами (у фізичних одиницях та гривнях) кількість робітників вартість основних фондів, тис. грн споживання води, тис. м ³ технічної питтєвої споживання електроенергії, тис. квт.год споживання тепла, тис. ккал споживання газу, тис. м ³ розмір вантажів, тис. т прибуття відправлення На перспективу: випуск продукції за основними видами (у фіз. одиницях та грн): кількість робітників вартість основних фондів, тис. грн споживання води, тис. м ³ технічної питтєвої споживання електроенергії, тис. квт.год споживання тепла, тис. ккал споживання газу, тис. м ³ розмір вантажів, тис. т прибуття відправлення	

3	Станція прибуття і відправлення вантажів, віддаль і засіб сполучення	
4	Територія підприємства, га сучасна на перспективу	
5	З якими сусідніми підприємствами комбінується чи кооперується	
6	Джерела постачання: водою електроенергією газом теплом (гаряча пара чи вода)	
7	Охорона природи: антисанітарний вплив підприємства (характер забруднення повітря, води, ґрунту; ступінь забруднення; зона шкідливого впливу); очисні споруди; зелена захисна зона	
8	Місце спуску стічних вод, характеристика стічних вод	
9	Розселення населення (назва поселень, чисельність робітників у них, віддаль від місця роботи, засоби сполучення)	

Практична робота № 11

Тема: Особливості дослідження міста.

Мета: *Ознайомитися з особливостями дослідження міста, розширити знання про методи географічних досліджень, навчитися складати економіко-географічні анкети міста.*

Хід роботи

Загальні положення

Вивчення економіко-географічних особливостей міста має декілька підходів: 1) місто в системі усіх міст економічного району чи області; 2) місто – економічний та організаційний центр адміністративного району, промислового вузла, області; 3) місто як складний специфічний об'єкт економіко-географічних досліджень та ін. На практиці ці напрямки часто поєднуються в певному співвідношенні. Проте основним у вивченні міського поселення є аналіз міста як специфічного економіко-географічного об'єкта з визначенням ролі та місця в системі господарства і розселення району, у тісному зв'язку з особливостями його природного середовища та оточення.

Місто – це надзвичайно складний об'єкт дослідження. В ньому тісно переплітаються соціально-економічні та природно-географічні явища значної концентрації і складності з глибокою взаємодією між собою в рамках міста і з навколишнім середовищем.

Місто вивчають за таким планом: загальна програма обстеження міста, економіко-географічне положення, природні умови, історія формування і розвитку міста, населення міста, функції міста, планіровочна забудова, благоустрій, приміська зона.

Щоб вивчити і визначити місце і роль міста в системі народного господарства району, області, промислового вузла чи економічного району, досліджують його економічні, адміністративно-організаційні та культурно-освітні функції. Аналіз функцій міських поселень – основа наступної їх типології.

Для характеристики функціональної структури міста потрібно скласти перелік галузей його господарства: промисловість, будівництво, транспорт, комунальне господарство, торгівля та громадське харчування, а також охорона здоров'я, наука, освіта, адміністративні, суспільні та господарські заклади. Функціональну структуру визначають за розподілом зайнятого населення в галузях н/г, а також за питомою вагою вартості основних фондів цих галузей.

Особливу увагу слід приділити аналізу основних фондів народного господарства міста: це своєрідна характеристика економічного потенціалу міста, одна з найбільш стабільних і відносно мало змінених, за якою порівнюють найрізноманітніші галузі господарства.

Кожна з функцій міста може мати містоутворююче та містообслуговуюче значення. Містоутворюючими є такі функції, які обслуговують зовнішні зв'язки міста – економічні, культурні, побутові, адміністративні. Містообслуговуючі функції беруть на себе ті галузі н/г, які безпосередньо обслуговують потреби самого міста. Залежно від кількості основних функцій розрізняють одно- та багатофункціональні міста.

Вивчаючи питання планування, забудови та благоустрою, слід ознайомитися з планом забудови міста, виділити ділянки промислової та житлової забудови, в тому числі капітальної забудови різної поверхні та індивідуальної, ділянки старої чи сучасної забудови, а також пустирі, що з різних його частин (лінійна, прямокутна, радіально-концентрична та ін.), компактність планування, наявність незабудованих включень, ізольованих масивів і районів; з'ясовують причини особливостей планування.

Для великих міст загальна характеристика виявляється недостатньою. Виникає потреба поділити місто на великі функціональні зони – промислові, житлові, транспортні, адміністративні. У кожній зоні за особливостями планування й забудови, згущення транспортних зв'язків, особливостями природного середовища виділяють мікрорайони. Цікаво зіставити такі мікрорайони з адміністративними районами міста і простежити збігання меж.

Приміська зона – це складова частина сучасного великого міста. Між містом і приміською зоною встановлюється доцільний поділ взаємно доповнюючими функціями, які забезпечують нормальне життя і розвиток міста.

Згідно з рекомендаціями щодо планування та забудови приміських зон виділяють такі основні функції приміських зон: санітарні, постачальні, обслуговування, розвантажувальні.

I. Вступна бесіда

1. Аспекти ЕГД міста.
2. За якою схемою можна дати характеристику міста?
3. Що включає в себе ЕГП міста?
4. Як досліджують природні умови міста?
5. Як вивчають історію формування і розвитку міста?
6. Функції міста?
7. Як вивчають населення міста?
8. Планіровка, забудови та благоустрій міста.
9. Приміська зона, її основні функції.

II. Практичні завдання

1. Складіть таблиці функціональної структури міста за розподілом зайнятого населення (додаток 12) та за питомою вагою вартості основних фондів народного господарства (додаток 13).
2. Складіть карточку загальної характеристики міста селища, села, районного центру за формою №9 (додаток 14).
3. Складіть схеми різних прийомів зображення густоти внутрішньоміського розселення (рис. 2).

III. Заключна бесіда

1. На які основні показники звертається увага у формі №9 при вивченні міста?
2. На які природні компоненти слід звертати увагу при вивченні міста?
3. За якими матеріалами найкраще можна вивчити природні умови міста?
4. На підставі яких відомостей можна вивчити історію формування і розвитку міста?
5. Чим характеризується динаміка населення і як визначають природний приріст населення?
6. Як вивчають механічний рух населення?

IV. Питання для самостійної роботи

1. Що є основою для вивчення трудових ресурсів?
2. Як вивчають розселення населення?

3. Що таке ізоденси?
4. Які групи галузей виділяють в промисловості?
5. На які функціональні зони поділяється місто?
6. Які функції приміських зон?
7. Яку роль відіграє приміська зона?
8. Що можна показати на картосхемі, крім загальної ситуації і меж основних функціональних зон?

Рекомендована література

1. Геренчук К. І., Раковська Е. М., Топчієв О. Г. Польові географічні дослідження. – К.: Вища школа, 1975. – 248 с.
2. Ковальская Н. Я. Методика экономико-географических исследований. – М.: Изд-во МГУ, 1963. – 236 с.

Додаток 12

Функціональна структура за розподілом зайнятого населення

Галузі	Населення, %	
	зайняте	містоутворююче
Промисловість	63,8	48,3
Будівництво	15,1	11,9
Науково-дослідні і проектні організації	12,4	9,6
Транспорт	7,3	5,7
Адміністративні та суспільні заклади	1,1	0,9
Освіта	0,3	0,2
Усього	100,0	76,6

Додаток 13

Структура основних фондів народного господарства

Галузі	Питома вага основних фондів, %
Промисловість	37,4
машинобудування	14,2
хімічна	12,9
харчова	7,9
легка	1,9
інші галузі	0,6
Будівництво	3,3
Транспорт	2,1
Комунальне господарство	4,2
Житловий фонд, управління, наука, культура	53,0
Усього	100,0

Карточка на місто, селище, районний центр

1	Положення міста щодо транспортних шляхів щодо природного середовища (місцеположення)	
2	Загальна площа, га забудована площа, га	
3	Чисельність населення, тис. чол. працездатного населення, тис. чол.	
4	Розподіл працездатного населення за основними галузями н/г зайнято в промисловості у сільському господарстві у будівництві на транспорті в обслуговуванні	
5	Основні виробничі підприємства міста, чисельність зайнятих на них робітників	
6	Житловий фонд (на останню дату) кількість будинків кількість квартир житлова площа, тис. м ²	
7	Культурно-побутові заклади (перелік, кількість місць)	
8	Комунальне обслуговування та благоустрій водопостачання (джерело, об'єм споживання, відповідність потребам) каналізація, місця спуску стічних вод енергопостачання (джерела, потужність, відповідність потребам) загальна площа зелених насаджень громадського користування	
9	Санітарні умови джерела забруднення повітря, водосховищ, річок, ґрунту наявність заболочених місць та осередків збудників хвороб інші чинники, що впливають на санітарний стан міста	
10	Наявний проект планування дата складання та затвердження проектна чисельність населення нові території, намічені для розвитку міста умови освоєння їх та забудови	

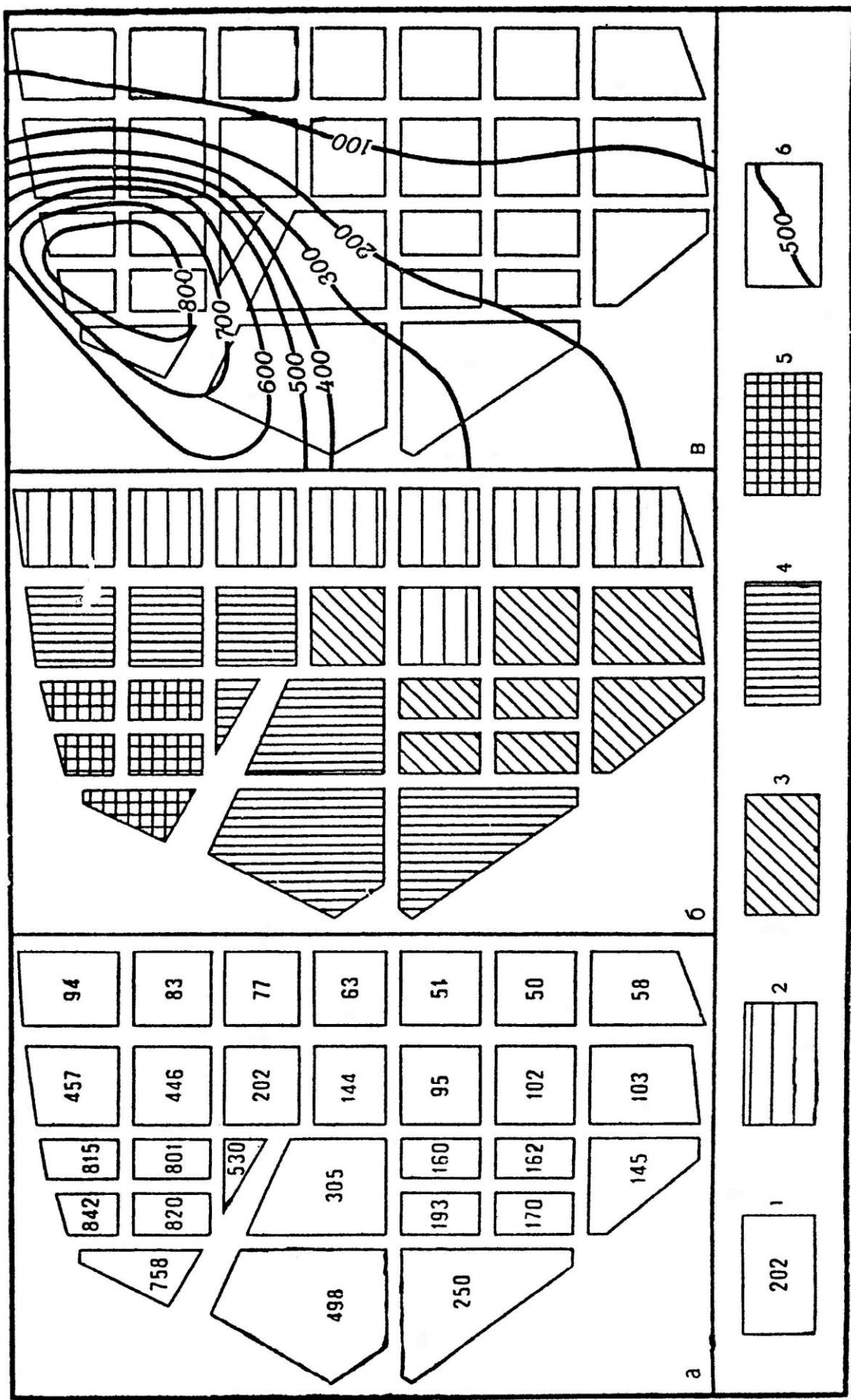


Рис. 2. Різні прийоми зображення густоти внутрішньоміського розселення:

а – поквартальні (точечні) значення густоти населення; б – поквартальна картограма густоти населення; в – поверхня розподілу в ізодежах – “рельєф розподілу”; 1 – показники поквартальної густоти населення; *густота населення*: 2 – до 100 чол./га; 3 – від 100 до 200 чол./га; 4 – від 200 до 600 чол./га; 5 – від 600 до 900 чол./га; 6 – ізодепси.

Практична робота № 12

Тема: Вивчення адміністративного району.

Мета: *Ознайомитися з особливостями дослідження адміністративного району, а також завданнями та методами цих досліджень.*

Хід роботи

Загальні положення

Адміністративний район – це низова таксономічна одиниця адміністративно-господарського поділу території. Його можна розглядати як найпростішу частину єдиного господарського комплексу області або економічного району. Разом з тим адміністративний район – це певна сума (сукупність) адміністративно та просторово поєднаних елементарних економіко-географічних об'єктів – міст, сільських поселень, промислових і сільськогосподарських підприємств, транспортних і будівельних об'єктів. Відповідно до цього є два основних аспекти вивчення району: а) характеристика району, як складової частини області або економічного району; його роль і місце в господарському комплексі вищого рангу; б) характеристика продуктивних сил самого району, складових частин його господарського комплексу, особливостей розвитку і розміщення їх.

Вивчення адміністративного району передбачає збір і систематизацію значних за обсягом статистичних, планових, картографічних даних, матеріалів фізико-географічних (геологічних, геоботанічних, ґрунтових та ін.) і проектно-пошукових експедицій, архівних і літературних відомостей. Крім того, програма передбачає масові обстеження первинних господарських одиниць та об'єктів і зберігає в основному форму польових економіко-географічних досліджень.

Економіко-географічні дослідження адміністративного району включає вивчення: економіко-географічного положення і меж району; природних умов (рельєф, геологічна будова, корисні копалини, клімат, гідросітка і ґрунтові води, ґрунтовий покрив і сільськогосподарські типи земель, ліси і луки, ландшафтна характеристика, охорона природи); населення району (історія заселення та господарське освоєння, чисельність, склад і рух населення, сучасне розселення, типи

розселення); земельний фонд і використання земель; сільськогосподарське виробництво (виробнича структура і спеціалізація, рослинництво, тваринництво, основні економічні показники); промислове виробництво; транспорт і виробничі зв'язки району; внутрішні відомості, економіко-географічні мікрорайони; аналіз територіальної структури господарства району.

I. Вступна бесіда

1. Що таке адміністративний район?
2. Завдання і методи досліджень.
3. Як здійснюють вивчення ЕГП і меж району?
4. Як вивчають природні умови?
5. На які компоненти звертають увагу при дослідженні населення району?
6. За якими матеріалами і як здійснюють вивчення земельного фонду і використання земель?
7. Дослідження с/г виробництва.
8. Особливості дослідження промислового виробництва.
9. Транспорт і виробничі зв'язки району.
10. Внутрішні відмінності, економіко-географічні мікрорайони.
11. Аналіз територіальної структури господарства району.

II. Практична робота

1. Складіть у вигляді таблиць примірний план характеристики земельного фонду за формою №10 (додаток 15).
2. Розробіть схему структури посівних площ і врожайності основних культур району (форма №11, додаток 16).

III. Заключна бесіда

1. Які ви знаєте аспекти вивчення району?
2. Що передбачає вивчення адміністративного району?
3. Що потрібно показати при вивченні ЕГП району?
4. Як описують межі району?
5. Які завдання стоять при вивченні природних умов району?
6. Як вивчають історію заселення та господарського освоєння території?

IV. Питання для самостійного опрацювання

1. Як досліджують чисельність, склад і рух населення?
2. Що включає вивчення сучасного розселення?
3. Типи розселення.
4. Що включає в себе земельний фонд району?
5. Які матеріали використовують при дослідженні с/г виробництва?

6. На що звертають увагу при вивченні транспорту і виробничих зв'язків району?
7. Як визначити межі зон безпосереднього впливу міста на найближче оточення?
8. Як визначити межі промислового вузла?

Рекомендована література

1. Геренчук К. І., Раковська Е. М., Топчієв О. Г. Польові географічні дослідження. – К.: Вища школа, 1975. – 248 с.
2. Ковальская Н. Я. Методика экономико-географических исследований. – М.: Изд-во МГУ, 1963. – 236 с.

Практична робота № 13

Тема: Дослідження сільськогосподарського виробництва району.

Мета: *Ознайомитися з особливостями сільськогосподарського виробництва адміністративного району, навчитися визначати виробничу структуру і спеціалізацію сільськогосподарського виробництва та основні економічні показники, вдосконалити методику складання картограм.*

Хід роботи

Загальні положення

Для дослідження сільськогосподарського виробництва вихідними даними є матеріали обстежень окремих господарств, а також звітно-статистичні матеріали районного виробничого управління сільського господарства та спеціалізованих господарств.

Щоб визначити виробничу структуру і спеціалізацію сільськогосподарського виробництва району, за районними річними зведеними звітами останніх трьох-п'яти років порівнюють питому вагу рослинництва, тваринництва та підсобних галузей в цілому, а також їхніх основних галузей у вартості валової та товарної продукції, у загальних затратах праці та прибутках. Встановлюють, чи відповідає ця спеціалізація виробничому напрямку всієї зони спеціалізації сільського господарства, природно-економічним умовам району. За даними обстеження окремих господарств потрібно простежити, як змінюється спеціалізація сільськогосподарського виробництва в різних частинах району, порівняти ці відмінності з розподілом природних комплексів і сільськогосподарських типів земель.

Слід проаналізувати галузі рослинництва (рільництво, городництво, садівництво та ін), визначити особливості розміщення їх на території району, розглянути структуру посівних площ і врожайність основних культур на території району. Аналіз територіальних відмінностей у цих показниках зручно зробити у вигляді серії картограм: питома вага окремої культури в загальній посівній площі господарства (рис. 3), або середні показники врожайності культури по кожному

господарству, зведені у вигляді картограми (рис. 4). Потрібно простежити за змінами в структурі посівних площ та в показниках урожайності за останні 10-15 років, виділити ареали значного поширення окремих культур і пояснити такий розподіл, дізнатися про інтенсифікацію галузей рослинництва: меліоративні роботи, внесення добрив, рівень механізації.

Тваринництво. Кількість худоби за видами ф структуру стада вивчають за даними кількох років, щоб можна було проаналізувати їх динаміку. Порівнявши поголів'я різних видів худоби на 100 га сільськогосподарських угідь у господарствах району (для кожного виду худоби потрібно скласти окрему картограму (рис. 5), роблять висновок про розміщення поголів'я худоби в районі. Потрібно порівняти картограми щільності поголів'я великої рогатої худоби і розподілу врожайності окремих культур у господарствах району, зокрема картоплі та зернових. Щоб дати зведену характеристику поголів'я, слід користуватись коефіцієнтами переведення окремих видів худоби і птиці в умовні одиниці: велика рогата худоба старше від двох років – 1,0; до двох років – 0,5; коні – 1,0; свині – 0,4; мала рогата худоба – 0,2; птиця – 0,03.

Ознайомлюються також з кормовою базою тваринництва: кормовими культурами та їхньою питомою вагою в посівних площах, природними кормовими угіддями, системою випасу, підкормкою худоби, забезпеченням водою; порівнюють поголів'я великої рогатої худоби в господарствах району з розмірами посіву кормових культур та відповідними площами природних кормових угідь. Визначають найменшу і найбільшу щільність поголів'я на 1 га лук; дають загальну оцінку забезпеченості худоби кормами, водою та водопоями, збирають відомості про фермські приміщення, рівень механізації тваринницьких робіт.

Показники продуктивності худоби в розрахунку на одну голову в різних господарствах порівнюють з відповідними середніми по району. Виділяють господарства з високопродуктивним тваринництвом (за різними видами), дають відповідні пояснення. Виділені господарства порівнюють з загальним

виробничим напрямом.

Основні економічні показники сільськогосподарського виробництва окремих господарств порівнюють із середніми по району; роблять висновки про результати ведення сільськогосподарського виробництва в різних частинах району з відповідними поясненнями. Порівнюють рівень ведення господарства (за основними економічними показниками) з природними умовами (за ландшафтною картою та картою сільськогосподарських типів земель).

Аналізувати територіальні відмінності основних економічних показників зручно методом складання картограм таких показників по окремих господарствах (рис. 3, 4, 5): а) кількість ріллі та сільськогосподарських угідь на одного працездатного; б) витрати праці (людино-днів) на 1 ц продукції в провідних галузях виробництва; в) сумарна потужність двигунів і тракторів на 100 га сільськогосподарських угідь (рівень механізації); г) вихід валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь, у тому числі виробництво основних продуктів (молока, м'яса тощо); д) собівартість виробленої продукції за основними видами.

I. Вступна бесіда

1. Що таке адміністративний район?
2. Що таке виробнича структура?
3. Що таке спеціалізація?
4. Які галузі рослинництва ви знаєте?
5. Які галузі тваринництва найбільше розвинуті у Волинській області та вашому районі?

II. Практична робота

1. Складіть картограму питомої ваги кормових культур у загальних посівах сільськогосподарського господарства.
2. Використовуючи картограму (рис. 4) зробіть письмовий аналіз середньої багаторічної врожайності зернових культур господарств.
3. Користуючись матеріалами управління сільського господарства складіть картограму кількості голів великої рогатої худоби на 100 га сільськогосподарських угідь.

III. Заключна бесіда

1. Що таке картограма та які основні способи їх складання?
2. Як визначають виробничу структуру і спеціалізацію сільськогосподарського виробництва району ?
3. Чим користуються для зведеної характеристики поголів'я худоби ?
4. Як вивчають кормову базу тваринництва району?
5. Як вивчають основні показники сільськогосподарського виробництва окремих господарств?
6. Якими методами найзручніше аналізувати територіальні відмінності основних економічних показників?

IV. Питання для самостійного опрацювання

1. Як вивчити промислове виробництво району?
2. Транспорт і виробничі зв'язки району.
3. Внутрішні відмінності, економіко-географічні мікрорайони.
4. Аналіз територіальної структури господарства району.

Рекомендована література

1. Геренчук К. І., Раковська Е. М., Топчієв О. Г. Польові географічні дослідження. – К.: Вища школа, 1975. – 248 с.
2. Рузавин Г. И. Методы научного исследования. – М.: Мысль, 1975. – 237 с.
3. Анучин В. А. Теоретические основы географии. – М.: Мысль, 1972. – 430 с.
4. Дьяконов К. Н. и др. Современные методы географических исследований. – М.: Просвещение: АО Учебн. лит., 1996. – 207 с.

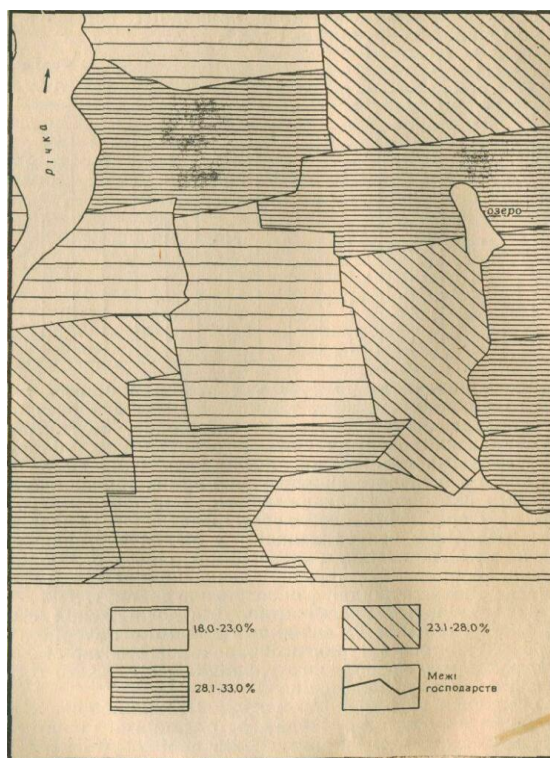


Рис. 3. Питома вага кормових культур у загальних посівах.

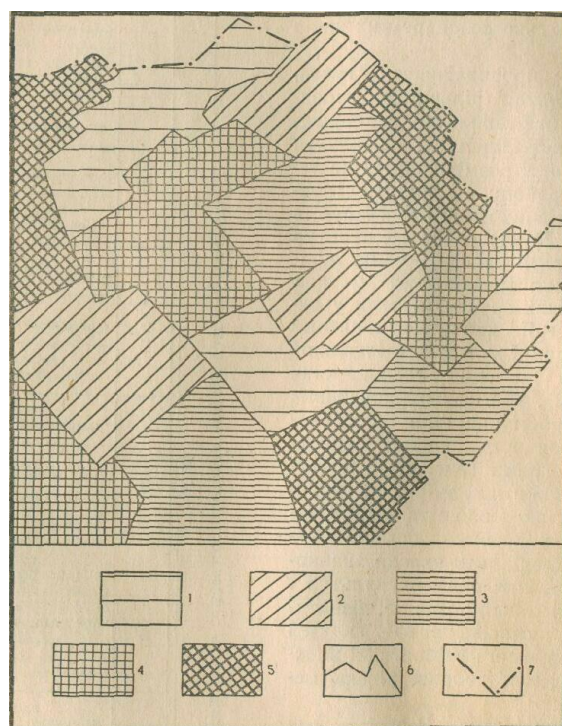


Рис. 4. Картограма середньої багаторічної врожайності зернових (ц/га):
1 – від 15,0 до 18,0; **2** – від 18,1 до 21,0; **3** – від 21,1 до 24,0; **4** – від 24,1 до 27,0;
5 – понад 27; **6** – межі господарства; **7** – межі адміністративного району.

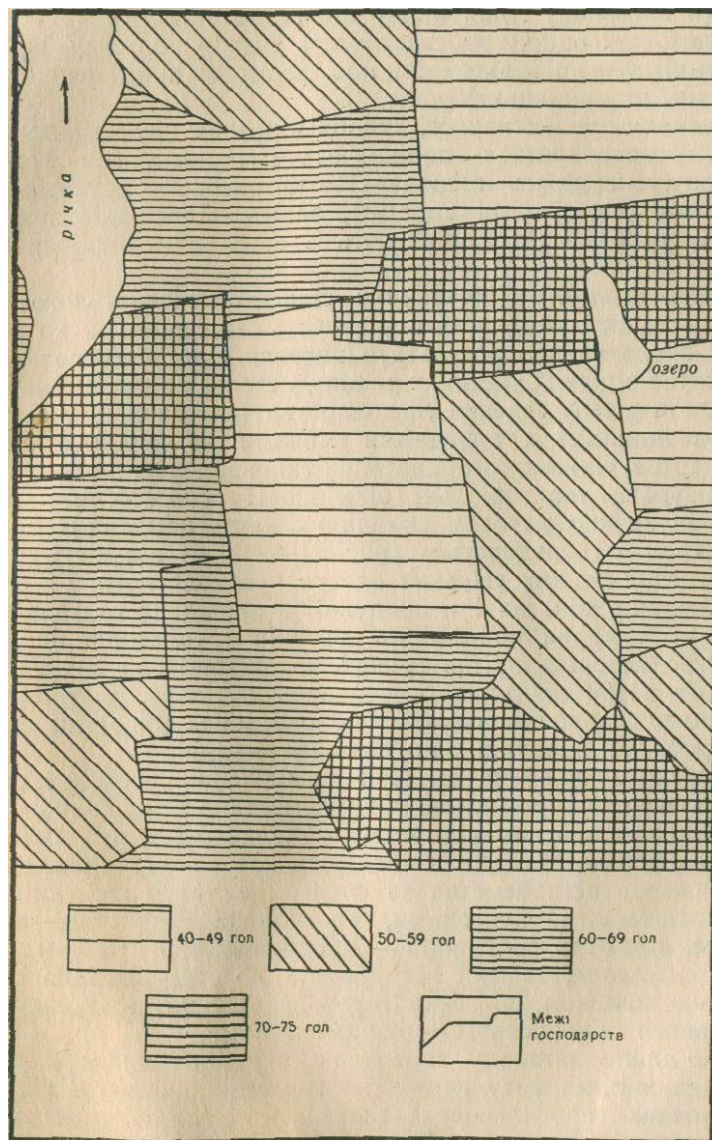


Рис. 5. Кількість голів великої рогатої худоби на 100 га сільськогосподарських угідь.

Практична робота № 14

Тема: Планування території.

Мета: *Ознайомитися з теоретичними та практичними особливостями складання генеральної схеми планування території.*

Хід роботи

Загальні положення

Відповідно до постанови Кабінету міністрів України “Про розроблення проекту Генеральної схеми планування території України” (1044, від 18 вересня 1997 р.) Українським державним інститутом проектування міст “Дніпромiсто” з участю Ради по вивченню продуктивних сил НАН України, академічних та відомчих науково-дослідних інститутів та установ був розроблений проект *Генеральної схеми планування території України*. Надалі Генеральна схема планування території України була затверджена Законом України (№ 3059-III, від 7 лютого 2002 р.) і запропонована до реалізації центральним і регіональним органам державної влади та місцевого самоврядування.

Генеральна схема (ГС) планування території України визначає пріоритети та концептуальні засади планування і використання території країни, вдосконалення систем розселення, забезпечення сталого розвитку регіонів і населених пунктів, розвитку виробничої, інженерно-транспортної та соціальної інфраструктури, формування *національної екологічної мережі*. Вона включає такі складові:

- аналіз стану використання території України;
- обґрунтування основних напрямків використання території України;
- пропозиції щодо реалізації ГС.

Сучасне використання території країни визначається надмірним техногенним навантаженням на довкілля, високим ступенем його забруднення та природно-техногенних небезпек. Для існуючої системи розселення властива неузгодженість соціального, економічного, містобудівного та екологічного аспектів розвитку населених пунктів та прилеглих територій, надмірна концентрація населення та

виробництва у великих містах, уповільнений розвиток більшості середніх і малих міст, селищ і сіл, недостатній рівень розвитку соціальної та інженерно-територіальної інфраструктури.

У ГС території систематизовані за видами переважного використання таким чином:

(1) *території з інтенсивною, переважно промисловою міською житловою та громадською забудовою — зони урбанізації, в тому числі:*

(1а) *з критичним рівнем виробничо-містобудівного освоєння (міста з населенням понад 500 тис. жителів, а також міста Севастополь, Сімферополь, Херсон, їх приміські зони; центральна частина Донбасу);*

(1б) *з високим рівнем виробничо-містобудівельного освоєння (приміські зони Києва, Черкас, Чернігова, Житомира, Вінниці, Полтави, Сум і Кіровограда; райони, що оточують центральну частину Донбасу);*

(1в) *із середнім рівнем виробничо-будівельного освоєння (Красноперекопський і Керченський промислові райони АР Крим; Нікопольський марганцеворудний басейн та Західний Донбас; території, що прилягають до решти обласних центрів та розвинених промислових центрів з населенням понад 50 тис. чоловік, які відіграють роль переважно міжрайонних центрів розселення);*

(2) *території переважно агропромислового виробництва та сільської забудови – зони сільського господарства;*

(3) *території та об'єкти природно-заповідного фонду, ліси, водно-болотні угіддя, землі водного фонду, рекреаційного та оздоровчого призначення, інші природні території, важливі для збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, – зони національної екологічної мережі;*

(4) *зона радіаційного забруднення, в тому числі території: а) відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення; б) гарантованого добровільного відселення; в) посиленого радіоекологічного контролю.*

ГС визначає території, розвиток яких потребує державної підтримки, обґрунтовує напрямки та пріоритети розвитку соціальної та інженерно-

транспортної інфраструктури, формування національної екологічної мережі. Реалізація ГС розрахована на два етапи: 1) 2001-2010 рр.; 2) 2011-2020 рр. На *першому етапі* передбачене вдосконалення законодавчого, наукового, інформаційного, проектного, організаційного забезпечення планування території на загальнодержавному рівні та здійснення першочергових заходів, зокрема організація моніторингу подальшої реалізації ГС. Протягом *другого етапу* необхідно здійснити всю заплановану систему заходів щодо планування території, відповідно до завдань ГС.

Генеральна схема планування території України включає 15 *проектних картографічних розробок*, які представлені такими картами:

1. Планувальна структура та види переважного використання території;
2. Територіальна організація національної екологічної мережі;
3. Система транспорту;
4. Оцінка містобудівного потенціалу;
5. Зони стимулюючого впливу транспортних коридорів на прилеглу територію;
6. Господарське зонування території;
7. Комплексна оцінка території за рівнем її господарсько-містобудівного освоєння;
8. Природно-заповідні та оздоровчо-рекреаційні території;
9. Територіальна організація туризму;
10. Системи розселення;
11. Транзитні газопроводи;
12. Магістральні газопроводи;
13. Магістральні нафтопроводи;
14. Продуктопроводи;
15. Електропостачання.

З представлених картографічних проектних розробок 11 є компонентно-галузевими, такими, що характеризують окремі галузі як чинники планувальної організації території, а 4 являють собою комплексні й синтетичні характеристики

території з їх відповідними якісними та кількісними градаціями. Коротко прокоментуємо їх.

На карті планувальної структури та видів переважного використання території показані функціональні зони та режими їх господарського використання. Додатково виділені проблемні ареали за рівнями природно-техногенних небезпек, інтенсивності використання території та її інфраструктурного облаштування.

Рівень містобудівного потенціалу території характеризується за десятьма показниками, кожен з яких може мати три якісні градації за інтенсивністю використання території — найбільший, середній, найменший. Перелік показників такий:

1. *магістральна інженерно-транспортна інфраструктура* – залізниці, автодороги, трубопроводи, ЛЕП (км/ км²);
2. *водні ресурси* (м³/км²);
3. *соціальна інфраструктура* (м² житла/чол.);
4. *основні фонди промисловості* (млн. грн./1 тис. км²);
5. *щільність населення* (чол./км²);
6. *рівень урбанізації* (% міського населення; % населення великих та крупних міст);
7. *містобудівне освоєння території* (% забудованих земель);
8. *щільність екомережі* (% земель природних ландшафтів, що підлягають особливій охороні);
9. *природно-заповідний, оздоровчо-рекреаційний та історико-культурний потенціал*;
10. *щільність планувального каркасу* — транспортні коридори, головні ріки та моря, прикордонні смуги (% території).

За сумарними оцінками цих 10 показників, кожний з яких може мати одну з трьох якісних градацій – багато, середньо, мало, визначають загальний рівень містобудівного потенціалу (області) як найвищий (1), високий (2) чи значний (3).

Значний інтерес для суспільно-географічних досліджень представляє карта господарського зонування території. Розробники встановили 9 функціональних типів господарського використання території з переважанням несільськогосподарської

діяльності. З них 7 – моно-функціональних (з переважанням одного типу – А-О) і 2 – поліфункціональних, серед яких поєднання типу А з іншими типами та поєднання всіх інших типів (без типу А). На карті виділені *території з переважаючим розвитком*:

А – високо- та середньотехнологічних промислових виробництв з приміським типом сільського господарства; для них пріоритетним є розвиток комплексу постіндустріальних видів діяльності (передусім продукування інновацій);

В – середньо- та високотехнологічних промислових виробництв, частково із приміським типом сільського господарства, з пріоритетом модернізації виробництва, його часткової переспеціалізації, із орієнтацією на продукування інновацій;

С – середньо-, а в окремих випадках високотехнологічних промислових виробництв по переробці місцевої сировини, з пріоритетом модернізації виробництва, його часткової перепрофілізації;

Д – видобувної промисловості, виробництв по переробці мінеральної сировини, чи (та) технологічно зв'язаних з ними матеріало- та енергоємких виробництв важкої індустрії, допоміжних виробництв, з пріоритетом модернізації виробництва на основі новітніх екофільних, ресурсозберігаючих технологій, зниження техногенного пресингу на природне середовище;

Е – депресивних виробництв вугільної промисловості з пріоритетом галузевої реструктуризації та модернізації виробництва, зниження техногенного пресингу на природне середовище;

ґ – лікувально-, оздоровчо-, спортивно-рекреаційних, бальнеологічних та інших лікувальних ресурсів чи їх поєднань, з пріоритетом модернізації сфери сервісу, формування оздоровчо-туристичних комплексів та індустрії розваг міжнародного рівня;

Г – прикордонних (у тому числі і приморських) транзитно-транспортних функцій, з пріоритетом розвитку сучасних перевалочно-складських комплексів,

виробництв по доробці, сортуванню, пакуванню вантажів, збиранню готових виробів і т. п.

Наступні вісім *функціональних типів* (Н1 – Н8) характеризують сільськогосподарське використання територій. Розробники ГС розрізняють *території, де агрокліматичні умови визначають переважаний розвиток зональноспеціалізованих виробництв агропромислового комплексу, з пріоритетом інтенсифікації сільського господарства та модернізації виробництв по переробці місцевої сировини:*

Н1 – м'ясо-молочне скотарство, виробництво м'ясної і молочної продукції; вирощування цукрових буряків і виробництво цукру; вирощування та переробка картоплі і льону (в гірських районах Карпат – м'ясо-молочне скотарство, вівчарство та підсобне землеробство);

Н2 – м'ясо – молочне скотарство, виробництво м'ясної і молочної продукції, вирощування та переробка картоплі і льону;

Н3 – вирощування цукрових буряків і виробництво цукру; зернове господарство; м'ясо – молочне скотарство і свинарство, виробництво м'ясної і молочної продукції;

Н4 – зернове господарство; вирощування цукрових буряків і виробництво цукру; вирощування соняшнику та олійножирове виробництво; молочно-м'ясне скотарство і свинарство, виробництво молочної і м'ясної продукції;

Н5 – зернове господарство; вирощування соняшнику і олійно-жирове виробництво; молочно-м'ясне скотарство і свинарство, виробництво молочної та м'ясної продукції;

Н6 – зернове господарство; виноградарство та виноробство; вирощування овочів і фруктів та плодоовочеконсервне виробництво; м'ясо-молочне скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво, виробництво м'ясної та молочної продукції;

Н7 – вирощування овочів і фруктів, плодоовочеконсервне виробництво; виноградарство та виноробство; вирощування й переробка тютюну та

ефіроолійних культур; м'ясо-молочне скотарство, виробництво м'ясної та молочної продукції;

Н8 – виноградарство та виноробство; вирощування овочів і фруктів та плодоовочеконсервне виробництво; вирощування та переробка тютюну.

Окремий *функціональний тип* утворюють лісоресурсні території тривалого освоєння (з пріоритетом раціонального використання лісу, відновлення його природоохоронних функцій). В *окремий тип (Р)* виділені території, вилучені із господарського використання внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, – *зона відчуження*.

Карта комплексної оцінки території Систематизує ділянки і райони за трьома ознаками:

- 1) *рівні господарсько-містобудівного освоєння території* – низький, нижче середнього, середній, високий, надвисокий, критичний;
- 2) *рівні забезпеченості території природними ресурсами містобудівного розвитку* – високий, середній, низький;
- 3) *рівні природно-техногенної безпеки території* – високий, середній, низький.

Комплексну оцінку території встановлюють за просторовим поєднанням тих чи інших якісних градацій трьох зазначених ознак.

Наведений огляд комплексних синтетичних карт, які дають оцінку містобудівного потенціалу території України, характеризують господарське використання територій, функціональне (господарське) зонування території країни, показують комплексну господарсько-містобудівну оцінку територій, може бути цікавим і корисним щодо вибору напрямків і тем суспільно-географічних досліджень для потреб районного планування.

Районне планування (районна паніровка) являє собою проектну розробку розвитку території на близьку (5-15) років перспективу, зокрема на покращення її просторової природно-господарської впорядкованості та організації. *Планувальний (планіровочний) район* – це територія, для якої розробляється проект районного планування. Районному плануванню підлягають території різного

функціонального призначення: приміські зони й так звані урбанізовані ареали, промислові райони, рекреаційні зони і райони, сільські райони, прибережні смуги морів (берегові зони). Межі планіровочних районів можуть бути різними: 1) політико-адміністративними – адміністративні *райони, області, АР Крим*; 2) природно-географічними – ландшафтні (фізико-географічні), агрокліматичні, агрогрунтові, геоморфологічні, гідрологічні та ін. райони; 3) соціально-економічними – етнокультурними, власне економічними (за переважаючими господарськими функціями, наприклад, райони різної спеціалізації сільськогосподарського виробництва); 4) комплексними природно-господарськими – агроландшафтні кадастрові райони та ін.

Районна планіровка покликана обґрунтувати основні напрямки соціально-економічного зростання території на засадах сталого розвитку, невиснажливого природокористування, збалансованого використання наявних природних, трудових та виробничих ресурсів, раціональної та екологічно безпечної організації природно-господарського простору. Схема районного планування представляє просторову взаємодію населення та господарства з середовищем в межах району на близьку перспективу, що забезпечує екологічний захист природи і збереження природних ресурсів, створення оптимальних умов життєдіяльності населення, ефективне розміщення виробництва.

Планування (планіровка) сільської місцевості може розроблятися для окремих низових адміністративних районів чи для їх певних груп. Планувальні схеми розвитку сільської місцевості можуть розроблятися також для ландшафтних (фізико-географічних) районів, для сільськогосподарських зон, підзон та районів, для земельно-кадастрових районів.

Звичайно, розробку схем районного планування здійснюють спеціалісти науково-проектних закладів “Дніпромiсто”. Разом з тим ескізні планувальні схеми можуть розроблятися і окремими дослідниками на рівні дисертаційних і магістерських робіт. Ключовим питанням є інформаційна база таких досліджень. Ми

пропонуємо дві методичні схеми збирання первинної інформації на рівні окремих поселень та територіальних громад (табл. 5, 6).

Цільові настанови планування сільськогосподарських районів такі: обґрунтувати й визначити напрямки найбільш ефективного використання території та її агровиробничих ресурсів, зокрема, земельних ресурсів; формувати раціональну систему розселення населення, інфраструктурного облаштування території; повне й ефективне використання наявних трудових ресурсів; підвищення економічного рівня життя населення та розвиток соціальної інфраструктури; обґрунтування раціонального розміщення всіх видів господарської діяльності в межах планувального району, у т. ч. сільськогосподарського виробництва, промисловості, виробничої інфраструктури, сфери обслуговування, духовної діяльності.

Планування (планіровка) сільської місцевості має на меті загальне покращення якості життя населення сільської місцевості, цілеспрямоване розв'язання головних соціально-економічних проблем, забезпечення збалансованого й екологічно безпечного розвитку господарства. Зокрема, необхідно:

1. Інвентаризувати *природні умови і ресурси території* (планувального району), дати кадастрову оцінку її агровиробничого потенціалу, зокрема – земельних ресурсів. Визначити напрямки раціонального й невиснажливого природокористування, заходи з охорони, відновлення та збереження головних видів природних ресурсів.
2. Проаналізувати *землеволодіння та землекористування* в межах планувального району, виявити головні тенденції змін землеволодіння та землекористування, пов'язані з сучасною аграрною політикою в країні та земельною реформою. Встановити основні види сільськогосподарського використання земель, типові системи землеробства, характерні сівозміни й короткі ротації сільськогосподарських культур. Обґрунтувати можливість переходу до агроландшафтної системи організації території з ландшафтно-контурними та контурно-меліоративними системами землеробства.

3. Вивчити *населення району*, його статево-вікову структуру, основні тенденції руху населення. Характеризувати трудові ресурси району, їх віковий і освітньо-кваліфікаційний склад, умови використання, подолання проблем неповної зайнятості населення та прихованого безробіття.
4. Проаналізувати *соціальну інфраструктуру* планувального району та його *сферу послуг*. Оцінити рівень задоволення попиту населення на різні види послуг. Обґрунтувати напрямки і нові організаційно-економічні форми розвитку соціальної інфраструктури та сфери послуг планувального району.
5. Дослідити *розселення населення району*, характеризувати локальну чи субрегіональну *систему розселення* та її участь у системах розселення більш високих рангів – обласній, регіональній, національній. Показати сучасні тенденції розвитку системи розселення та її можливі зрушення.
6. Характеризувати наявні системи виробничої інфраструктури району – транспортну, електро-, водо-, газопостачання, зв'язку, будівельної індустрії. Визначити напрямки та обсяги їх розвитку, реконструкції й модернізації для повного забезпечення потреб району.
7. Дослідити *сільськогосподарське виробництво* планувального району за його організаційно-економічними формами, структурою і спеціалізацією виробництва у районі в цілому та за окремими господарствами. Характеризувати головні галузі і напрямки сільськогосподарського виробництва за їх обсягами та економічною ефективністю. Показати можливість і необхідність впровадження сучасних технологій сільськогосподарського виробництва, зокрема у зрошуваному землеробстві.
8. Проаналізувати наявні підприємства з *перероблення сільськогосподарської продукції та її реалізації*. Характеризувати сучасні форми *агропромислової та агропромислово-фінансової інтеграції*. Інвентаризувати наявну *агросервісну інфраструктуру* (товарні біржі, консалтингові, лізингові й посередницькі фірми, агробанки, іпотечні банки, наукове обслуговування та ін.).
9. Характеризувати загальну *територіальну організацію сільської місцевості* за

співвідношенням систем розселення, виробничої та соціальної інфраструктури, сільськогосподарського виробництва та агропромислових формувань, інших промислових, транспортних, рекреаційних підприємств. Показати *типові форми територіальної організації сільськогосподарських підприємств* та напрямки їх можливої модернізації.

10. Оцінити загальний *рівень антропогенно-техногенних навантажень на природне середовище* в районі. Представити *каркас антропогенно-техногенних навантажень* на територію за просторовим розподілом населених пунктів і транспортних комунікацій, промислових підприємств і “гарячих точок” (місця скидання стічних вод, звалища, тваринницькі ферми, склади добрив і отрутохімікатів, місця заховання падіжної худоби тощо). У таблицях 43 – 45 наведені санітарні паспорти деяких видів “гарячих точок” – звалищ побутових і промислових відходів, асенізаційних полів (полів фільтрації). В разі необхідності такі паспорти розробляють і для інших видів гарячих точок. Обґрунтувати напрямки і методи зменшення антропогенно-техногенних навантажень у районі та його головних “гарячих точках”.
11. Обґрунтувати *природний каркас екологічної безпеки* планувального району у вигляді:
 - наявних об’єктів природоохоронного фонду;
 - деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь, що потребують консервації та переведення їх у природні вгіддя;
 - лісових і рекреаційних земель;
 - водно-болотних угідь;
 - земель водного фонду різних категорій.

I. Вступна бесіда

1. Що таке Генеральна схема планування території?
2. Коли була затверджена Генеральна схема планування території України?
3. Які складові входять до Генеральної схеми планування території України?
4. Яким чином систематизовані території у ГС?

5. Якими картами представлена Генеральна схема планування території України?

II. Практичні завдання

1. Користуючись літературними та фондовими матеріалами складіть таблицю паспортної характеристики територіальних громад і населених пунктів (табл. 5).
2. За літературними джерелами розробіть таблицю соціальної інфраструктури територіальних громад та населених пунктів (табл. 6).
3. Складіть санітарний паспорт звалища побутового сміття (додаток 17).
4. Розробіть санітарний паспорт асенізаційного поля (поля фільтрації) (додаток 18).
5. Використовуючи літературні джерела розробіть санітарний паспорт звалища промислового міста (додаток 19).

III. Заключна бесіда

1. Що являє собою проектна розробка районного планування розвитку території?
2. Що включає в себе планування сільської місцевості?
3. Хто займається розробкою схеми районного планування території?
4. Що має на меті планування сільської місцевості?
5. Що необхідно включати в програму планування сільської місцевості?
6. Поясніть зміст і функції районного планування як конструктивного напрямку суспільної географії.
7. Які ділянки та об'єкти формують природний каркас екологічної безпеки планування району?

IV. Завдання для самостійного опрацювання

1. Комплексна програма перспективного розвитку господарства планувального району.
2. Соціально-економічний комплекс планувального району.
3. Організація території планувального району.
4. Перспективна схема розселення населення району.

Рекомендована література

1. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
2. Генеральна схема планування території України. – К.: Державний науково-дослідний інститут проектування міст «Дніпромiсто», 2000.
3. Багров Н. В. Регіональна геополітика устойчивого розвитку. – К.: Либідь, 2002. – 256 с.
4. Білоконь Ю. М. Регіональне планування: теорія і практика (ред. І.О. Фомін). – К.: Логос, 2003. – 246 с.

Таблиця 6

Соціальна інфраструктура територіальних громад і населених пунктів

Назва сільської ради	Назва населеного пункту	Соціально-культурні заклади					Підприємства торгівлі і громадського харчування				
		назва	форма власності	кількість працюючих	джерела фінансування	стан споруд види опалювання водозабезпечення	назва	Форма власності	кількість працюючих	джерела фінансування	стан споруд види опалювання водозабезпечення
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Продовження табл. 6

Підприємства побутового обслуговування населення					Заклади охорони здоров'я				
назва	форма власності	кількість працюючих	джерела фінансування	стан споруд види опалювання водозабезпечення	назва	форма власності	кількість працюючих	джерела фінансування	стан споруд види опалювання водозабезпечення
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22

Закінчення табл. 6

Підприємства зв'язку				
назва	форма власності	кількість працюючих	джерела фінансування	стан споруд, види опалювання, водозабезпечення
23	24	25	26	27

Санітарний паспорт звалища побутового сміття

1. Місцеположення (область, район, населений пункт, локальне місцеположення) _____.
2. Правовий статус (узаконене, не узаконене) _____.
3. Технічний статус (вдосконалена, невдосконалена) _____.
4. Форма складання сміття:
 - задовільна (засипання ґрунтом, звалювання);
 - незадовільна (накопичення, фільтрування).
5. Оцінка впливу звалища (безпечно-небезпечно) на:
 - ґрунтові води;
 - поверхневі водойми та річки;
 - ґрунти;
 - атмосферне повітря.
6. Основні забруднювачі:
 - хімічні;
 - фізичні;
 - біологічні.
7. Неприятливий вплив звалища на санітарно-епідеміологічний стан довкілля (сморід, тління та задимлення, розвіювання вітром та ін.).
8. Загальна санітарно-епідеміологічна оцінка звалища (небезпечна, безпечна).
9. Рекомендовані заходи захисту довкілля:
 - ліквідація звалища;
 - перенесення звалища на інший майданчик;
 - вдосконалення форм складування сміття.

Санітарний паспорт асенізаційного поля (поля фільтрації)

1. Місцезнаходження (область, район, населений пункт, локальне місцезнаходження) _____ .
2. Технічна характеристика (вдосконалене, невдосконалене) _____.
3. Шляхи подання рідких відходів на асенізаційні поля _____.
4. Неприятливий санітарно епідеміологічний вплив на довкілля:
 - сморід;
 - біологічне забруднення ґрунтів;
 - біологічне забруднення вод.
5. Загальні заходи щодо захисту природного середовища населеного пункту:
 - ліквідація асенізаційного поля;
 - його перенесення на інший майданчик;
 - удосконалення технологій збирання, скидання та накопичення відходів на асенізаційному полі;
 - утилізація накопичених відходів;
 - обеззаражування відходів (біологічне очищення).

Практична робота № 15

Тема: Рекреаційно-географічні дослідження.

Мета: *Ознайомитися з теоретичними та практичними особливостями проведення рекреаційно-географічних досліджень.*

Хід роботи

Загальні положення

Рекреаційна географія (географія туризму) – відносно нова географічна дисципліна. Відповідно недостатньо розробленими лишаються теорія та методологія рекреаційно-географічних або туристично-географічних досліджень.

У переважній більшості дослідницьких програм рекреаційне господарство географи вивчають на регіональному і локальному рівні, у середньому й крупному картографічному масштабі. Цільові настанови суспільно-географічних досліджень рекреаційного господарства на рівні регіонів і окремих рекреаційних центрів такі:

- 1) визначити роль і місце рекреаційного господарства в економічному комплексі регіону чи міста;
- 2) проаналізувати природні, історико-географічні, соціально-економічні передумови формування та розвитку рекреаційної діяльності;
- 3) характеризувати природні, природно-антропогенні й історико-культурні ресурси рекреаційної діяльності; інвентаризувати їх, дати їм кадастрову соціально-економічну оцінку, визначити загальний рекреаційно-туристський потенціал регіону, міста;
- 4) провести функціональний аналіз основних видів рекреаційної діяльності в регіоні чи місті; встановити функціонально-галузеву структуру рекреаційного комплексу, виділити його головні складові підкомплекси, рекреаційні цикли і кластери, показати їх участь у туристських ринках різних рівнів – від локальних до світових;
- 5) характеризувати основні потоки рекреантів за видами і формами туристичної

- діяльності, за обсягами, статево-віковим і соціальним складом, за регулярністю, тривалістю; корисно мати й зворотні зв'язки, знати враження та оцінки рекреантів щодо рівня їх обслуговування – загального та за окремими видами послуг (звичайно такий моніторинг ведуть методами опитувань та анкетувань);
- б) проаналізувати систему рекреаційної діяльності в регіоні чи в місті за її суб'єктами та організаційно-економічними формами; ознайомитись з економічними показниками рекреаційних підприємств і закладів, зайнятістю населення в них, проблемами сезонності для різних видів відпочинку;
 - 7) дослідити і картографувати територіальну організацію рекреаційної діяльності та супутніх і обслуговуючих галузей на основі концепції територіальних рекреаційних систем (ТРС); визначити системну територіальну організацію рекреаційного господарства, виділити окремі ТРС різного ступеня сформованості та визначити пріоритетні напрямки їх подальшого розвитку;
 - 8) проаналізувати проблеми використання рекреаційних ресурсів, стан рекреаційного природокористування, екологічні проблеми, пов'язані з рекреаційною діяльністю;
 - 9) провадити систематичний соціальний моніторинг рекреаційно-туристської діяльності; виявляти головні тенденції змін рекреаційних потреб і запитів населення, пропозиції на туристичних ринках; вивчати кон'юнктуру на місцевих, національних і світових туристичних ринках; розробляти рекреаційно-туристичний маркетинг (геомаркетинг).

Рекреаційна діяльність – це різноманітні дії людей, орієнтовані на відновлення власних сил відповідно до стандартів своєї соціокультурної системи (Д. В. Ніколаєнко, 2001), до свого менталітету. Рекреаційна діяльність має складну циклічну, ієрархічну структуру, що охоплює добові, тижневі, квартальні, річні та життєві цикли рекреації. Не всі вони досліджуються

рекреаційною географією. На даний час посилена увага приділяється кварталним, сезонним і річним циклам рекреації.

Об'єкти рекреації – матеріальні тіла, системи, процеси, явища, що створюють умови рекреаційної діяльності, формують її матеріальну основу.

Суб'єкти рекреації – люди, що здійснюють рекреаційну діяльність відповідно до своїх стандартів. Надання рекреаційних послуг окремому рекреанту називають *туром*. Суб'єкти туристської діяльності – це підприємства, заклади, організації незалежно від форм власності, а також фізичні особи, які зареєстровані відповідно до чинного законодавства на здійснення діяльності з надання туристичних послуг.

Туристична індустрія (діяльність) – сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (туристичні фірми, агенції й оператори, а також готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, розваг, спорту та ін.), що забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів.

Рекреаційна діяльність – складний і динамічний процес, що має свої характерні особливості порівняно з іншими сферами господарської діяльності. В одних країнах туризм став провідним сектором економіки, в інших він не виходить на рівень більш-менш чітко оформленої галузі господарства, хоча все населення в той чи інший спосіб користується рекреаційними послугами.

Рекреаційна діяльність поєднує різноманітні види відпочинку і значну сукупність допоміжних і обслуговуючих видів діяльності, які разом називають *рекреаційним (туристичним) господарством* або *рекреаційним комплексом*. *Рекреаційне господарство* являє собою типовий міжгалузевий комплекс, оскільки у рекреаційному обслуговуванні прямо чи опосередковано приймає участь багато різних галузей і видів економічної діяльності. *Рекреаційний комплекс* (РК) – це сукупність галузей і видів економічної діяльності, які забезпечують рекреаційними послугами населення країни, регіону, міста та створюють необхідні передумови для нормального функціонування рек-

реакційно-туристичного господарства. Звичайно, рекреаційний комплекс забезпечує функціонування рекреаційних циклів тижневої, місячної, сезонної тривалості, але в окремих випадках (місто, промисловий вузол, промисловий район) необхідно акцентувати і проблеми організації короткочасного відпочинку – тижневого і добового.

Ключова методологічна проблема рекреаційно-географічних досліджень полягає в необхідності певного *структурування рекреаційної діяльності, її систематики і класифікації за функціональними видами і просторовими масштабами*. На даний час рекреація як вид економічної діяльності не узгоджена з традиційною галузевою класифікацією господарства, і, відтак, не має чіткого організаційно-економічного структурування на різних управлінських рівнях. У Китаї, наприклад, функціонує міністерство туризму, яке має свої управлінські підрозділи (бюро) в адміністраціях провінцій і великих міст. Але і в КНР швидко зростають приватні туристичні фірми, діяльність яких вже мало узгоджується з існуючою управлінською структурою.

Вид діяльності, який називають “рекреаційним господарством” або “індустрією туризму”, неспівставний з традиційною галузевою класифікацією господарства чи з систематикою видів економічної діяльності, прийнятою в Україні з липня 1997 р. Для їх співставлення і “стиківки” потрібний аналіз функціональної структури рекреаційного господарства за методологічною схемою міжгалузевих комплексів. За таким підходом *рекреаційне господарство являє собою міжгалузевий комплекс (чи макрокомплекс)*, який складається із кількох *спеціалізованих (галузевих) рекреаційних підкомплексів*. Багаторівнева ієрархічна структура рекреаційної діяльності дозволяє розглядати її і на мікрорівні – як види діяльності населення та домашніх господарств. Функціональну систематику рекреаційної діяльності потрібно довести до базового рівня, до найдрібніших видів рекреаційного обслуговування, що їх здійснюють окремі фірми і працівники.

Функціональна структура рекреаційного міжгалузевого комплексу представлена на рисунку 6. Верхні рівні систематики й агрегування рекреаційної діяльності у формі *комплексу й спеціалізованих підкомплексів* достатньо відомі, нижні – потребують обґрунтування та пояснень. Первинні ланки рекреаційної діяльності представлені елементарними операціями, які в сукупності складають рекреаційне обслуговування: їжа, сон, проживання, побутове обслуговування, культурне обслуговування, спілкування та ін. На цьому рівні діє таке правило: *будь-який вид рекреаційного обслуговування (ЛР) обов'язково доповнюється супутніми видами загального обслуговування (ЛЗ)*. Таке поєднання певного виду рекреаційного обслуговування та комплексу супутніх загальних послуг ми називаємо *рекреаційним циклом*.

Рекреаційний заклад може обмежуватись одним циклом. Але в багатьох випадках рекреаційні підприємства надають рекреантам *певний набір рекреаційних послуг* – лікування, оздоровлення, розважальні програми, екскурсії та ін. Іншими словами, переважна більшість підприємств і закладів рекреації організує для свого контингенту ту чи **іншу сукупність рекреаційних циклів**, яку ми називаємо *рекреаційним кластером (кластером рекреаційних послуг)*. Таким чином, рекреаційні кластери (кластери рекреаційних послуг) визначають ту чи іншу спеціалізацію рекреаційних підприємств, той чи інший їх рекреаційно-туристичний профіль. Кластери рекреаційних послуг визначають *види рекреаційної діяльності* (рис. 6): 1) курорт-но-лікувальний відпочинок; 2) курортно-оздоровчий відпочинок; 3) спортивно-оздоровчий відпочинок; 4) пізнавальний туризм; 5) історико-етнографічний туризм; 6) історико-культурний туризм; 7) науковий туризм; 8) діловий туризм; 9) торговий туризм; 10) спортивний туризм; 11) ландшафтно-екологічний туризм; 12) релігійний туризм; 13) гостьовий і родинний туризм; 14) розважальний туризм.

Рекреаційні заклади з однаковими кластерами рекреаційних послуг мають однотипову спеціалізацію і займаються однаковими видами рекреаційної діяльності. Функціонально вони агрегуються у *спеціалізовані рекреаційні*

підкомплекси (рис. 6): I – курортно-оздоровчий; II – пізнавально-діловий; III – спортивний; IV – екологічний; V – релігійний; VI – розважальний та ін. Спеціалізовані підкомплекси у сукупності формують єдиний *міжгалузевий рекреаційний комплекс*.

Ще одна узагальнена схема структурування рекреаційного комплексу (Ван Циншен, 2003) представлена на рисунку 7. Рекреаційні підкомплекси і кластери (види рекреаційної діяльності) згруповані за чотирма *рівнями територіальної організації рекреаційної діяльності* – локальним, регіональним, національним, міжнародним. Для провінції Хенань (КНР) виділені вісім спеціалізованих (галузевих) рекреаційних підкомплексів, у складі яких додатково встановлені основні види рекреаційної діяльності – рекреаційні кластери. Наприклад, підкомплекс пам'яток (II) включає три кластери:

II. 1 – стародавні пам'ятки цивілізації китайського народу; II. 2 – історико-культурні пам'ятки і міста; II. 3 – Хе-нанський державний музей історії та культури Китаю. Природний (ландшафтний) рекреаційний підкомплекс (V) охоплює такі рекреаційні кластери: V. 1 – водосховище Щаоланді на річці Хуанхе; V. 2 – гора Сун; V. 3 – термальні курорти; V. 4 – популярні рекреаційні ландшафтні ділянки; V. 5 – місця науково-експедиційного туризму (музеї під відкритим небом); V. 6 – карстові ландшафтні печери.

Рекреаційні ресурси – це компоненти природного середовища і феномени (об'єкти, явища) соціокультурного характеру, які, завдяки певним властивостям, можуть використовуватись для рекреаційної діяльності. Підкреслимо, що для рекреаційних ресурсів характерна відносність щодо їх оцінок і використання: один і той самий рекреаційний ресурс в залежності від існуючих потреб і стандартів, які з часом помітно змінюються, може мати дуже різні оцінки.

Розрізняють *рекреаційні ресурси*: 1) природні; 2) природно-антропогенні; 3) історико-культурні.

Рекреаційне середовище охоплює такі складові (І. М. Яковенко. 2004):

1) природне середовище; 2) квазіприродне середовище (лісопарки, водосховища, культурні ландшафти та ін.); 3) культурне середовище (міські ландшафти, історико-культурні об'єкти); 4) техногенне середовище (інфраструктура, технічні розважальні комплекси); 5) соціальне середовище.

До *рекреаційного природного середовища* ставлять багато різноманітних вимог, але головні з них дві: 1) місце повинно відрізнятися від звичайного природного середовища людини; 2) в межах рекреаційного середовища повинні стикуватися кілька різних природних сфер: вода і суша; гори і море; рівнина і височина; ліс і степ і т. д. Високі рекреаційні оцінки мають ландшафти з контрастними поєднаннями природних компонентів.

Рекреаційна освоєність території – це рівень її природної та соціокультурної підготовленості, інфраструктурної облаштованості, екологічної захищеності як рекреаційного середовища.

Найбільш деталізовану й докладну класифікацію рекреаційних ресурсів розробив О. О. Бейдик (2001). Ним розроблені також методичні підходи та *методики інвентаризації й оцінки рекреаційних ресурсів* різних видів, складені бази даних щодо кількісної та якісної характеристики рекреаційних ресурсів в межах України та її регіонів.

Рекреаційно-туристські ресурси – це об'єкти та явища природного, природно-антропогенного, соціального походження, що використовуються для туризму, лікування, оздоровлення та впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, формування рекреаційних районів і центрів, їх спеціалізацію та економічну ефективність. Ще одна дефініція: *рекреаційно-туристські ресурси* – це сукупність природних, природно-технічних, соціально-економічних комплексів та їх елементів, що сприяють відновленню та розвитку фізичних і духовних сил людини, її працездатності та за сучасної і перспективної структури рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостей використовуються для прямого й опосередкованого споживання, надання рекреаційно-туристських і курортно-

лікувальних послуг (О. О. Бейдик, 1997-2001).

Рекреаційні ресурси поділяють на *природні та історико-культурні*. Рекреаційні ресурси підлягають *інвентаризації*, а природні рекреаційні ресурси додатково потребують *кадастрової економічної оцінки*. Інвентаризують і оцінюють кількісні та якісні характеристики рекреаційних ресурсів, їх локалізацію чи поширення, тривалість періоду, протягом якого їх можна використовувати.

Узагальнена *систематика рекреаційно-туристських ресурсів* відносно проста (О. О. Бейдик, 2001): 1) *природно-географічні ресурси*; 2) *природно-антропогенні ресурси*; 3) *суспільно-історичні рекреаційні ресурси*.

Розглянемо ще один підхід до *класифікації рекреаційних ресурсів*, за яким більшою мірою акцентовані природні рекреаційні ресурси (І. М. Яковенко, 2004). За цим підходом ресурси рекреації класифіковані за кількома головними ознаками:

- (1) *за цільовим призначенням*: ресурси цільового призначення, у т. ч. багатоцільового (комплексного чи конкуруючого) і спеціалізовані; ресурси супутнього використання;
- (2) *за технологією рекреаційного використання*: рекреаційно-лікувальні; рекреаційно-оздоровчі; рекреаційно-спортивні; рекреаційно-пізнавальні;
- (3) *за використанням компонентів середовища*: кліматичні; водні (поверхневі води); бальнеологічні (підземні води); грязеві й озокеритні; геоморфологічні; пляжні; флористичні та фауністичні; пейзажно-ландшафтні; пізнавально-природні (інформаційні); природно-антропогенні; історико-культурні.

Природно-рекреаційні ресурси поділені на такі групи (І. М. Яковенко, 2004):

- 1) *кліматичні ресурси*, за головними для рекреації якісними характеристиками: річний розподіл погоди; тривалість комфортного періоду; кліматичні характеристики для кліматолікування окремих груп захворювань;

- 2) *бальнеологічні та грязьові ресурси*: типи мінеральних вод та їх показання щодо лікування окремих хвороб; типи грязей та їх застосування для лікування окремих хвороб;
- 3) *пляжні ресурси*;
- 4) *водні ресурси* та можливості їх використання для купання та водного спорту;
- 5) *ресурси рельєфу (земної поверхні)* – для пішохідного, гірськолижного, спелеологічного туризму, альпінізму, скелелазіння;
- 6) *біологічні рекреаційні угіддя та ресурси* – промислові угіддя, промислові види рослин, тварин, риб;
- 7) *природно-пізнавальні ресурси* – пам'ятки природи, заповідні урочища та ін.

I. М. Яковенко розрізняє такі види *рекреаційного природокористування*:

- I – *рекреаційно-лікувальне природокористування*, у т. ч.: 1) кліматолікування; 2) бальнеолікування (з використанням цілющих мінеральних вод); 3) грязелікування;

II – *рекреаційно-оздоровче природокористування*, у т. ч.: 1) купально-пляжна рекреація; 2) прогулянкова рекреація; 3) промислова рекреація (мисливство, рибальство, збирання їстівних, лікувальних та декоративних рослин і тварин);

III – *рекреаційно-спортивне природокористування*, у т. ч.: 1) водноспортивна рекреація; 2) гірський туризм (пішохідний, альпінізм, скелелазіння); 3) гірськолижний туризм; 4) спелеотуризм (використання карстових об'єктів); 5) автотуризм;

IV – *рекреаційно-пізнавальне природокористування*, у т. ч.: 1) природно-пізнавальний туризм; 2) екологічний (зелений) туризм.

I. Вступна бесіда

1. Поясніть особливості рекреації як виду діяльності.
2. Що являє собою рекреаційна діяльність?
3. Охарактеризуйте цільові настанови рекреаційно-географічних досліджень.

4. Які позитивні і негативні характеристики може мати рекреаційне середовище?
5. Дайте визначення рекреаційно-туристичних ресурсів.

II. Практичні завдання

1. Користуючись літературними джерелами складіть схему функціональної структури рекреаційного комплексу (рис. 6).
2. За літературними джерелами складіть схему співвідношення рівнів і видів рекреаційної діяльності провінції Хенань (КНР) (рис. 7).
3. Ознайомтесь з систематикою рекреаційної діяльності за її мотивацією та періодичністю (табл. 7). За якими ознаками в ній розрізняють типи, види й підвиди рекреаційної діяльності?

III. Заключна бесіда

1. Поясніть зміст понять “рекреаційне господарство” та “рекреаційний комплекс”.
2. Чим зумовлена методологічна складність структурування та систематики рекреаційної діяльності?
3. За якими ознаками виділяються спеціалізовані рекреаційні підкомплекси?
4. Поясніть зміст понять “об’єкти рекреації”, “суб’єкти рекреації”, “рекреаційна діяльність”.
5. Що являють собою рекреаційні ресурси? Як їх систематизують?
6. Які види рекреаційного природокористування розрізняють у рекреаційній географії?

IV. Завдання для самостійного опрацювання

1. Як систематизують рекреацію за тривалістю відпочинку? Рекреаційні цикли якої тривалості переважно досліджує географія туризму?
2. Як групують рекреаційні цикли у рекреаційні кластери?
3. Як поділяють суспільно-історичні рекреаційні ресурси?

Рекомендована література

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. – К.: КНУ, 2001 – 397 с.
2. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
3. Яковенко И. М. Рекреационное природопользование: методология и методика исследований. – Симферополь, 2003. – 331 с.
4. Яковенко І. М. Теоретико-методологічні основи рекреаційного природокористування (суспільно-географічне дослідження): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра географічних наук. 11.00.02; НАН України Ін-т географії. – К., 2004. – 31 с.

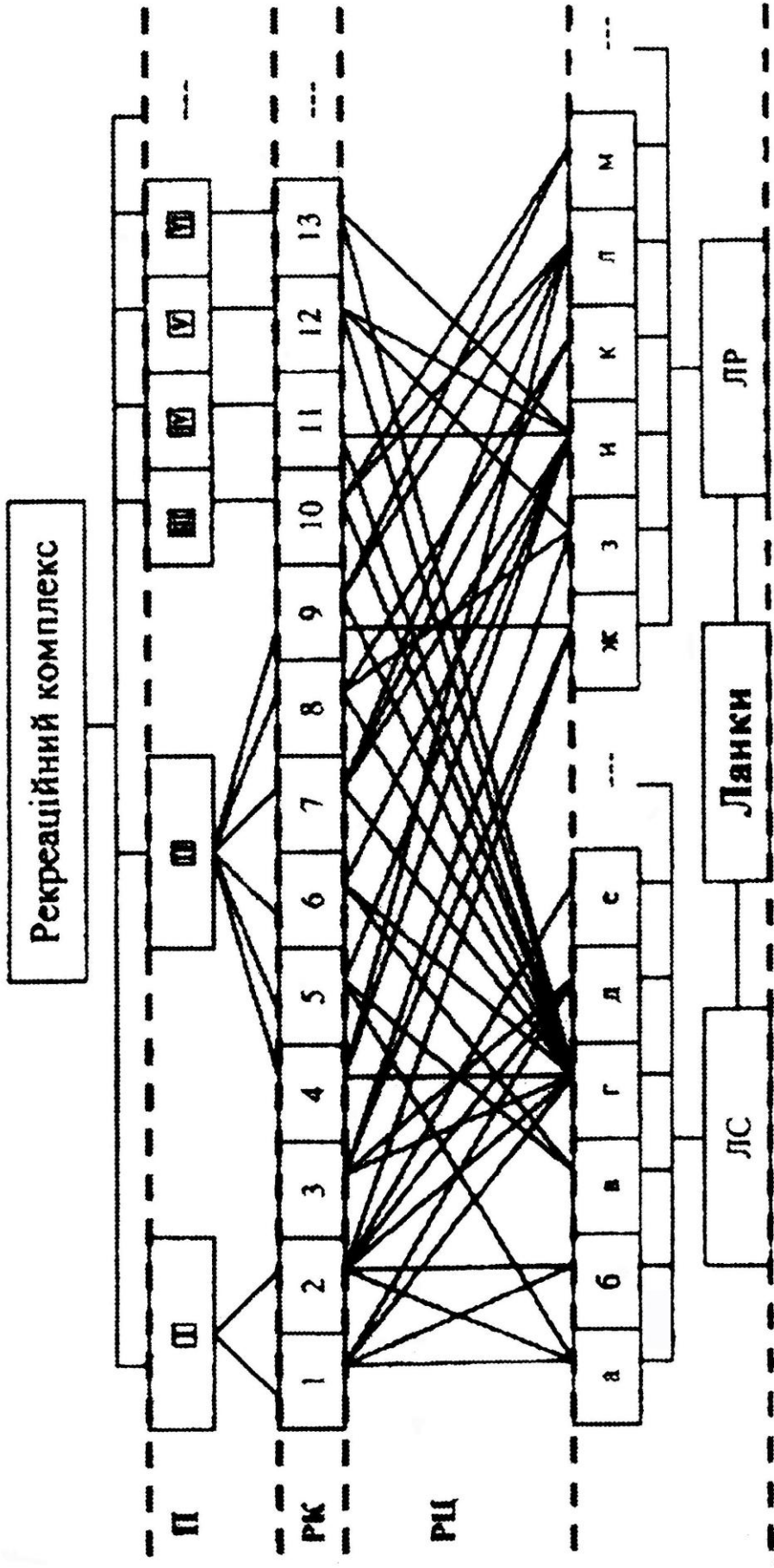


Рис. 6. Функціональна структура рекреаційного комплексу:

Підкомплекси (П): 1 – курортно-оздоровчий, II – пізнавально-діловий, III – спортивний, IV – екологічний, V – релігійний, VI – розважальний та ін. **Рекреаційні кластери (РК)** – види рекреаційної діяльності: 1 – курортно-лікувальний відпочинок, 2 – курортно-оздоровчий відпочинок, 3 – спортивно-оздоровчий відпочинок, 4 – пізнавальний туризм, 5 – історико-етнографічний туризм, 6 – історико-культурний туризм, 7 – науковий туризм, 8 – діловий туризм, 9 – торговий туризм, 10 – спортивний туризм, 11 – ландшафтно-екологічний туризм, 12 – релігійний туризм, 13 – розважальний туризм. **Рекреаційні цикли (РЦ):** поєднання окремих видів рекреаційного обслуговування (ЛР) і супутніх видів послуг (ЛС).

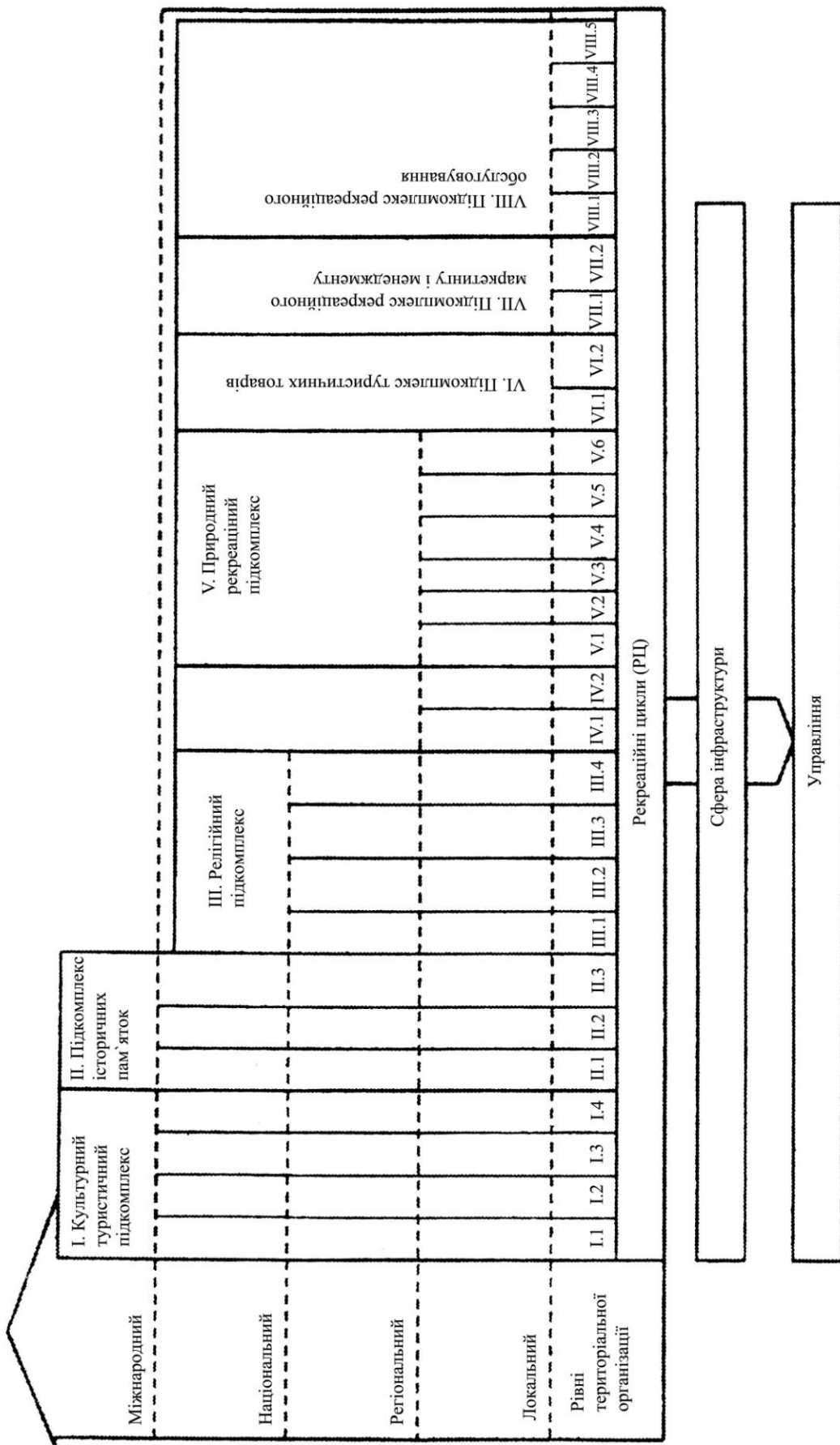


Рис. 7. Співвідношення рівнів і видів рекреаційної діяльності

(провінція Хенань, КНР)

Умовні позначення до рис. 7.: I – культурний туризм з рекреаційними кластерами: 1 – Шаолінський ушу; 2 – Луминські печери; 3 – пам’ятники відомим людям; 4 – Тайцзіпюань; 5 – крупні тематичні парки культури; II – туризм історичних пам’ятників: 1 – руїни цивілізації китайського народу; 2 – історико-культурні і відомі міста; 3 – Хенанський музей; III – релігійний туризм: 1 – монастир Шаолінсьи; 2 – храм Білого коня; 3 – батьківщина Хуанді (Жовтого імператора); 4 – батьківщина Лаоци; IV – фольклорний туризм: 1 – традиційний сільський дім провінції Хенань; 2 – народне мистецтво; V – природний туризм: 1 – водосховище Сяоланді на річці Хуанхе; 2 – гора Суншань; 3 – термальні курорти та здравниці; 4 – місця для гірського відпочинку; 5 – місця науково-експедиційного туризму; 6 – ландшафти карстової печери; VI – туристичні товари: 1 – проектування і виробництво туртоварів, сувенірів; 2 – реалізація туристичних товарів; VII – рекреаційний маркетинг і менеджмент: 1 – маркетинг рекреаційної продукції; 2 – менеджмент рекреаційного ринку; VIII – рекреаційне обслуговування: 1 – побутове; 2 – транспортне обслуговування; 3 – охорона здоров’я; 4 – пізнавальне і розважальне обслуговування; 5 – забезпечення рекреаційної безпеки.

Таблиця 7

Систематика та структурування рекреаційної діяльності

Типи, види і підвиди рекреаційної діяльності *	Мотивація					Регулярність		
	фізіологічна (Ф)	духовна (Д)	пізнавальна (П)	економічна (Е)	розважальна (Р)	постійна (а)	сезонна (в)	епізодична (с)
1	2	3	4	5	6	7	8	9
I. Організований відпочинок:								
I.1. – курортно-лікувальний	++		+		+	-	-	+
I.2. – курортно-оздоровчий	++		+		+	-	+	-
I.3. – спортивно-оздоровчий	+		+		++	+	+	+
II. Неорганізований відпочинок:								
II.1. – індивідуальний та сімейний	+	+	+		+	+	++	+
II.2. – груповий	+	+	+		+	+	++	++
II.3. – масовий	+	+	+		+	-	++	+

Закінчення табл. 7

1	2	3	4	5	6	7	8	9
III. Туризм:								
III.1. – пізнавальний								
III.1.A. – краєзнавчий	+	+	++		++	+	++	–
III.1.B. – регіональний	+	+	++		++	+	++	+
III.1.C. – міжнародний		+	++	+	++	–	++	++
III.2. – історико-етнографічний		+	++		+	–	+	++
III.3. – історико-культурний		++	++		+	–	+	++
III.4. – ландшафтно-екологічний	+	+	++		++	–	++	+
III.5. – спортивний								
III.5.A. – рибальство	+	+		++	++	++	++	+
III.5.B. – мисливство	+		+	++	++	+	++	+
III.5.C. – водно-спортивний	++				++	+	++	+
III.5.D. – альпінізм	++	++	+		++		+	++
III.5.E. – екстремальний	++	++	+		++	–	–	++
III.6. – родинно-гостьовий	–	++	+	+	++	+	+	++
III.7. – торговельний	–	–	+	++	+	++	+	+
III.8. – діловий	–	+	++	++	+	+	++	+
III.9. – науковий	–	+	++	++	+	+	++	+
III.10. – громадсько-політичний	–	+	++	++	+	–	+	++
III.11. – розважальний								
III.11.A. – спортивно-видовищний	+	+	+		++	–	+	++
III.11.B. – фестивально-видовищний	+	++	+		++	–	+	++
III.12. – релігійний	–	++	–		–	++	–	+

* I, II, III – типи рекреаційної діяльності;

1, 2, 3 – види рекреаційної діяльності;

A, B, C – підвиди рекреаційної діяльності.

5. ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ З КУРСУ

“МЕТОДИ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ”

1. Що вивчає економічна географія?
2. Що таке ТВК?
3. Які основні методи використовують в економіко-географічних польових дослідженнях?
4. Які методи відносять до чисто польових, а які до камеральних?
5. Які основні показники повинні входити в характеристику сільськогосподарського підприємства?
6. За яким планом повинні вивчатися природні умови господарства?
7. Що таке земельний фонд і як він вивчається в конкретному господарстві?
8. Якими можуть бути галузі виробництва залежно від питомої ваги в господарстві?
9. Які галузі називаються товарними, а які нетоварними?
10. Що таке виробнича структура господарства?
11. Як визначити виробничу структуру господарства?
12. Як визначити виробничу спеціалізацію господарства?
13. Як визначити кількість галузей спеціалізації господарства?
14. Як визначити середньозважений ранг?
15. Як обчислюють і для чого показник глибини спеціалізації господарства?
16. Які основні економічні показники господарства потрібно проаналізувати при вивченні с/г підприємства?
17. Як вивчають трудові ресурси господарства та економіко-географічні особливості села?
18. Як вивчають транспортні зв'язки господарства?
19. Як вивчають організацію території та територіальну структуру господарства?
20. Які основні планувальні форми сільських поселень ви знаєте?
21. За якими показниками визначається структура с/г підприємства?
22. Що відносять до первинних економіко-географічних об'єктів?

23. Які сучасні первинні виробничі одиниці територіально-виробничих комплексів виділяють у сільському господарстві України?
24. Дайте характеристику сучасних первинних сільськогосподарських виробничих одиниць.
25. Які основні чинники формування виробничої структури та спеціалізації первинних с/г підприємств?
26. В чому полягає особливість дослідження ПП?
27. Де можна отримати відомості необхідні для економіко-географічної характеристики підприємства?
28. Які основні питання повинні входити до програми дослідження ПП?
29. Які види зв'язків ПП ви знаєте?
30. Що включає в себе економіко-географічне положення?
31. Які основні компоненти включає форма №7?
32. На які параметри звертається увага в формі №8?
33. Що включає в себе розгорнута характеристика підприємств?
34. Які групи виробництв розрізняють залежно від частки паливно-енергетичних витрат та за питомими витратами палива та енергії?
35. Які основні елементи потрібно знати при визначенні собівартості готової продукції?
36. На які компоненти потрібно звертати увагу при характеристиці робочої сили підприємства?
37. Як визначити вплив підприємства на економіку прилеглого району?
38. На які компоненти потрібно звертати увагу при характеристиці складу підприємства?
39. Як дають характеристику підприємства за використанням сировини?
40. Які групи виробництв виділяють за питомими витратами палива, кількості води, палива та енергії?
41. Які складові елементи входять до собівартості готової продукції?
42. Як дають характеристику робочої сили підприємства?

43. Аспекти ЕГД міста.
44. За якою схемою можна дати характеристику міста?
45. Що включає в себе ЕГП міста?
46. Як досліджують природні умови міста?
47. Як вивчають історію формування і розвитку міста?
48. Функції міста?
49. Як вивчають населення міста?
50. Планування, забудова та благоустрій міста.
51. Приміська зона, її основні функції.
52. На які основні показники звертається увага у формі №9 при вивченні міста?
53. На які природні компоненти слід звертати увагу при вивченні міста?
54. За якими матеріалами найкраще можна вивчити природні умови міста?
55. На підставі яких відомостей можна вивчити історію формування і розвитку міста?
56. Чим характеризується динаміка населення і як визначають природний приріст населення?
57. Як вивчають механічний рух населення?
58. Що є основою для вивчення трудових ресурсів?
59. Як вивчають розселення населення?
60. Що таке ізоденси?
61. Які групи галузей виділяють в промисловості?
62. На які функціональні зони поділяється місто?
63. Які функції приміських зон?
64. Яку роль відіграє приміська зона?
65. Що можна показати на картосхемі, крім загальної ситуації і меж основних функціональних зон?
66. Що таке адміністративний район?
67. Завдання і методи досліджень.
68. Як здійснюють вивчення ЕГП і меж району?

69. Як вивчають природні умови?
70. На які компоненти звертають увагу при дослідженні населення району?
71. За якими матеріалами і як здійснюють вивчення земельного фонду і використання земель?
72. Дослідження с/г виробництва.
73. Особливості дослідження промислового виробництва.
74. Транспорт і виробничі зв'язки району.
75. Внутрішні відмінності, економіко-географічні мікрорайони.
76. Аналіз територіальної структури господарства району.
77. Які ви знаєте аспекти вивчення району?
78. Що передбачає вивчення адміністративного району?
79. Що потрібно показати при вивчення ЕГП району?
80. Як описують межі району?
81. Які завдання стоять при вивчення природних умов району?
82. Як вивчають історію заселення та господарського освоєння території?
83. Як досліджують чисельність, склад і рух населення?
84. Що включає вивчення сучасного розселення?
85. Типи розселення.
86. Що включає в себе земельний фонд району?
87. Які матеріали використовують при дослідженні с/г виробництва?
88. На що звертають увагу при вивченні транспорту і виробничих зв'язків району?
89. Як визначити межі зон безпосереднього впливу міста на найближче оточення?
90. Як визначити межі промислового вузла?

6. ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ З КУРСУ

“МЕТОДИ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ”

1. Методикою називають сукупність взаємопов'язаних способів і прийомів виконання будь-якої роботи:
 - 1) виробничої, дослідної, навчальної; 2) виробничої, науково-дослідної, навчально-виховної; 3) науково-дослідної, виховної, суспільно-корисної.
2. У будь-якому науковому дослідженні можна виділити етапів роботи:
 - 1) 4; 2) 3; 3) 11.
3. Найважливішим етапом наукових досліджень є:
 - 1) обробка зібраних матеріалів; 2) написання звіту; 3) збір нових даних, фактів, матеріалів.
4. Найважливішим стиком фізичної та економічної географії є:
 - 1) географічне середовище; 2) людське суспільство; 3) народне господарство.
5. Взаємодія суспільства і природи здійснюється в основному в процесі:
 - 1) виробництва; 2) охорони природи; 3) промисловості.
6. Багатовіковою практикою польових географічних досліджень вироблено основні форми:
 - 1) підготовчу, польову, камеральну; 2) комплексні стаціонари, експедиції; 3) експедиційну та стаціонарну.
7. Стаціонарні польові дослідження застосовуються переважно у:
 - 1) фізичній географії; 2) економічній географії; 3) метеорології та гідрології.
8. Новою формою географічних спостережень є:
 - 1) стаціонари; 2) комплекси; 3) комплексні стаціонари.
9. Карта контурів ПТК, поширених на території, що підлягатиме дослідженню – це:
 - 1) контурна карта; 2) ландшафтна карта; 3) карта-гіпотеза.
10. Перше, з чим доводиться мати справу на початку польового періоду:
 - 1) комплектування складу експедиції; 2) організація бази експедиції; 3) рекогносцировка району дослідження.

11. Для характеристики внутрішньоміського розселення складають _____ густоти населення за поквартальною людністю, що перераховується на 1 га.
1) діаграму; 2) картосхему; 3) картограму.
12. Статистична поверхня розподілу густоти населення, зображена лініями однакової густоти називається :
1) ізоденсами; 2) ізостатами; 3) картографами.
13. Функції, що обслуговують зовнішні зв'язки міста, економічні, культурні, побутові, адміністративні відносять до:
1) містообслуговуючих; 2) містоутворюючих; 3) функціональних.
14. Зовнішній транспорт вважають функцією міста:
1) містообслуговуючою; 2) містоутворюючою; 3) функціональною.
15. Характерне поєднання функцій визначає:
1) функціональний тип міста; 2) функціональну структуру міста; 3) структуру основних фондів.
16. Обсяги місцевої та довізної сировини, а також готової продукції, що споживається на місці та вивозиться в інші райони порівнюють для:
1) допоміжних галузей; 2) провідних галузей; 3) функціонального типу міста.
17. Фація відрізняється від усіх інших ПТК тим, що всередині її всі компоненти залишаються просторово:
1) однорідними; 2) відмінними; 3) характерними.
18. Виділяють фації найчастіше за змінами:
1) ґрунтів; 2) рельєфу; 3) експозиції схилів.
19. Основним фаціальним індикатором на орних землях є:
1) колір рослин; 2) висота рослин; 3) ґрунтові відміни.
20. В лісових ландшафтах основним фаціальним індикатором є:
1) чагарниковий і моховий яруси, рельєф; 2) трав'яний, моховий і чагарниковий яруси; 3) ґрунтовий покрив, трав'яний і моховий яруси.
21. Основним об'єктом польового вивчення і ландшафтного картування є:
1) урочище; 2) фація; 3) ландшафт.

22. Термін урочище в ландшафтознавство ввів:
- 1) Л.С.Берг; 2) М.А.Солнцев; 3) Д.В. Налівкін.
23. Урочища, які найбільше поширені в ландшафті і визначають його основні риси, називають:
- 1) домінантними; 2) основними; 3) характерними.
24. Субдомінантні урочища, які не властиві даному природному режиму ландшафтної зони називають:
- 1) нехарактерними; 2) універсальними; 3) реліктовими.
25. Основні урочища займають усієї площі ландшафту біля:
- 1) 60-70 %; 2) 80-90 %; 3) 55-75 %.
26. У кожній зоні міста за особливостями паніровки й забудови, згущення транспортних зв'язків, особливостями природного середовища виділяють:
- 1) квартали; 2) мікрорайони; 3) підзони.
27. Складовою частиною сучасного великого міста є:
- 1) приміська зона; 2) квартал; 3) мікрорайон.
28. Роль “санітара” міста, забезпечуючи його чистим повітрям і водою, місцями масового короткочасного й тривалого відпочинку відіграє насамперед:
- 1) паливно-енергетичне господарство; 2) адміністрація міста; 3) приміська зона.
29. Складанням спеціальної картосхеми функціонального зонування приміської, де виділяють окремі частини приміської території різного функціонального призначення :
- 1) завершують дослідження; 2) починають дослідження; 3) не грає ролі.
30. Домінантні урочища займають усієї площі ландшафту біля:
- 1) 80-90 %; 2) 30-40 %; 3) 50 %.
31. Відомості, необхідні для економіко-географічної характеристики промислового підприємства, збирають переважно:
- 1) в ЦСУ; 2) міністерствах; 3) підприємствах.
32. Субдомінантні урочища займають усієї площі ландшафту біля:
- 1) 30-40 %; 2) більше 50 %; 3) 45-50 %.

33. Урочища є основним об'єктом польового ландшафтного картування в :
- 1) дрібних масштабах; 2) середніх масштабах; 3) великих масштабах.
34. Підурочища картують вибірково для зрозуміння структури урочищ і для організації стаціонарних спостережень в масштабах _____ за масштаб урочищ:
- 1) дрібнішому; 2) такому самому; 3) крупнішому.
35. За відношенням валової продукції, виробленої за рік, до середньорічної вартості основних фондів розраховують:
- 1) показник використання основних засобів; 2) рівень інтенсивності; 3) собівартість фондів.
36. Робоча сила, сировина й матеріали, паливо, енергія, амортизація устаткування, транспортні витрати – це складові елементи:
- 1) показник використання основних засобів; 2) собівартості готової продукції;
 - 3) продуктивності праці.
37. Зіставивши положення підприємства щодо різних зв'язків, дають загальну характеристику:
- 1) продуктивності праці; 2) типи організації території; 3) економіко-географічне положення.
38. Найскладнішим об'єктом економіко-географічного дослідження є:
- 1) місто; 2) промислове господарство; 3) колективне господарство.
39. Найкращі результати одержують при вивченні природних умов міста за:
- 1) даними мерії; 2) ландшафтною картою; 3) даними ЦСУ.
40. Основні роботи з картування ПТК в полі ведуться на:
- 1) ґрунтах; 2) точках; 3) ландшафтах.
41. Залежно від детальності та обсягу досліджень картувальні точки бувають:
- 1) основні, допоміжні та стаціонарні; 2) основні, допоміжні, спеціалізовані та опорні; 3) стаціонарні, спеціалізовані, опорні, допоміжні.
42. Інструментальні спостереження за динамікою процесів, які відбуваються в ПТК протягом тривалого часу проводять на:
- 1) основних точках; 2) допоміжних точках; 3) стаціонарних.

43. Повний комплекс спостережень: закладають повно профільний ґрунтовий розріз, геоботанічний майданчик, вивчають мезо- і мікрорельєф точки, геологічну будову її, особливості зволоження і по можливості глибину ґрунтових вод, морфологічну структуру ПТК, характер господарського використання його проводять на:
- 1) спеціалізованих точках; 2) основних точках; 3) опорних.
44. Найчастіше для уточнення меж ПТК, перевірки даних попередньої основної точки закладають точки:
- 1) допоміжні; 2) спеціалізовані; 3) опорні.
45. Для вивчення окремого компонента, недоступного для спостереження на даній основній точці, наприклад, геологічної будови на окремих відслоненнях, глибини і температури води в озері чи в річці закладають точки:
- 1) опорні; 2) спеціалізовані; 3) стаціонарні.
46. Точки, що відрізняються від основних більшою детальністю та різнобічністю спостережень і обстежень у полі і під час лабораторної обробки зібраних даних:
- 1) спеціалізовані; 2) допоміжні; 3) опорні.
47. Межі урочищ визначити легше, ніж межі інших ПТК, тому що вони просторово збігаються з
- 1) формами рельєфу; 2) ґрунтовими відмінами; 3) експозицією схилів.
48. Морфоструктура урочищ залежить від двох основних чинників:
- 1) ґрунтів і рельєфу; 2) літологічного складу і потужності материнських порід, форми мезорельєфу; 3) рельєфу та рослинного покриву.
49. Найтипівіші ділянки території дослідження, докладне дослідження яких дає можливість краще пізнати природні особливості, специфіку та розміщення морфологічних одиниць – це:
- 1) морфоструктури урочищ; 2) ключові ділянки; 3) ландшафти.

50. Ключові ділянки вивчають у _____ масштабі, ніж основний масштаб дослідження.
- 1) дрібнішому; 2) крупнішому.
51. При середньомасштабних дослідженнях найбільше користуються методом:
- 1) суцільного картування; 2) ландшафтної інтерполяції; 3) ландшафтного профілювання.
52. Стаціонари, перед якими ставлять завдання дослідити весь комплекс процесів у ПТК, механізм взаємодії між компонентами ПТК, природні режими в комплексах, називають:
- 1) ландшафтними; 2) між точковими; 3) опорними.
53. Додатковими спостереженнями, які проводять під час польового картування території – це:
- 1) міжточкові спостереження; 2) спеціалізовані спостереження; 3) напівстаціонарні дослідження.
54. Візуальний, порівняльно-описовий і частково статистичний методи відносять до:
- 1) польових; 2) камеральних; 3) стаціонарних.
55. Статистичний, картографічний, балансовий, конструктивний і математичний методи відносять до:
- 1) польових; 2) камеральних; 3) стаціонарних.
56. Польові економіко-географічні дослідження – це, як правило, дослідження _____ масштабу з детальним обстеженням окремих підприємств, населених пунктів, території адміністративних районів в цілому.
- 1) середнього; 2) дрібного; 3) крупного.
57. За вартістю основних засобів у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, кількістю відпрацьованих людино-днів у розрахунку на 1 га угідь та ін. визначають:
- 1) глибину спеціалізації; 2) рівень інтенсивності; 3) основні економічні показники.

58. Картографічною основою для аналізу територіальної структури господарства є:
- 1) план землекористування; 2) ландшафтна карта; 3) топокарта.
59. За господарським підрозділом господарства, а також за співвідношенням груп населення, зайнятого в сільському й лісовому господарстві, у промисловості, на транспорті, в різних обслуговуючих і наукових закладах визначають:
- 1) територіальну структуру; 2) функціональний тип поселення; 3) організацію території.
60. За поєднанням основних ознак землекористування, розміщення населених пунктів та мережі шляхів виділяють:
- 1) типи організації території; 2) територіальна структура господарства; 3) функціональний тип поселення.
61. Субдомінантні урочища займають усієї площі ландшафту біля:
- 1) 30-40 %; 2) більше 50 %; 3) 45-50 %.
62. Урочища є основним об'єктом польового ландшафтного картування в :
- 1) дрібних масштабах; 2) середніх масштабах; 3) великих масштабах.
63. Підурочища картують вибірково для зрозуміння структури урочищ і для організації стаціонарних спостережень в масштабах _____ за масштаб урочищ:
- 1) дрібніший; 2) такому само; 3) крупнішому.
64. Найбільшою морфологічною одиницею ландшафту є:
- 1) місцевість; 2) урочище; 3) ландшафт.
65. Для виявлення місцевості, картують значну площу ландшафту в:
- 1) дрібному масштабі; 2) середньому масштабі; 3) крупному масштабі.
66. Основною одиницею та основним об'єктом ландшафтного дослідження є:
- 1) урочище; 2) місцевість; 3) ландшафт.
67. Ландшафти, що не мають подібних аналогів, називають:
- 1) ландшафтами-унікумами; 2) реліктовими; 3) рідкісними.

68. Порядок взаємного розташування морфологічних частин (фацій, урочищ і місцевостей) на території даного ландшафту – це:
- 1) морфологічна структура ландшафту;
 - 2) місцевість;
 - 3) урочище.
69. Принцип, що найповніше виявляє суттєві сторони морфологічної структури ландшафтів є:
- 1) рельєфний;
 - 2) генетичний;
 - 3) ґрунтовий.
70. Динаміка населення міста характеризується:
- 1) міграцією;
 - 2) людністю;
 - 3) народжуваністю.
71. Друге організаційне питання польового періоду:
- 1) організація бази експедиції;
 - 2) рекогносцирувальний об'їзд району дослідження;
 - 3) підтримання наукового рівня експедиційних досліджень.
72. Рекогносцировка всім складом експедиції обов'язкова при:
- 1) середньомасштабних дослідженнях;
 - 2) великомасштабних дослідженнях;
 - 3) дрібномасштабних дослідженнях.
73. Місця детальних або стаціонарних досліджень називаються:
- 1) ПТК;
 - 2) стаціонарами;
 - 3) ключами.
74. Наряду всього складу експедиції, на якій з'ясовуються наукові та організаційні питання, що виникли в процесі робіт потрібно:
- 1) в перший тиждень польових робіт;
 - 2) посередині польових робіт;
 - 3) за тиждень до завершення роботи.
75. Третім організаційним питанням польового періоду є:
- 1) рекогносцировка;
 - 2) науковий рівень;
 - 3) виховне.
76. Комплекс на всьому протязі якого зберігається однакова літологія поверхневих порід, однаковий характер рельєфу і зволоження, один мікроклімат, одна ґрунтова відміна та один біоценоз – це:
- 1) точка;
 - 2) ландшафт;
 - 3) фація.
77. За адміністративним рангом і відповідними адміністративними установами визначають функції міста:
- 1) транспортні;
 - 2) культурні;
 - 3) організаційно-розподільні.

78. У кожній зоні міста за особливостями паніровки й забудови, згущення транспортних зв'язків, особливостями природного середовища виділяють:
- 1) квартали; 2) мікрорайони; 3) підзони.
79. Складовою частиною сучасного великого міста є:
- 1) приміська зона; 2) квартал; 3) мікрорайон.
80. Роль „санітара” міста, забезпечуючи його чистим повітрям і водою, місцями масового короткочасного й тривалого відпочинку відіграє насамперед:
- 1) паливно-енергетичне госп-во; 2) адміністрація міста; 3) приміська зона.
81. Складанням спеціальної картосхеми функціонального зонування приміської, де виділяють окремі частини приміської території різного функціонального призначення :
- 1) завершують дослідження; 2) починають дослідження; 3) не грає ролі.
82. Низовою таксономічною одиницею адміністративно-господарського поділу території є:
- 1) район; 2) підрайон; 3) адміністративний район.
83. Об'єктом вивчення системи економіко-географічних дисциплін є:
- 1) господарства; 2) ТВК; 3) райони.
84. Фізико- та економіко-географічні науки мають :
- 1) відмінні об'єкти; 2) подібні об'єкти; 3) не грає ролі.
85. Підбір і підготовка необхідних картографічних та аерофотографічних матеріалів це:
- 1) друге завдання; 2) третє завдання; 3) четверте.
86. Попереднє вивчення території і складання карт-гіпотез застосовується не лише у фізико-географічних польових дослідженнях, а і в деяких видах польових економіко-географічних досліджень, зокрема, при вивченні:
- 1) с/г земель і лісів; 2) господарств і лісів; 3) господарств і земель.
87. Склад ландшафтної експедиції для великомасштабних зйомок може досягати 25-30 чоловік при площі зйомок:
- 1) 100-50 тис. га; 2) 350-400 тис. га; 3) 250-300 тис. га.

88. Обсяг експедиційних робіт, штатний склад експедиції залежить насамперед від:
- 1) завдань; 2) асигнувань; 3) керівників експедиції.
89. Попередній огляд місцевості з метою ознайомлення з її природними і господарськими особливостями – це:
- 1) зйомка; 2) рекогносцировка; 3) оглядини.
90. Щоб своєчасно виконати аналітичні роботи, треба ще _____ скласти відомість зразків, гірських порід, які потрібно надіслати на аналізи:
- 1) в полі; 2) в підготовчий період; 3) в перші дні.
91. Основним в географічному вивченні сільськогосподарського підприємства є:
- 1) пошук взаємозв'язків та відповідностей між природним середовищем та формами й методами с/г виробництва; 2) збір даних; 3) складання картосхеми господарства.
92. Матеріали для економіко-географічної характеристики с/г підприємства збирають:
- 1) в міністерстві с/г; 2) безпосередньо в господарстві; 3) опитування населення.
93. Земельний фонд сільськогосподарського підприємства характеризують за даними:
- 1) квартального звіту; 2) річного звіту господарства; 3) з наукової літератури.
94. Галузі виробництва залежно від їх питомої ваги в с/господарстві можуть бути:
- 1) товарними і нетоварними; 2) провідними або непровідними; 3) основними та підсобними.
95. Залежно від складу товарної продукції сільськогосподарського підприємства визначають:
- 1) виробничу спеціалізацію господарства; 2) показник глибини спеціалізації;
 - 3) економічні показники.

96. Вартістю основних засобів у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь та кількістю відпрацьованих людино-днів у розрахунку на 1 га угідь у сільськогосподарському виробництві характеризують:
- 1) трудові ресурси господарства;
 - 2) рівень інтенсивності;
 - 3) територіальну організацію.
97. Картографічною основою для аналізу організації території господарства є:
- 1) план землекористування;
 - 2) топографічна карта району;
 - 3) карта ґрунтів.
98. До простих планіровочних форм сільських поселень належить:
- 1) ройова;
 - 2) злита;
 - 3) двобічна рядова.
99. До ускладнених планіровочних форм сільських поселень належить:
- 1) ройова;
 - 2) зіркоподібна;
 - 3) двобічна рядова.
100. До кучових планіровочних форм сільських поселень належить:
- 1) ройова;
 - 2) розгалужена;
 - 3) двобічна рядова.
101. До кварталних планіровочних форм сільських поселень належить:
- 1) ройова;
 - 2) злита;
 - 3) вільна забудова.
102. Економіко-географічне дослідження промислового підприємства полягає насамперед у характеристиці його як:
- 1) частини адміністративного району ;
 - 2) складової сатини певного ТВК;
 - 3) господарства району.
103. Показник використання основних засобів на підприємстві розраховують за:
- 1) відношенням валової продукції, виробленої за рік, до середньорічної вартості основних фондів;
 - 2) відношенням вартості основних фондів до валової продукції;
 - 3) питомою витратою сировини.
104. За переліком та розмірами кооперованих поставок характеризують:
- 1) зв'язки по готовій продукції;
 - 2) зв'язки по сировині;
 - 3) зв'язки по збуту.
105. За характером вантажопотоків залізничні вузли бувають:
- 1) пасажирські, транзитні;
 - 2) активні, пасивні; транзитні;
 - 3) активні, розвантажувальні, пасажирські.

106. Основним у вивченні міського поселення є аналіз міста як специфічного економіко-географічного об'єкта з визначенням його ролі та місця в системі господарства і розселення району, у тісному зв'язку з особливостями його
- 1) сусідства з іншими населеними пунктами; 2) природного середовища та оточення; 3) розбудови.
107. Найкращі результати одержують при вивченні природних умов міста за:
- 1) фізичною картою; 2) топографічною картою; 3) ландшафтною картою.
108. Ландшафтно-архітектурну карту міста складають на основі:
- 1) фізичної карти; 2) топографічної карти; 3) ландшафтної карти.
109. Динаміка населення міста характеризується
- 1) приростом; 2) людністю; 3) народжуваністю.
110. За розподілом зайнятого міського населення в галузях народного господарства, а також за питомою вагою вартості основних фондів галузей визначають:
- 1) функціональну структуру; 2) функції; 3) розвиток промисловості.
111. Характерне поєднання функцій міста визначає:
- 1) структуру міста; 2) функціональний тип; 3) розвиток.
112. За повною програмою економіко-географічних досліджень обстежують: 1) провідні підприємства; 2) відсталі підприємства; 3) всі підприємства.
113. Адміністративним рангом та відповідними адміністративними установами визначають функції міста:
- 1) культурні; 2) організаційно-розподільчі; 3) промислові.
114. Питомі показники: кількість медичного персоналу, працівників культури, освіти, торгівлі на 1000 жителів міста застосовують для визначення:
- 1) культурної функції; 2) організаційної функції; 3) питомої функції.
115. У містах за особливостями планування й забудови, згущенням транспортних зв'язків, особливостями природного середовища виділяють:
- 1) мікрорайони; 2) промислові зони; 3) проспекти.

116. Складовою частиною сучасного великого міста є:
- 1) мікрорайони; 2) приміська зона; 3) квартали.
117. Розподіл населення міста за статтю та віком аналізують за допомогою:
- 1) статево-вікових пірамід; 2) демографічного коефіцієнту; 3) міграційного сальдо.
118. Методом порівнянь демографічних і структурних характеристик населення міста на різні дати, з інтервалом 5-10 років та методом побудови графіку показників природного та механічного руху населення міста із зменшеними часовими інтервалами (1-3 роки) аналізують:
- 1) природний приріст населення; 2) геодемографічний прогрес; 3) демографічний вибух.
119. Генеральна схема планування території України була затверджена Законом України і запропонована до реалізації центральним і регіональним органам державної влади та місцевого самоврядування у:
- 1) 2002 році; 2) 2005 році; 3) 1999 році.
120. Пріоритети та концептуальні засади планування і використання території країни, вдосконалення систем розселення, забезпечення сталого розвитку регіонів і населених пунктів, розвитку виробничої, інженерно-транспортної та соціальної інфраструктури, формування національної екологічної мережі України визначає:
- 1) генеральна схема планування території; 2) магістральна інженерно-транспортна інфраструктура; 3) соціальна інфраструктура.
121. Територія, для якої розробляється проект районного планування – це...
- 1) адміністративний район; 2) планувальний район; 3) промисловий район.
122. Загальне покращення якості життя населення сільської місцевості, цілеспрямоване розв'язання головних соціально-економічних проблем, збалансованого й екологічно безпечного розвитку господарства – це...
- 1) планування сільської місцевості; 2) планування адміністративного району; 3) територіальна організація села.

7. ПИТАННЯ ДЛЯ ІСПИТУ З КУРСУ “МЕТОДИ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ”

1. Вивчення урочищ. Додаткові спостереження на точках в урочищах.
2. Основні методи досліджень, план і структура наукової роботи.
3. Дослідження історії формування і розвитку міста. Населення і функції міста.
4. Комплектування експедиції. Розробка календарного плану роботи експедиції.
5. Рекогносцировка. Ключі.
6. Дослідження промислового виробництва, транспорту та виробничих зв'язків району.
7. Основні форми польових географічних досліджень.
8. Загальна програма дослідження міста.
9. Основні етапи роботи камерального періоду.
10. Поняття про фацію. Основні індикатори виділення фації.
11. Засоби моделювання та відображення географічних явищ.
12. Дослідження земель, виробничої структури та спеціалізації сільськогосподарського підприємства.
13. Підготовчий період. Завдання підготовчого періоду.
14. Поняття про морфоструктуру ландшафтів. Особливості ландшафтних досліджень.
15. Дослідження внутрішніх відмінностей, економіко-географічних мікрорайонів і територіальної структури господарства.
16. Робота на опорних точках. Міжточкові спостереження.
17. Дослідження залізничної станції та залізничного вузла. Активні, пасивні, транспортні залізничні вузли.
18. Напівстаціонарні дослідження (мікрокліматичні та геохімічні).
19. Робота на основних точках. Спеціалізовані та універсальні зразки бланків.
20. Дослідження морського та річкового порту.
21. Теоретичні основи методики географічних досліджень.
22. Дослідження економіко-географічного положення міста та його природних умов, історії формування і розвитку.

23. Дослідження урочищ. Додаткові спостереження на точках в урочищах.
24. Завдання і значення курсу „Методи географічних досліджень” та його структура.
25. Планування процесу дослідження. Планування композиції роботи. Основні етапи роботи. Добір фактичного матеріалу, проведення експерименту.
26. Основні методи економіко-географічних досліджень. Польові та камеральні методи дослідження.
27. Приміська зона. Функції приміської зони.
28. Дослідження фації. Точка, основні види точок.
29. Дослідження промислового підприємства. Загальне (паспортна) характеристика господарства.
30. Застосування математичних методів у географії.
31. Дослідження техніко-економічних показників, зв'язків та економіко-географічного положення промислового підприємства.
32. Картування та стаціонарні точки. Допоміжні точки.
33. Опис – основний метод географії. Сучасні види географічних описів.
34. Основні етапи географічних досліджень.
35. Вивчення трудових ресурсів, історико-географічних особливостей села.
36. Ландшафтно-геохімічний метод.
37. Галузеві та комплексні експедиції. Комплексні стаціонари.
38. Урочище – основний об'єкт польового вивчення і ландшафтного картування.
39. Засоби інформаційного забезпечення географічних досліджень.
40. Робота на основних, допоміжних і спеціалізованих точках.
41. Дослідження показника глибини спеціалізації. Середньозважений ранг.
42. Геофізичні методи вивчення ландшафтів.
43. Дослідження функціональних типів поселення, транспортних зв'язків, організації території та територіальної структури села.
44. Карта-гіпотеза та способи її складання.
45. Застосування аеро- і космічних методів у географії.
46. Методика дослідження. Основні етапи наукових досліджень.

47. Правила збирання зразків ґрунтів та гірських порід.
48. Дослідження земельного фонду та використання земель адміністративного району.
49. Камеральний період.
50. Загальна програма дослідження автопідприємства.
51. Географічні стаціонарні дослідження. Комплексні стаціонари. Групи дослідників, спостерігачів і зйомників.
52. Методика дослідження. Основні етапи наукових досліджень.
53. Правила збирання зразків ґрунтів та гірських порід.
54. Дослідження земельного фонду та використання земель адміністративного району.
55. Основні напрямки комплексних прикладних географічних досліджень.
56. Стаціонарні та напівстаціонарні дослідження.
57. Географічні дослідження для роботи земельного кадастру.
58. Основні вимоги та послідовність етапів виконання наукових досліджень. Вибір теми. Закон Інгве.
59. Польові економіко-географічні дослідження. Зміст і завдання.
60. Закладання точок. Види точок. Робота на основних точках.
61. Методика досліджень. Основні етапи наукових досліджень.
62. Ключові ділянки при середньомасштабній зйомці.
63. Прикладні дослідження комплексу географічних наук.
64. Організація і методи польових географічних досліджень.
65. Основні етапи та аспекти вивчення району. ЕГП і межі району.
66. Ключові ділянки при середньомасштабних зйомках.
67. Вимоги та послідовність виконання наукових досліджень. Вибір теми дослідження.
68. Основні етапи та аспекти вивчення району. Економіко-географічне положення та межі району.
69. Організація робочого дня під час польового періоду.
70. Дослідження урочищ. Типи структур урочищ.

71. Системи географічних наук. Принципові відмінності в об'єктах дослідження фізичної та економічної географії.
72. Географічне дослідження районної планівки.
73. Дослідження природних умов та населення району (історія заселення, чисельність, склад і рух, сучасні розселення, типи розселення).
74. Основні методи географічних досліджень. Традиційна структура наукової роботи.
75. Відбір гербарних зразків. Складання карти фактичного матеріалу.
76. Комплексні географічні дослідження для організації масового відпочинку.
77. Розробка проектної схеми районного планування сільської місцевості.
78. Об'єкти вивчення ландшафтних досліджень.
79. Значення польових географічних досліджень для сучасної науки.
80. Середньомасштабні зйомки.
81. Дослідження промислового підприємства.
82. Методи ландшафтних досліджень. Об'єкт досліджень.
83. Дослідження сільськогосподарського підприємства. Економіко-географічне положення. Природні умови та господарська оцінка.
84. Прикладні дослідження комплексу географічних наук.
85. Польовий період. Організаційні питання польового періоду.
86. Спеціалізовані та опорні точки. Закладання точок.
87. Дослідження сільськогосподарського виробництва адміністративного району.
88. Організаційні форми досліджень: експедиційна і стаціонарна.
89. Дослідження основних економічних показників, допоміжних та основних галузей виробництва сільськогосподарського підприємства.
90. Ландшафтне профілювання та інтерполяція.
91. Генеральна схема планування території України.
92. Зміст та цільові настанови районного планування території.
93. Планування сільської місцевості.

8. ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. **Геренчук К. І., Раковська Е. М., Топчієв О. Г.** Польові географічні дослідження. – К.: Вища школа, 1975. – 248 с.
2. **Жучкова В. К.** Организация и методы комплексных физико-географических исследований. 3-е изд., доп. – М.: Изд-во МГУ, 1977. – 182 с.
3. **Жучкова В. К., Раковская Э. М.** Природная среда – методы исследования. – М.: Мысль, 1982. – 163 с.
4. **Исаченко А. Г.** Методы прикладных ландшафтных исследований. – Л.: Наука, 1980. – 222 с.
5. **Макунина Г. С.** Методика полевых физико-географических исследований. Структура и динамика ландшафта. Учеб. метод. пособие. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 115 с.
6. **Топчієв О. Г.** Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.

Додаткова література

1. **Анучин В. А.** Теоретические основы географии. – М.: Мысль, 1972. – 430 с.
2. **Архангельский А. М.** и др. Методика полевых физико-географических исследований. – М.: Высшая школа, 1972. – 303 с.
3. **Атлас Волинської області / відп. ред. Ф.В. Зузук.** – М.: ГУГК, 1991. – 42 с.
4. **Багров Н. В.** Региональная геополитика устойчивого развития. – К.: Либідь, 2002. – 256 с.
5. **Бейдик О. О.** Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. – К.: КНУ, 2001 – 397 с.
6. **Беручашвили Н. Л.** Методика ландшафтно-географических исследований и картографирование состояний природно-территориальных комплексов. – Тбилиси: Изд-во Тбилис. Ун-та, 1983. – 199 с.
7. **Білоконь Ю. М.** Регіональне планування: теорія і практика (ред. І.О. Фомін). – К.: Логос, 2003. – 246 с.

8. **Богдан С. К.** Наукова робота в МАН (методичні рекомендації до її написання і оформлення). – Луцьк, 1995. – 25 с.
9. **Бочаров М. К.** Методы математической статистики в географии. – М.: Мысль, 1971. – 371 с.
10. **Гаврилюк Ф. Я.** Полевое исследование и картирование почв. – М.: Высшая школа, 1963. – 235 с.
11. **Генеральна** схема планування території України. – К.: Державний науково-дослідний інститут проектування міст «Дніпромiсто», 2000.
12. **Гуцуляк В. Н.** Природные территориальные комплексы и их изучение. – Кишенёв: Лумина, 1979. – 85 с.
13. **Довідник** здобувача наукового ступеня. Збірник нормативних документів та інформаційних матеріалів з питань атестації наукових кадрів вищої кваліфікації /Упорядник Ю.І. Церков/ За ред. Р.В. Бойка. – 2-е вид., випр. I доп. – К.: Редакція Бюлетні Вищої атестаційної комісії України, 2000. – 64 с.
14. **Дроздов К. А.** Крупномасштабные исследования равнинных ландшафтов. – Воронеж: Изд-во Воронеж. Ун-та, 1989. – 175 с.
15. **ДСТУ 3008-95.** Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення. – Введ. 23.02.95. – К.: Держстандарт України, 1995. – 42 с.
16. **Дьяконов К. Н. и др.** Современные методы географических исследований. – М.: Просвещение: АО Учебн. лит., 1996. – 207 с.
17. **Исаченко А. Г.** Ландшафтоведение и физико-географическое районирование. – М.: Высшая школа, 1991. – 366 с.
18. **Ковальов С. А.** Сельское расселение. – М.: изд-во МГУ, 1963. – 371 с.
19. **Ковальская Н. Я.** Методика экономико-географических исследований. – М.: Изд-во МГУ, 1963. – 236 с.
20. **Мамай И. И.** Динамика ландшафтов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1992. – 167 с.
21. **Мольчак Я. О.** Навчально-польові практики. – Луцьк, 1991. – 260 с.

22. **Олійник Я. Б., Самойленко В. М., Хільчевський В. К.** Навчально-методичний комплекс з виконання курсових та кваліфікаційних робіт. – К.: Ніка-Центр, 2001. – 58 с.
23. **Позаченюк Е. А.** Территориальное планирование. – Симферополь: Доля, 2003. – 231 с.
24. **Рузавин Г. И.** Методы научного исследования. – М.: Мысль, 1975. – 237 с.
25. **Спиридонов А. И.** Основы общей методики полевых геоморфологических исследований и геоморфологического картирования. – М.: Высшая школа, 1970. – 456 с.
26. **Структура** и динамика ландшафта: Учеб.-метод. Пособие. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 115 с.
27. **Яковенко И. М.** Рекреационное природопользование: методология и методика исследований. – Симферополь, 2003. – 331 с.
28. **Яковенко І. М.** Теоретико-методологічні основи рекреаційного природокористування (суспільно-географічне дослідження): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра географічних наук. 11.00.02; НАН України Ін-т географії. – К., 2004. – 31 с.

Навчально-методичне видання

Мельнійчук Михайло Михайлович

Білецький Юрій Валентинович

“Методи географічних досліджень”

Методичні рекомендації

до практичних занять

Редактор _ _ _ _ _

Коректор _ _ _ _ _

Верстка _ _ _ _ _

Підписано до друку _ _ _ _ _ . Формат _ _ _ _ _ .

Папір офсетний. Гарнітура Times. Друк цифровий.

Ум. друк. арк. _ _ _ , обл.-вид. арк. _ _ _ . Зам. _ _ _ _ _ . Наклад 300.